

BETEKINTŐ

2017/1. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Orgoványi István: Menekülés a Vasfüggönyön át
Tiltott határátlépések 1945 és 1950 között

Varsányi Erika: Egy szociáldemokrata felemás karrierje a politika és a zene világában

Pál István: A brit arcvonal 1967-ben
Az angliai ügynökhelyzet bemutatása az MNVK 2 operatív tankönyve alapján

Nagy Péter: Megfigyelés a zárkában
„Pethő Lászlóné” fedőnevű fogdaügynök és Kerényi Mária a gyűjtőfogházban

Müller Gabriella: Egy újabb adalék Tóth Ilona és társai tragédiájához
A Déli Hadseregcsoporth Különleges KGB Ügyosztálya összefoglaló jelentése egy „ellenforradalmi” csoport felszámolásáról

Bartha Ákos: Variációk egy gyilkosságra
Takács Tibor: A párttitkár halála: Egy 1956-os gyilkosság története Budapest, Jaffa, 2016.

Ungváry Krisztián: Ügynökök tanúja könyvet ír
Bálint László: A 6-os karton. Az „ügynökkártya” aduásza? Budapest, [EFO Kiadó], 2016

Liviu Țăranu: A Külügyi Hírszerző Központ létrehozása Romániában, 1978
Szervezettörténeti vázlat

Menekülés a Vasfüggönyön át Tiltott határátlépések 1945 és 1950 között

A második világháború végén, 1945. január 20-án megkötött moszkvai fegyverszüneti egyezmény értelmében Magyarországnak vissza kellett vonulnia az 1937. december 31-én érvényes határai mögé. Magyarország a vesztes országok sorába tartozott, a szovjet megszállás miatt hazánk erősen korlátozott állami szuverenitással rendelkezett. A második világháború győztes országai közötti vetélkedés a háború befejezése után szinte azonnal megkezdődött, a korábban szövetségesként harcoló nagyhatalmak egyre élesebb szembenállását és a hidegháború kezdetét jelezte Churchill 1946. március 5-én elhangzott fultoni beszéde, amelyben a „vasfüggöny” kifejezést használta. A beszédben meghirdetett katonai, politikai és gazdasági blokádnál válaszlépésekre kényszerítette a Szovjetuniót, amely a „világforradalom” folyamatával igyekezett nagyhatalmi pozícióit kiterjeszteni és megszilárdítani. A nagyhatalmi ellentétetek kiéleződése, a kétpólusú világrendszer kialakulása és megszilárdulása éles szembenállást alakított ki a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok, valamint a befolyásuk alatt álló országok között. A kezdetben csak versengésnek induló küzdelemből rövidesen háborús fenyegetés alakult ki. 1948-ban körülbelül félmillió szovjet katona tartotta ellenőrzése alatt a Szovjetunió körül kialakított biztonsági övezetet, a csatlós államok gyűrűjét. A háború utáni súlyos magyar kötelezettségek teljesítését a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelte, ebben a győztes szövetséges hatalmak közül a Szovjetunió volt döntő szava. Többek között abból is látszódott a szovjet túlsúly, hogy a háború után a be- és kiutazások engedélyezését is a SZEB szovjet vezetői végezték 1947-ig.¹

Ha egy magyar állampolgár külföldre akart utazni, akkor 1945. május 1-je után kiállított érvényes útlevéllel, és a SZEB nevében eljáró Levuskin vezérőrnagy vagy Malandin vezérezredes által aláírt határátlépési engedéllyel kellett rendelkeznie. Az útlevelek kiadása a belügyminiszter kizárólagos joga volt 1946 végéig, ekkor a budapesti rendőrfőkapitány hatáskörébe került a jogkör. A berendezkedő kommunista hatalom a külföldre utazás lehetőségét a kezdetektől fogva politikai kérdésnek és államvédelmi hatáskörnek tekintette. A Péter Gábor által vezetett politikai rendészeti csoport az Eötvös utca 7. száma alatt található épületben alakult meg 1945 elején, és hamarosan átköltözött ugyan az Andrássy út 60-ba, de a Politikai Rendészeti Osztály útlevél- és panaszfelvevő csoportja továbbra is az Eötvös utcai épületben működött. 1947 áprilisától a Budapesti Főkapitányság Útlevél Alosztálya minden kérelmező nevét leellenőriztette az Államvédelmi Osztály titkos nyilvántartásában, és csak pozitív válasz esetén juthatott útlevélhez az adott személy. 1948. szeptember 6-án az Útlevél Osztály több más szervezeti egységgel együtt a frissen megalakult Államvédelmi Hatóság kötelékébe került. 1950-ben az ÁVH a Minisztertanácsnak alárendelt, országos hatáskörű önálló főhatóság lett. Az Útlevél Alosztály ekkor a Kémelhárító Osztály szervezeti keretein belül kapott helyet. Az ötvenes évek elején az útlevélkiadás gyakorlata rendkívül szigorú volt, a társadalom totális ellenőrzésének igénye miatt a magánjellegű utazásokat a minimálisra szűkítette a hatalom. Hivatalos kiutazás esetén igényelt szolgálati útlevelek, valamint a főváros területén lakók látogató- és magánútleveleinek a kiadását az ÁVH Útlevél Alosztály intézte. Egyéb esetekben a lakóhely szerint illetékes rendőrhatalomhoz kellett beadni az útlevélkérelmeket.²

Csoportos útleveél 1949-ből³

Nagyarányú népmozgalom a háború után

A háború befejeződése után az ország belső területeiről tömegesen utaztak az emberek Hegyeshalomba, és az ottani határszéli rendőri kirendeltségektől alkalmi úti lapot kértek,

hogy az osztrák területen lévő foglyotáborokban tartózkodó hozzátartozóikat meglátogathassák. A határrendészeti szervek részére megállapított szolgálati irányelvek szerint azonban a magyar állampolgárok kifelé csak a belügyminiszter által kiállított útlevéllel, a kisebb határszéli forgalomban pedig az erre a célra rendszeresített határszéli úti igazolvánnyal léphették át. Határszéli úti igazolványt viszont csak a határkerület állandó lakosai kaphattak, a belföldi rendőrhatalóság által kiállított utazási igazolványokkal nem lehetett átlépni az országhatárt. Az ország belsejében működő hatóságokat ezért felszólították a határőrizeti szervek, hogy ne irányítsák az érdekelteket a határszéli kirendeltségekre, mert azoknak nem volt joguk kiállítani az alkalmi úti lapot, csak a határsávban élők számára.⁴

Ugyanakkor a háború alatt külföldre került magyar állampolgárok közül a harcok befejeződése után sokan igyekeztek hazatérni, az így kialakuló nagyarányú népmozgalom további nehézséget jelentett a határőrizeti szervek számára. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság minden hónap 1-jén kimutatást kért a hazahozatali szervek által lebonyolított forgalomról. Az egyik összesítő jelentés szerint 1945. szeptember 10-e és 1947. június 1-je között 299 954 fő tért haza Magyarországra. Az amerikai zónából 240 832, az angol zónából 36 832, a francia zónából 20 809, egyéb helyről pedig 1481 személy érkezett az ország területére. Közülük 190 034 fő volt hadifogoly és 109 920 fő polgári személy. Az összes hazatért közül 16 428 főt átadtak a hatóságoknak, 16 fő került valamilyen táborba, 1179 fő megszökött, a többiek pedig szabadlábba helyezték.⁵ Egy nem sokkal később, 1947. október 5-én készített kimutatásban összesen már 300 839 fő hazaérkezését jelentette a Belügyminisztérium Határ-, Folyam- és Légi-rendészete.⁶

A csempészet és a jogtalan határátlépés

Később is szó lesz még arról, hogy 1946. január 1-jéig a kisebb határszéli forgalomban a honvéd határőrség látta el az utasforgalom ellenőrzését. Utána ezt a feladatot az addigra felállított határrendőrség végezte, a honvéd határőrségnek már csak a katonai határvédelem volt a feladata. Az áruforgalom ellenőrzése és a csempészet megakadályozása a pénzügyőri és a vámszaki szervek feladata volt. Osztrák oldalon is hasonló rendszert terveztek; addig is az utasok ellenőrzését az osztrák rendőrség és csendőrség, az áruforgalom ellenőrzését pedig a vámhivatalok és a pénzügyőrség látta el. Az érvényben lévő 1945-ös kormányrendelet nagyon szigorúan büntette az árucsempészt: akár tíz évig terjedő fegyházzal is sújthatták azt, aki a személyes szükségletét meghaladó mennyiségű közszükségleti cikket akart külföldre vinni. A külföldi elkövetőt egyúttal kiutasították Magyarországról. Amennyiben a cselekmény súlyosan sértette a közellátást, akkor még halálbüntetést is lehetett alkalmazni.⁷

Az ország határát jogtalanul átlépő magyar vagy külföldi állampolgár az 1940. évi XVIII. törvénycikk értelmében vétséget követett el, és fogházbüntetéssel büntették. Ha önként jelentkezett az elkövető, akkor csak kihágásnak számított a tett. Ausztriában mindkét esetben csak kihágást képezett a cselekmény.⁸ A jogtalan határátlépőt egy belügyi rendelet értelmében a határrendőrséghez kellett előállítani.⁹ Az 1940. évi XVIII. törvénycikk 10. §-a értelmében csak akkor ítélte el az illetékes törvényszék a jogtalan határátlépőt, ha az elfogásakor ellenszegült az intézkedésnek, a járőr felszólításának nem engedelmességet, és nem önként jelentkezett a hatóságoknál. Ha valakit esetleg kémkedéssel gyanúsítottak, korabeli kifejezéssel élve „D-szempontról vált gyanússá”, akkor az illetékes zászlóalj elhárítási osztályára, vagyis D-osztályára kísérték, ahol kihallgatták.¹⁰

Az Apátistvánfalván található Határőr Múzeumban látható lábbelik, amelyeket tiltott határátlépéshez használtak

Rendkívüli állapotok az osztrák határon, szovjet beavatkozás a határőrség munkájába

Az ideiglenességet és a háború utáni zűrzavart jellemezték a magyar határrendészeti szervek jelentéseiből kirajzolódó rendkívüli állapotok és esetek. Gyakran előfordult ebben az időszakban, hogy a határállomásokon tartózkodó szovjet katonai személyek arra kényszerítették a magyar határrendészeti közegeket, hogy egyes polgári személyeket az előírt okmányok nélkül, azon belül is főleg a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélye nélkül léptessenek be az országba.¹¹ A Magyar Államrendőrség Mosonmagyaróvári Járási Kapitánysága 1946. január 2-án jelentette, hogy Lipót községben, a darnózseli rendőrbizottság szolgálati körletében, a Duna melletti töltés vonalán tízfős szovjet katonai őrség egy kapitány parancsnoksága alatt határellenőrző szolgálatot teljesített.¹²

A Magyar Határrendőrség Mosonmagyaróvári Kapitánysága 1945. november 30-án jelentette, hogy a határforgalom nagy része vonaton Hegyeshalom, közúton pedig Oroszvár községen keresztül zajlott ekkor. A vonaton utazók túlnyomó többsége szovjet katona volt, csak tíz százaléka volt polgári utas. Az útlevélvizsgálat a szovjet katonák magatartása miatt szinte teljesen lehetetlen volt, többször előfordult, hogy az útlevélvizsgálók testi épségének érdekében a vonat átvizsgálását fel kellett függeszteni. 1945. október 10-én az útlevélvizsgálatot végző rendőr alhadnagyot egy orosz tiszt úgy megütötte, hogy nyolc napon túl gyógyuló sérülést szenvedett. 1945. október 20-án pedig egy Goroj nevű orosz főhadnagy elvette az egyik MÁV-kocsivizsgáló kézi jelzőlámpáját, közben pisztolya markolatával leütötte. 1945. október 30-án a Hegyeshalomban veszteglő szovjet szerelvényből kiszálltak a katonák, és kifosztották a vasúti raktárt, húszmillió pengő kárt okozva. Egyes orosz katonák segítettek a csempészeket is, védelmükbe vették őket, ezért a személyi adataikat nem tudták megállapítani a magyar hatóságok. A források szerint a külföldiek közül legtöbbször jugoszlávok és görögök foglalkoztak csempészettel. Általában érvényes úti okmányok nélkül utaztak, és ha a rendőrök vagy a pénzügyőrök leszállították és őrizetbe vették őket, gyakran előfordult, hogy a szovjet katonák kiszabadították őket, és a szovjet fennhatóságú vagonokban védelmet biztosítottak nekik.¹³

A csempészek gyakran visszaéltek a szovjet egyenruha által nyújtott előnyökkel. 1946 őszen a 7. határvadász zászlóalj nyomozói lelepleztek és letartóztattak egy csempészbandát, amely több súlyos bűncselekményt követett el Ausztria és Magyarország határvidékén. A soproni államügyészség azonban a tárgyalásig szabadlábra helyezte őket, mert mindegyikük bejelentett lakással rendelkezett. Két csempész gyorsan ki is használta az alkalmat, és megszökött. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság soproni kirendeltségének az ügyésze ezután őrizetbe vette a társaságot, és a sopronkőhidai szovjet katonai fogházba szállította őket azzal az indoklással, hogy a bűncselekmények jelentős részét szovjet katonai egyenruhában követték el. 1947 márciusában a szovjet hadbíróóság nyolc és tíz év közötti időtartamú, Szibériában letöltendő kényszermunkára ítélte őket.¹⁴

A szovjet egyenruha nyújtotta előnyöket használták ki azok az embercsempészek is, akiket a nyugati határon tartóztattak fel a határőrök. 1949. január 24-én az olmódi 86. határvadász őrs működési területén illegálisan akarta elhagyni egy teherautó az ország területét. A kocsi Olmód külterületén, a Horvátzsidány–Klastenmarienburg kocsiuton haladt az országhatár irányában. A határvadászok feltartóztatták a tehergépkocsit, amelyből három, orosz egyenruhába öltözött, orosz nyelvű fényképes igazolvánnyal rendelkező személy szállt ki, majd rövidesen osztrák területre szöktek. A kocsi egyébként nem akart megállni, de az utat keresztüljelző fahídon megcsúszott, és a vizesárokban megfeneklett. Átvizsgálása után arra következtettek, hogy az országból illegálisan kitelepülni akaró személyek szovjet egyenruhával visszaélve akartak külföldre szökni, összesen legalább 10–20 fő, amire a csomagok és a bőröndök nagy számából következtettek.¹⁵ Korábban is voltak hasonló események. A Magyar Államrendőrség Kőszegi Határrendészeti Kapitánysága 1947 februárjában Szombathelyen letartóztatott egy embercsempész bandát, amely különböző balkáni országokból és magyar városokból érkező menekülőket szöktetett át Ausztriába fejenként 300 forintért. A menekülők Ausztriából Németországba és Olaszországba, onnan pedig Amerikába és Palesztinába mentek. A szombathelyi Joint-székház udvaráról teherautón, szovjet katona kíséretével, egyszerre 25-30 főt vittek át a határon, míg aztán a szervezet vezetőjét, Büchler Györgyöt 1947. február 4-én letartóztatták.¹⁶

A Fertő-tó közelében lévő Albertkáz mérpusztán, a volt Albrecht főhercegi uradalom területén tehén- és sertés tenyésztést folytattak a szovjet csapatok és polgári ruhás ukránok, akiknek a felsőbb parancsnokságuk Andauban, vagyis Mosontarcsán volt. Elszállásolást a volt főintézői lakásban kaptak, az állatokat pedig az uradalmi istállóban tartották. Albertkáz mérpusztán osztrák területbe ékelődve fekszik, a szovjet egység többi része közvetlen a határ mentén, de már osztrák területen lévő majorokban szintén állattenyésztést folytatott, és a határ mentén nagyobb kiterjedésű kukoricaföldjük és más vetésük is volt 1946 folyamán. A mezőgazdasági munkák elvégzésére osztrák és magyar munkásokat alkalmaztak, kezdetben kényszerrel és fizetség nélkül, később trágyát adtak fizetségül. A trágya Albertkáz mérpusztán, magyar területen volt, amit az oroszok boréért cserébe is árusítottak az osztrák parasztoknak, akik naponta 50-60 szekérral és traktorral is kiszállítottak belőle, de sem a trágyakivitelre, sem a határátlépésre nem volt megfelelő engedélyük. Az osztrákok később fát és építőanyagot is vittek ki az országból. Határátlépési igazolványuk nem volt, csak kimondták a bűvös szót, hogy az oroszokhoz mennek, és többé nem ellenőrizhette őket senki, illetve szovjet katonákkal együtt lépték át a határt, akik megakadályozták az ellenőrzésüket. Ily módon az albertkáz mérpusztai gazdaságot szinte teljesen széthordták a környékbeli gazdák. Egy másik esetben az albertkáz mérpusztai határvadász őrs parancsnokának a lovát ellopták a szovjetek, és amikor ő járlevéllel és fényképpel bizonyította, hogy a szovjeteknél van a lova, korbáccsal és fegyverrel kergették el a leleplezés helyszínéről. Másik alkalommal az őrs fogdahelyiségébe a helybéli szovjet parancsnokság által bezárt szovjet katonákat ittás állapotban lévő más szovjet katonák kiszabadították, és egyúttal ki is fosztották az őrs irodáját.¹⁷

Súlyos incidens történt 1947. január 13-án Sopronkövesden. Este a falu főutcáján egy orosz katonai gépkocsi állt meg, amelyről ittas orosz katonák szálltak le, és bementek a környező házakba, ahol bort követeltek, és erőszakoskodtak a nőkkel. A helybeli határvadász őrs parancsnoka egy portyázó járőrt küldött ki a katonák megfékezésére. Az egyik orosz hadnagy megütötte, majd pisztollyal vállon lőtte a járőr parancsnokát, Majoros Sándor határvadász tizedest, aki tüdőlövést kapott. Az őrs többi katonája a járőr segítségére sietett, és a közben a helyszínre érkező szovjet előjárókkal közösen letartóztatta a garázdálkodó szovjet katonákat, és átadta Sopron város katonai parancsnokának; az esetről készített jegyzőkönyvet a SZEB-nek is megküldték kivizsgálás végett. Az incidens során megsebesült Majoros Sándor, 22 éves hajdúnánási születésű határvadász január végén belehalt a sérüléseibe.¹⁸

1949. július 3-án éjfél körül egy teherautó jelentkezett kilépésre két utassal az osztrák határon, a pomogyi hídnál. A határrendőrség útellenőrző járőre kiléptette a járművet, az osztrák finánc azonban nem nyitotta fel a sorompót, amit a teherautó rövid várakozás után áttört. Az úttest mindkét oldalán osztrák csendőrök álltak, akik erre tüzet nyitottak a járműre, mire a vezető és egy szovjet tiszt kiugrott a kocsiból. A szovjet tiszt a magyar sorompó felé futott, közben a pisztolyából tüzelt az osztrák csendőrökre. A magyar útellenőrző járőrtől el akarta venni a géppisztolyát, hogy azzal is lőjön a túloldalra, de a magyar határvadász nem adta át a fegyverét. Rövid idő múlva a szovjet tiszt egy közben megérkező másik kocsival Eszterháza irányába elment, a teherautót pedig az osztrák csendőrök vitték el. A bécsi szovjet katonai parancsnokságot is értesítette valaki az esetről, onnan orosz katonák szálltak ki Pomogyra, lefoglalták a szállítmányt, és a teherautóval együtt elvitték Bécsbe.¹⁹

A szovjetek időnként igyekeztek bizonyos gesztusokat is tenni a magyar pártvezetőknek. Ezek közül a legnagyobb hatású a magyar hadifoglyok hazaengedése volt, de kisebb jelentőségű ügyekben is tettek engedményeket, ha politikai haszonra tehettek szert. Az 1848-as forradalom és szabadságharc kitörésének centenáriumáról nagyszabású ünnepekkel emlékezett meg a hatalom. 1948. április 4-én a szovjet állam „a magyar népi demokrácia elismeréseként” ünnepélyes külsőségek között visszaadott 203 darab 1848-as honvédszászlót, amelyeket az orosz cári csapatok a szabadságharc leverésekor zsákmányoltak.²⁰ A fegyveres erők által fényes külsőségekkel megrendezett ünnepekre számos országból érkezett hivatalos küldöttség, amelyeknek tagja volt többek között Vorosilov marsall, Milovan Gyilas, Kuraszov vezérezredes, az ausztriai szovjet erők főparancsnoka, továbbá a helyettese, Csoltov vezérezredes, és mások is.²¹

A déli határ a háború után

A déli határon is rendkívüli állapotok uralkodtak a háború befejeződése után. Bácsbokod községet 1944. október 20-án foglalták el a szovjet csapatok. A községi bírót, Ispánovics Józsefet igyekezett fenntartani a rendet a faluban, és a közigazgatást helyreállítani, illetve megszervezni, ennek érdekében a szovjet csapatok segítségét is igénybe vette. Ispán János és Szekulity Péter viszont Szabadkára utazott, és felvették a kapcsolatot a jugoszláv partizánparancsnoksággal. Visszaérkezésük után Ispán János átvette a község irányítását. Mivel Ispánovics Józsefet magyar érzelműnek tartották, illetve ő is annak vallotta magát, leváltották és elkergették. 1945 januárjában Ispán János partizánparancsnokként négy partizán kíséretében megjelent Pestalits Antal bácsborsódi lakos bácsbokodi lakásán, és letartóztatták. A községháza pincéjébe zárták, ahol már letartóztatásban volt Király László, Pestalits Károly, Tóth Lajos, Gretek Károly bácsborsódi és egy Illés Lajos nevű, erdélyi származású bácsbokodi lakos is. A kihallgatások lezajlása után néhány órával Ispán János és egy ismeretlen partizán megjelent a pincében, és az ismeretlen partizán egy szőlőkaróval súlyosan bántalmazta Illés Lajost. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy Illés Lajos már nem sokáig bírja az ütlegelést, akkor a partizán felvitte az áldozatot az udvarra, és ott agyonlőtte. Illés Lajos holttestét később két fogollyal a községháza udvarán temették el.²²

A fenti esetből is kitűnik, hogy a határvédelem megszervezése a jugoszláv partizánok által elkövetett atrocitások és incidensek miatt is sürgős volt, akik több, Baja és Szeged környékén lévő települést is megszálltak, és mozgalmat szerveztek annak érdekében, hogy ezeket a területeket is Jugoszláviához csatolják. A magyar kormány 1945. január 15-én panaszt tett Szuszajkov vezérezredesnek a Tompa községben lezajlott atrocitások miatt, és Valentiny Ágoston igazságügy-miniszter, valamint Gyöngyösi János külügyminiszter is szóba hozta a kérdést a február 1-jei, illetve február 3-i kormányülésen.²³ Nemcsak Tompán, hanem más községekben is zajlottak jugoszláv túlkapások a határ mentén. Hercegszántón például, amikor a háború után a magyar határőrség megérkezett a községbe, a helyi milícia és a jugoszláv partizánok lefegyverezték a magyarokat, és a település 1945. április 4-éig jugoszláv megszállás alatt állt.²⁴ A jugoszláv közigazgatás idején Gorjenác József volt a helyi milícia parancsnoka, és csak a hadműveletek befejeződése után tudta helyreállítani a rendet a szovjet parancsnokság. Miután a magyar közigazgatás átvette a községet, Karagity Antal, Gorjenác József és Szaboljev József aláírásgyűjtést szervezett a bajai háromszög Jugoszláviához csatolása érdekében.²⁵ Az aláírásokat Hercegszántó, Gara, Györgypusztá, Bácsbokod, Csávoly és Felsőszentiván községben gyűjtötték. Utána egy húsztagú küldöttség Karagity Antal vezetésével Belgrádba ment Tito marsallhoz, és kérték a jugoszláv vezetőt, hogy az úgynevezett bajai háromszöget csatolják Jugoszláviához. Jugoszlávia a bajai háromszögre vonatkozó területi követelést fogalmazott meg a háború után, amit 1946 májusáig fenn is tartott.²⁶ Külpolitikai okok miatt viszont Tito nem biztatta a küldöttséget, ezért hazatérésük után a hercegszántói delegáció tagjai megalakították az Antifasiszta Frontot, és a kommunista párt helyi szervezetének vezető pozícióit is igyekeztek elfoglalni.²⁷ A Határrendőrség Bácsborsódi XIV. Számú Kapitánysága jelentette 1945. december 8-án, hogy Karagity Antal, Gojtán Franyó és Donát Jozsó, akik korábban szintén partizánok voltak, gyakran jártak át magyar területre, és propagandát fejtettek ki a már említett bajai háromszög elcsatolása érdekében. Ha a honvéd határőrök felismerték őket, akkor áttették őket a határon, de többször is újra megjelentek.²⁸ A déli határ eseményei miatt egyébként a Szövetséges Ellenőrző Bizottság is sürgette a határőrség felállítását. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. február 9-i ülésén Erdei Ferenc belügyminiszter közölte, hogy Alekszandr Mihajlovics Beljanov vezérőrnagy, a SZEB adminisztratív osztályának a vezetője is érdeklődött már a határőrség szervezésével kapcsolatban.²⁹

A barcsi járási kapitányság egyik jelentése arról szólt 1945. december 29-én, hogy a jugoszláv szervekkel rossz viszonyban voltak a magyar határőrök, mert a jugoszlávok a nekik nem tetsző, többnyire politikai szempontból megbízhatatlannak tartott személyeket egyszerűen áttették a határon, nemzetiségre és állampolgárságra való tekintet nélkül. A Dráván túli magyar részekre nem akarták beengedni a magyar hatóságokat, a kettősbirtokosok közlekedése elé akadályokat gördítettek, a hazatérő jugoszláv állampolgárokat pedig itt sem engedték be az országba. A nyár folyamán megtartott határközi értekezleten még a jelen lévő orosz tiszt arra vonatkozó felvilágosító magyarázatát sem fogadták el, hogy minden állampolgárnak haza kell térnie a saját országába. A verőcei jugoszláv kiküldött kijelentette, hogy ott ő parancsol, és az lesz, amit ő akar. A túloldali helyzettel kapcsolatban az egyik átmenő B-egyén elmondta, hogy a Dráva mentén „a partizánok az urak”, de az ország belsejében már nem olyan népszerűek.³⁰

A magyar államrendőrség kelebiai határszéli kirendeltsége jelentette 1945. december 3-án, hogy az utasforgalom megcsappant, mivel a vonatjáratok száma lecsökkent, és ezért Szabadkáról Kelebiára tizenkét kilométert kellett gyalogolni az utazni szándékozóknak.³¹ A Budapestről Kelebiára érkező úgynevezett gyorstehervonaton egyébként főleg feketézők utaztak, az ekkoriban általános utazási igazolványt viszont senki sem kérte tőlük. Az utazás nem volt veszélytelen, mert a vonaton rablások és gyilkosságok is történtek. 1945. november 8-án a Budapestről Kelebiára érkező gyorstehervonaton Nyíri József pestszentlőrinci lakost Kisszállás és Kelebia között szovjet katonák kifosztották,

lelőtték, majd a vonatból kidobták. Kelebia és a közeli községek lakói állandó rettegésben éltek, mert szökött szovjet katonák éjszaka gyakran rátörtek az ottani lakosokra, nemegyszer súlyosan bántalmazták és gyakran kirabolták őket. A sértettek többnyire nem mertek feljelentést tenni, mert féltek a fenyegetésekben megfogalmazott további bántalmazástól. Az utasellenőrzés hiányosságaként említették továbbá, hogy a csoportos útlevelel utazók az előírt három példányt nem vitték magukkal, ezért a határrendőrök az ellenőrzést nem tudták rendesen elvégezni. A korabeli gyakorlat szerint a külföldről az országba beutazók egy példányt a belépésnél, egy példányt pedig a kilépésnél lettek volna kötelesek leadni, de ez nem történt meg egyszer sem, ezért sokszor nem tudták beazonosítani őket.³²

Az országhatár teljes trianoni hossza 2266 kilométer volt, amely 1945 után 2229 kilométerre rövidült. A 37 kilométeres csökkenés a pozsonyi hídfőhöz tartozó három magyar község békeszerződésben rögzített elcsatolása miatt következett be. A magyar–jugoszláv határszakasz ebben az időszakban körülbelül 630 kilométer hosszú volt.³³ A békeszerződés aláírása után is akadt példa azonban határvitára, például éppen a déli határon. A magyarbólyi határrendészeti kapitányság jelentette 1947 tavaszán a 33. határvadász század parancsnokságának, hogy Kásád község határában a jugoszláv partizánok önkényes határkiigazítást hajtottak végre az úgynevezett Steinbach-tanya területén, egyszerűen arrébb tették a határvonalat jelző köveket azzal az indoklással, hogy az így nyert területre szükségük van a munkájukhoz.³⁴

A határrendőrség felállítása

A háború után az államszervezet ismételt működésbe hozásának egyik első lépéseként 1945. január 4-én kormányrendelet jelent meg a közigazgatás újjászervezéséről és az állami alkalmazottak magatartását felülvizsgáló bizottságok felállításáról. 1945. február 1-jén Péter Gábor vezetésével megkezdte működését a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya, majd február 26-án Tömpe András irányításával a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya is. 1945. április 23-án Magyar Államrendőrség néven egységes rendőrséget állítottak fel. A korszak szervezettörténetét jól jellemzi az a körülmény, hogy a honvédség kebelén belül működő határportyázó, 1946 utáni elnevezéssel élve határvadász kötelékeken kívül egy határrendészeti szervezetet is létrehoztak.³⁵ A határőrizet szervezete így két részre tagolódott, amelyek közül az egyik katonai rendeltetésű volt, a másik pedig rendvédelmi jellegű. Az utóbbit képviselte az 1945. augusztus 17-én felállított határrendőrség, amely ezért nem is a honvédelmi, hanem a belügyi tárca alá tartozott, így a rendvédelmi rendszer részét képezte. Mintaként az Osztrák–Magyar Monarchia Magyar Királyi Határrendőrségének az 1906 és 1918 közötti szervezete szolgált, továbbá a határrendészeti kapitányságok felállítása is ezt az időszakot másolta.³⁶

Formálisan az ideiglenes nemzeti kormánynak a csendőrség feloszlataásáról és az államrendőrség megszervezéséről szóló rendelete hatalmazta fel a belügyminisztert, hogy a határszéli vármegyékben felállítsa a határrendészeti szerveket.³⁷ A határrendőrséget a belügyminiszter a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitánysága alá rendelte, de a szakmai irányítás tekintetében közvetlen belügyminiszteri vezetés érvényesült, és az új testület a belügyi tárca szervezetében a rendőrség többi részétől elkülönült. A határrendőrséghez toborzott tisztikar és legénység ekkor a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitánysága állományába és alárendeltségébe tartozott, de a vármegyei, a városi és járási kapitányságoktól, illetve a községi rendőrbiztosságoktól függetlenül, önállóan működött, és fő feladatként a fokozatosan meginduló távolsági határforgalom ellenőrzését elvileg a határrendészeti kapitányságok látták el.³⁸ Egyszerűsítve, a zöldhatár őrzését katonák végezték, a határátkelőhelyek forgalmát pedig az úgynevezett határrendőrség ellenőrizte.³⁹

A határrendőrség kapitányságokból, azok pedig alárendelt őrsparancsnokságokból álltak. Működési területüket és székhelyüket a belügyminiszter jelölte ki. A határrendőrkapitányság élén a kapitányság vezetője állt, kellő számú tiszti, őrszemélyzeti és segédhivatali munkaeövével. A detektív személyzet a megfigyelési szolgálaton kívül ügykezelési és írásbeli munkára is alkalmazható volt, az őrszemélyzet pedig a segéd- és küldöncfeladatok ellátásában is részt vett. A legénységi létszámot toborzás útján egészítették ki és töltötték fel. A határrendőrség létszáma ekkor összesen 4105 fő volt.⁴⁰

A háború utáni nehéz gazdasági helyzetben a határőrizeti szervek létrehozása azonban lassan haladt, ezért a belügyminiszter a honvédelmi miniszterrel egyetértésben elrendelte, hogy a határon átlépő utasok ellenőrzését a szervezés alatt lévő Magyar Határrendőrség egyes kapitányságainak szolgálatba lépéséig a honvéd határőrség lássa el mind a távolsági, mind a kisebb határszéli forgalomban, kivéve a már működő határrendőrségi szervek területén, vagyis Oroszváron, Hegyeshalomban, Sopronban, Szentgotthárdon, Kelebián, Nyírábrányban és Hidasnémetin. A többi távolsági határátlépő állomáson, vagyis Murakeresztúr, Gyékényes, Magyarbóly, Szőreg, Lökösháza, Biharkeresztés, Záhony, Bánréve, Somoskőújfalu, Szob és Komárom területén az utasellenőrzést a honvéd határőrség közegei végezték addig, amíg a területileg illetékes határrendőrkapitányság a szolgálatot át nem vette. Ha korábban a helyi rendőrség végezte a távolsági forgalom ellenőrzését, akkor haladéktalanul át kellett adnia a szolgálatot a honvéd határőrségnek. A kisebb határszéli forgalom ellenőrzése szintén a honvéd határőrség feladata volt.⁴¹

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság többször is kifejezte elégedetlenségét a határőrizeti és a határrendészeti szervek létrehozásának elhúzódása miatt. A SZEB adminisztratív osztályának a vezetője, Beljanov Szebenyi Endre miniszteri osztályfőnökkel 1946. március 16-án folytatott megbeszélése alkalmával sürgette a határrendőrség létszámának a feltöltését, a jogsértők, a csempészek és a bűnözők beutazásának hatékony megakadályozását, a külföldről jövő utasok alapos átvizsgálását és ellenőrzését. A határon erős ügynöki hálózat kiépítését javasolta, továbbá a csempészek és a bűncselekményt elkövetők szemmel tartását szorgalmazta. A határon feltartóztatott utasokról jelentést kellett készíteni az osztály számára, illetve azon belügyi munkatársak jegyzékét is össze kellett állítani, akik a határra utaztak a határrendőrség munkáját ellenőrizni. Általánosságban is kifejezte azt a kívánságát, hogy érjenek el javulást a magyar szervek a határ őrzésében. Az egy héttel későbbi megbeszélésre készített feljegyzésben 6000 főt engedélyeztek a határrendőrség számára, és ismét sürgették a szervezet megerősítését, a határrendészeti igazgatóságok belügyi irányításának a szorosabbra fűzését. Beljanov elképzelése szerint a határrendőrség a második vonalat jelentette a határőrizetben, az első vonalban a honvéd határőröknek kellett szolgálniuk. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság sürgetése is közrejátszhatott abban, hogy az új belügyminiszter, Nagy Imre 1946. március 14-i hatállyal megszüntette a Magyar Határrendőrség elnevezést, és a határrendőrkapitányság helyébe a Magyar Államrendőrség Határrendészeti Kapitánysága név lépett. 1946 májusában rendőri büntetőbírói hatáskört kapott a szervezet, a nyár folyamán pedig Szebenyi Endre a honvédelmi miniszterrel kötött megállapodás alapján újrászabályozta a határrendőrség és a határőrség szervei közötti munkamegosztást. A távolsági forgalom számára kijelölt határátkelőhelyeken a személyforgalom ellenőrzése a határrendészeti kapitányságok feladata volt, a kisebb határszéli forgalom ellenőrzése és a határ őrzése a honvéd határőrség hatáskörébe tartozott.⁴²

1947. február 10-én Magyarország aláírta a párizsi békeszerződést, amelynek a rendelkezései szeptember 15-én léptek hatályba. Megszűnt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jelenléte, és a volt szövetséges hatalmak nyugati képviselőinek is távozniuk kellett, kivéve a szovjet csapatokat, tekintettel Ausztria négyhatalmi megszállására. A szovjeteknek ausztriai csapataik ellátása érdekében szüksége volt a magyarországi jelenlétre felvonulási és utánpótlási útvonalként, valamint hadtápterületként.⁴³

A háború után bekövetkezett politikai változások, a gazdasági és politikai érdekek érvényesítése megkövetelték a határvonal fokozottabb ellenőrzését, a határmegközelítés újbóli szabályozását 1949-ben. Az egész ország területén a határ 200 méteres közelségében lévő sávba csak engedéllyel lehet belépni. Kivételt képeztek a lakott területek, városok, falvak, valamint a közlekedésre alkalmas utak és vasutak. Vízi határ esetén a 200 méteres sávot a medervonal közepétől számították, kivéve a Dráva szabályozatlan részét. A 200 méteres sávban csak határmegközelítési engedéllyel vagy kettősbirtokosi igazolvánnyal lehetett közlekedni, de csak az abban feltüntetett területen volt érvényes, az ország más részén nem jogosította fel a tulajdonosát, hogy 200 méternél jobban megközelítse a határt. Ha a kérdéses terület a műszaki záron túli területre esett, akkor meg kellett határozni azt a kaput is, ahol a ki- és a beléptetés történt. Határmegközelítési engedélyt csak olyan személy kaphatott, akinek saját vagy szövetkezeti földje a kérdéses területen feküdt, vagy ott lakott, azaz állandó lakhellyel bírt az adott órs területén, illetve oda járt dolgozni, például egy állami gazdaságba. Ha államvédelmi kifogás merült fel valaki ellen, akkor ezekkel e feltételekkel sem kaphatott engedélyt. A határmegközelítési engedélyt a helyben lakó személyek számára a területileg illetékes határvadász órs parancsnoksága állította ki, minden más esetben a Határőrség Főparancsnoksága. A határ megközelítését korlátozó rendelkezések nem terjedtek ki a határőrség és a fegyveres testületek tagjaira a szolgálati ténykedésük időtartama alatt. Az ÁVH alárendelt szervei hozták a területileg illetékes őrsparancsnokságok tudomására azok neveit, akiknek államvédelmi okok miatt nem lehetett ilyen engedélyeket kiadni. Róluk az őrsparancsnokoknak is nyilvántartást kellett vezetni. A kiadott igazolványokat is nyilvántartották, érvényességüket három hónapra korlátozták. A 200 méteres területen belül a járőr köteles volt mindenkit igazoltatni; ha valaki nem rendelkezett érvényes igazolvánnyal, akkor a határvadász órs parancsnokságára elő kellett állítani; ha jogtalan határátlépés gyanúja merült fel, akkor eljárást kellett ellene indítani. Ha a jogtalan határátlépés kísérlete nem volt megállapítható, de az adott személy a rendelet ismeretében igazolvány nélkül közelítette meg a határt, javaslatot kellett tenni a határsávból való kitiltására.⁴⁴

XIX-B-10-V-1-005-1948 (8.nyf.sz.)

Nyf. szám:/1949.

Magyar Országos Levéltár (77.d.)

HATÁRMEGKÖZELÍTÉSI IGAZOLVÁNY.

Név: foglalkozás:

Szül. év hely és anyja neve:

Lakhelye:

A határt megközelítheti:

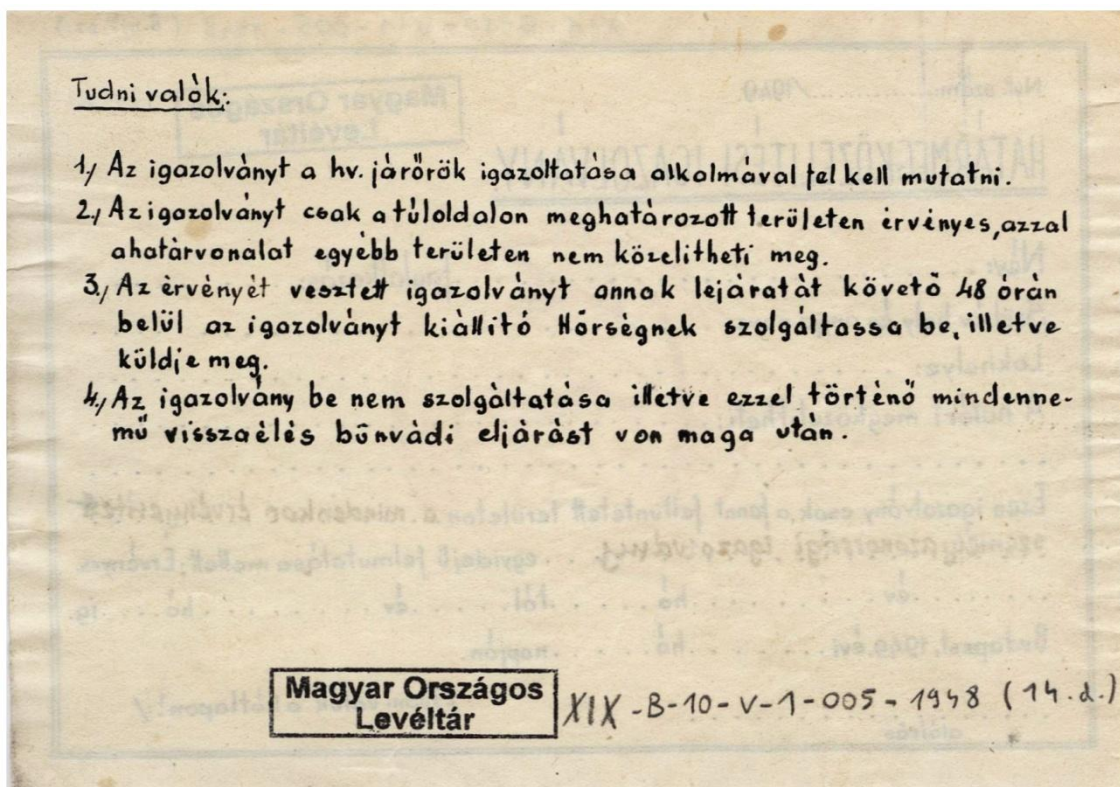
Ezen igazolvány csak a fenn feltüntetett területen a mindenkor érvényesített személyazonossági igazolvány egyidejű felmutatása mellett érvényes.
 év hó tól év hó ig.

Budapest, 1949. évi hó napján.

/Tudni valók a hátlapon!:/

..... aláírás

Határmegközelítési igazolvány 1949-ből⁴⁵

Határmegközelítési igazolvány hátoldala⁴⁶

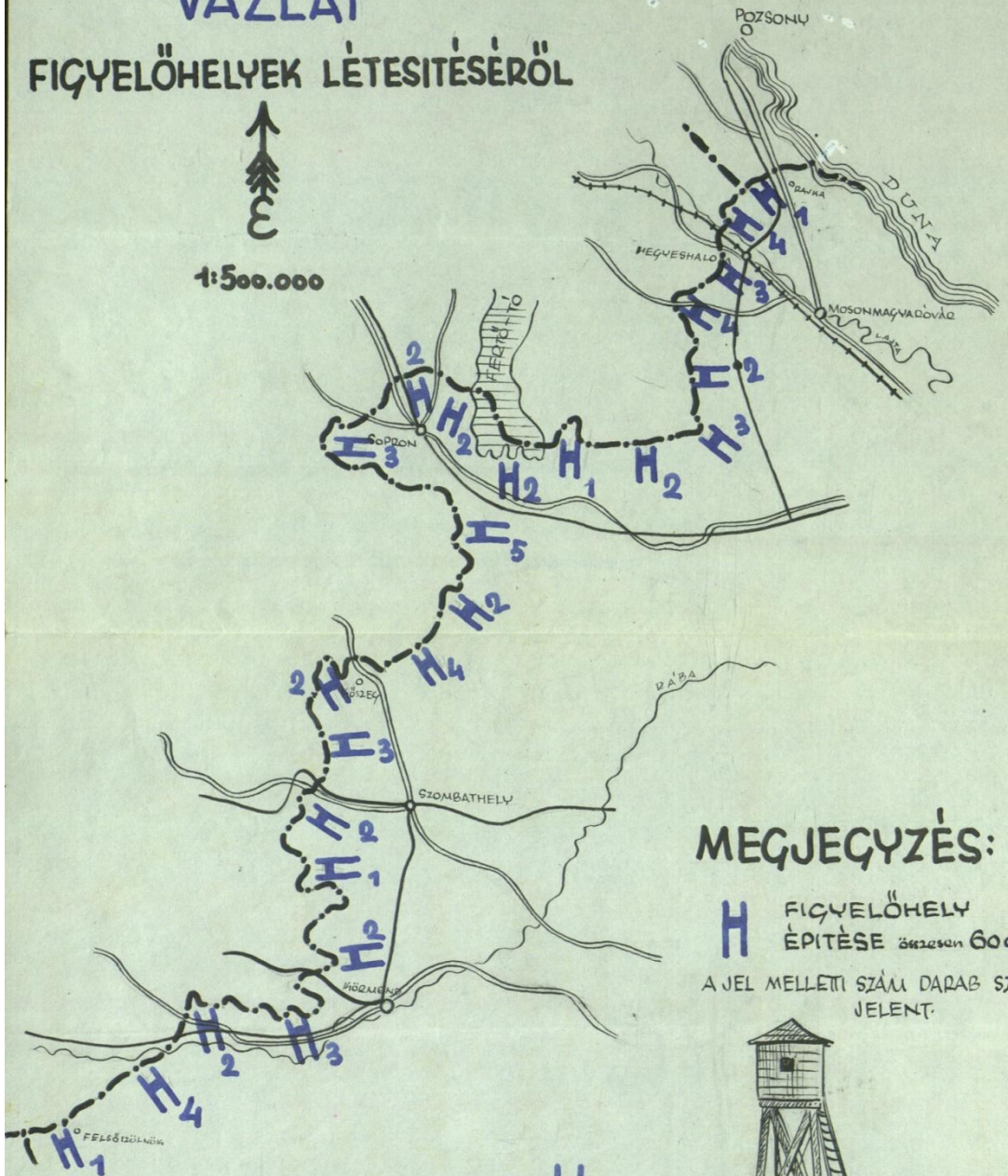
Határőrizeti eredmények 1947-ben

A magyar határőrség 1947. január 1-je és december 1-je között 26 847 határsértőt fogott el, ebből a nyugati határra 11 668 fő jutott. A 355 kilométeres nyugati határszakasz az országhatár teljes hosszának csak hetedét tette ki, mégis az ország egész határvonalára eső úgynevezett „káros politikai tevékenység” 93 százaléka a nyugati határrészen bonyolódott. A kimutatások szerint a csempészet súlypontja ekkor az osztrák és a csehszlovák határra esett. Az osztrák határon 1947 októberében 273 főt fogott el a határőrség, ebből 52 személy volt csempész, és politikai okokból fogtak el 221 főt. Ugyanezek a számok 1947 novemberében jelentősen megnöttek, az akkor elfogott 529 főből 74 volt csempész, és politikai okokból fogtak le 455 főt.⁴⁷ A fejlesztési tervekben elsődleges célként megfogalmazott létszámemelést a pártvezetők gazdasági okokból nem teljesítették, és mivel a politikai fejlemények sem tették még sürgetővé, egyelőre csak a nyugati határ műszaki megerősítését határozták el az illegális forgalom csökkentése érdekében.⁴⁸

1.sz.
VÁZLAT
FIGYELŐHELYEK LÉTESÍTÉSÉRŐL

1:500.000

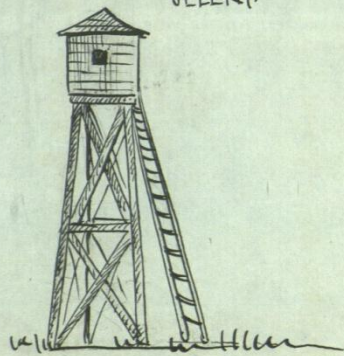

MEGJEGYZÉS:

H FIGYELŐHELY
ÉPÍTÉSE összesen 60 db.

A JEL MELLETTI SZÁM DARAB SZÁMOT
JELENT.

H =

Magyar Országos
Leváltár

A határ lezárásának vázlatos rajza 1948-ban⁴⁹

A tiltott határátlépés büntetőjogi szabályozása a háború után

A büntető törvények egyes fogyatékoságainak megszüntetéséről és pótlásáról szóló 1948. évi XLVIII. törvény, az úgynevezett harmadik büntető novella XII. fejezete tartalmazta a tiltott útlevélhasználatra és a tiltott határátlépésre vonatkozó rendelkezéseket. A 48. § (1) bekezdése szerint vétséget követett el és öt évig terjedő fogházzal büntették azt, aki más nevére szóló útlevelet használt, a saját útlevelét használatra átengedte másnak, a hatóságot a határ átlépésére való jogosultsága tekintetében félrevezette, vagy a határt meg nem engedett módon lépte át. A (2) bekezdés szerint a vétség kísérlete is büntetendő volt. Büntettnek számított viszont, ha valaki a fenti cselekményekhez másnak segítséget nyújtott, és öt évig terjedő börtönnel, hivatalvesztéssel, valamint a politikai jogaitól való eltiltással büntették tehát azt a személyt, aki mai fogalommal élve, embercsempésztést folytatott. Ha csoportos tiltott határátlépés elkövetéséhez nyújtott valaki segítséget, akkor öt évig terjedő fegyházzal büntették. Aki hamis okmányt használt a tett elkövetése közben, azt okmányhamisítás miatt is felelősségre vonták. Alapesetben a járásbírók ítéleztek a tiltott határátlépést elkövetők felett, de ha politikai bűncselekmény gyanúja is felmerült, akkor magasabb fórum járt el vele szemben. A 48. § (1) bekezdése szerint vétséget követett el, és öt évig terjedő fogházzal lehetett büntetni azt a személyt, aki hamis útlevelet használt, a hatóságot félrevezette a határ átlépésére való jogosultsága tekintetében, vagy a határt meg nem engedett módon lépte át. A (2) bekezdés a tiltott határátlépés kísérletét is büntetendőnek nevezte, a (3) bekezdés pedig büntett miatt öt évig terjedő börtönnel, hivatalvesztéssel és politikai jogainak felfüggesztésével fenyegette azt a személyt, aki segítséget nyújtott valakinek a fenti cselekmények elkövetéséhez. Ha csoportos tiltott határátlépés elkövetéséhez nyújtott valaki segítséget, akkor fegyházzal büntették. A hamis útlevelet használókat közokirat-hamisítás miatt is felelősségre vonták.

A távolsági határforgalom adatai 1948-ban

A tiltott határátlépés adataival való összehasonlítás érdekében érdemes a korszak legális forgalmát is megemlíteni:

1948. október 1-je és október 31-e között a magyar határon útlevéllel belépő és kilépő külföldi állampolgárok száma

Ország	Belépő	Kilépő
Ausztria	702	996
Jugoszlávia	959	428
Szovjetunió	144	73
Csehszlovákia	2933	2872
Románia	1 362	518
USA	187	358

1948. október 1-je és október 31-e között a magyar határokon útlevéllel belépő és kilépő külföldi állampolgárok száma mai szemmel nézve nem volt túlságosan jelentős, ugyanis mindössze 9571 fő lépett be, és 7701 fő lépett ki. Közülük a csehszlovák állampolgár volt a legtöbb: 2933 belépő és 2872 kilépő. Utánuk a román állampolgárok következtek 1362 belépővel és 518 kilépővel. Témánk szempontjából a legérdekesebb, hogy mindössze 702 osztrák belépő és 996 kilépő volt ebben az időszakban, és a jugoszláv állampolgárok is kevesen voltak: 959 belépő és 428 kilépő. Érdekességként érdemes megemlíteni, hogy még az Egyesült Államokból is többen érkeztek ebben a hónapban, mint a Szovjetunióból, ugyanis 187 amerikai belépő és 358 kilépő mellett 144 szovjet belépő érkezett, és 73 kilépő távozott az országból. 50

A magyar állampolgárok aktivitása sem mondható túl nagyak ebben a hónapban. 1948. október 1-je és október 31-e között útlevéllel összesen 1169 magyar állampolgár lépett be és 2356 fő lépett ki a határokon. Ausztria irányában 721 fő lépett ki, és 622 fő lépett be, Jugoszlávia irányában pedig 203 fő lépett be és 478 fő lépett ki magyar útlevéllel.⁵¹

Összehasonlításként érdemes megnézni az egy évvel későbbi, vagyis az 1949 végén keletkezett adatokat is.⁵² Az útlevéllel belépett külföldi állampolgárok száma 1949 októberében 8030 fő volt, ugyanakkor kilépett 6170 személy. Közülük befelé 175 osztrák jött, és 317 lépett ki. A jugoszláv állampolgárok közül 137 lépett be, és 120 lépett ki. Csehszlovák 1641 lépett be, és 1937 lépett ki. Román 804 lépett be és 689 lépett ki. Szovjet állampolgár 366 lépett be, és 288 lépett ki. Érdekesség, hogy ebben a hónapban 2684 görög állampolgár jött Magyarországra, és csak 259 lépett ki, ami valószínűleg a görög polgárháború eseményeivel hozható összefüggésbe.

1949. október 1-je és október 31-e között a magyar határon útlevéllel belépő és kilépő külföldi állampolgárok száma

Ország	Belépő	Kilépő
Ausztria	175	317
Jugoszlávia	137	120
Szovjetunió	144	73
Csehszlovákia	1641	1937
Románia	804	689
Görögország	2684	259

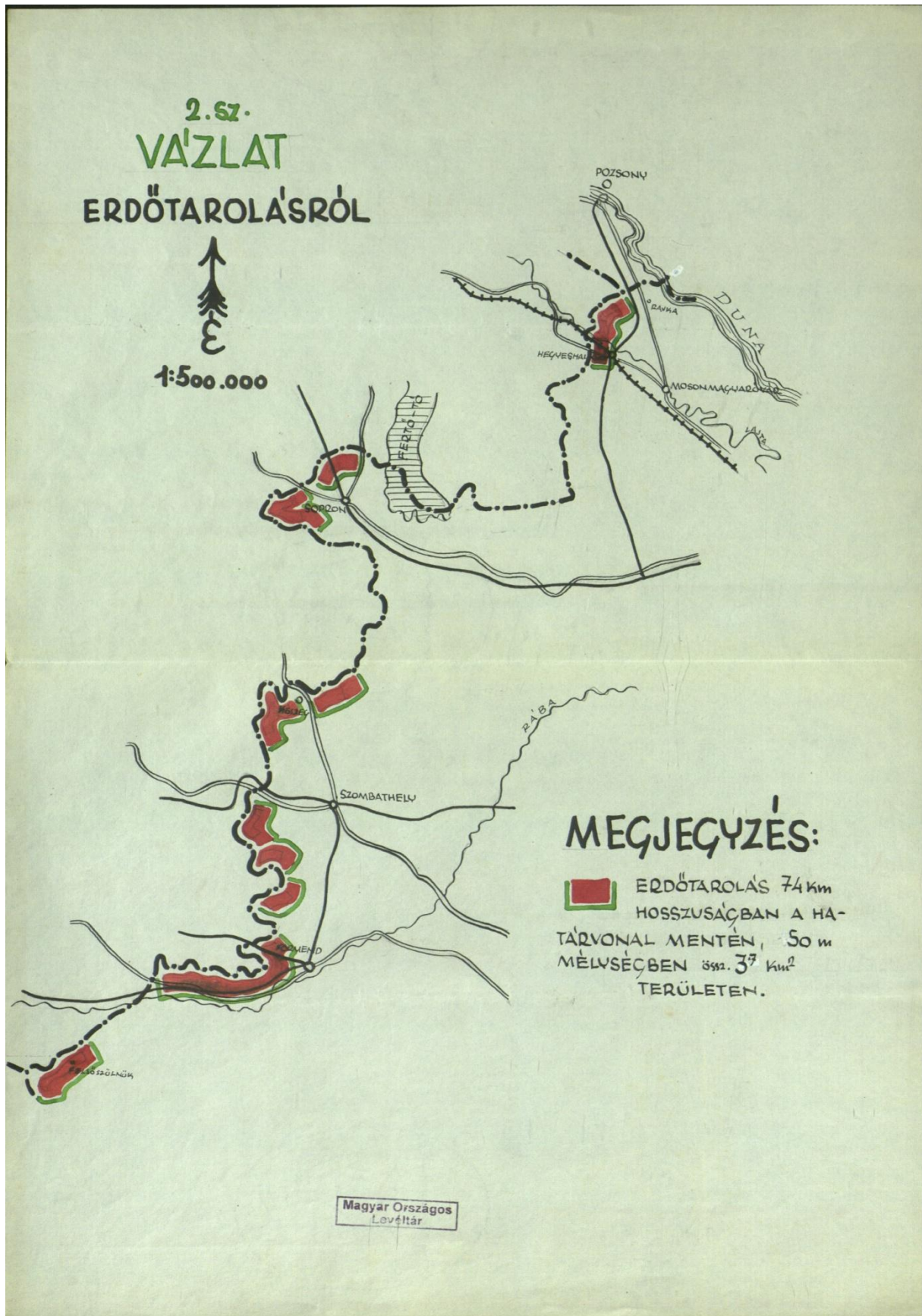
A magyar állampolgárok közül 1949 októberében 1278 fő lépett be és 1283 fő lépett ki útlevéllel az egész határ mentén. Az osztrák határ mentén mindössze 245 magyar lépett be, és 203 lépett ki, a jugoszláv határ mentén pedig 28 lépett be, és 9 lépett ki. A hajósok külön nyilvántartásban szerepeltek: közülük 327 fő lépett be Magyarországra, és 262 lépett ki az országból.⁵³

A nyugati és a déli határ lezárása

1948-ban a magyar pártvezetés szovjet kezdeményezésre és a szovjet katonai tanácsadók útmutatása alapján a két határ hermetikusan vagy – korabeli szóhasználattal élve – résmentesen lezárásáról döntött. A nyugati és a déli határ teljes lezárása volt az egyik fő oka a határőrség sürgős fejlesztésének, ezzel párhuzamosan az Államvédelmi Hatóságba való integrálásának is.⁵⁴ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének Államvédelmi Bizottsága többször is foglalkozott a határőrség átszervezésével és megerősítésével, valamint a nyugati és a déli határvidék kérdésével, és úgy döntöttek a pártvezetők, hogy a nehéz terep, az erdős, mocsaras határszakaszok miatt megfelelő műszaki zár – drótkadály, magasfigyelők, a magas növényzet kiirtása – alkalmazása szükséges a határ megvédése érdekében.⁵⁵

A későbbiekben egyszerűen csak vasfüggönynek nevezett műszaki zár építésének egyik fontos lépése volt megfelelő méretű hely kialakítása a határvonallal párhuzamosan futó drótkerítés, a magasfigyelők és a műszaki berendezéseket ellenőrző határőrök számára. Ennek érdekében a mezőgazdasági művelés alatt nem álló és nem lakott területeken a határ mentén 50 méteres szélességben le kellett tarolni az erdőket.⁵⁶ Az erdőkitermelés 74 kilométer hosszúságban zajlott, és összesen 3,7 négyzetkilométert taroltak le abban az esetben, ha az összesítéshez az 50 méteres határsáv szélességét számolták. Az erdőirtás valódi területe valószínűleg ennél valamivel nagyobb volt, ugyanis a terepviszonyok miatt sok helyen nem volt elegendő az 50 méteres szélesség, hanem 100 vagy 200 méteres sávban kellett kivágni a növényeket.⁵⁷ A kettős birtokosok tulajdonában lévő erdőterületek kitermelése további gondokat okozott, mivel a másik

ország területén élő tulajdonosokat nem tudták rákényszeríteni arra, hogy kivágják az erdejüket.⁵⁸

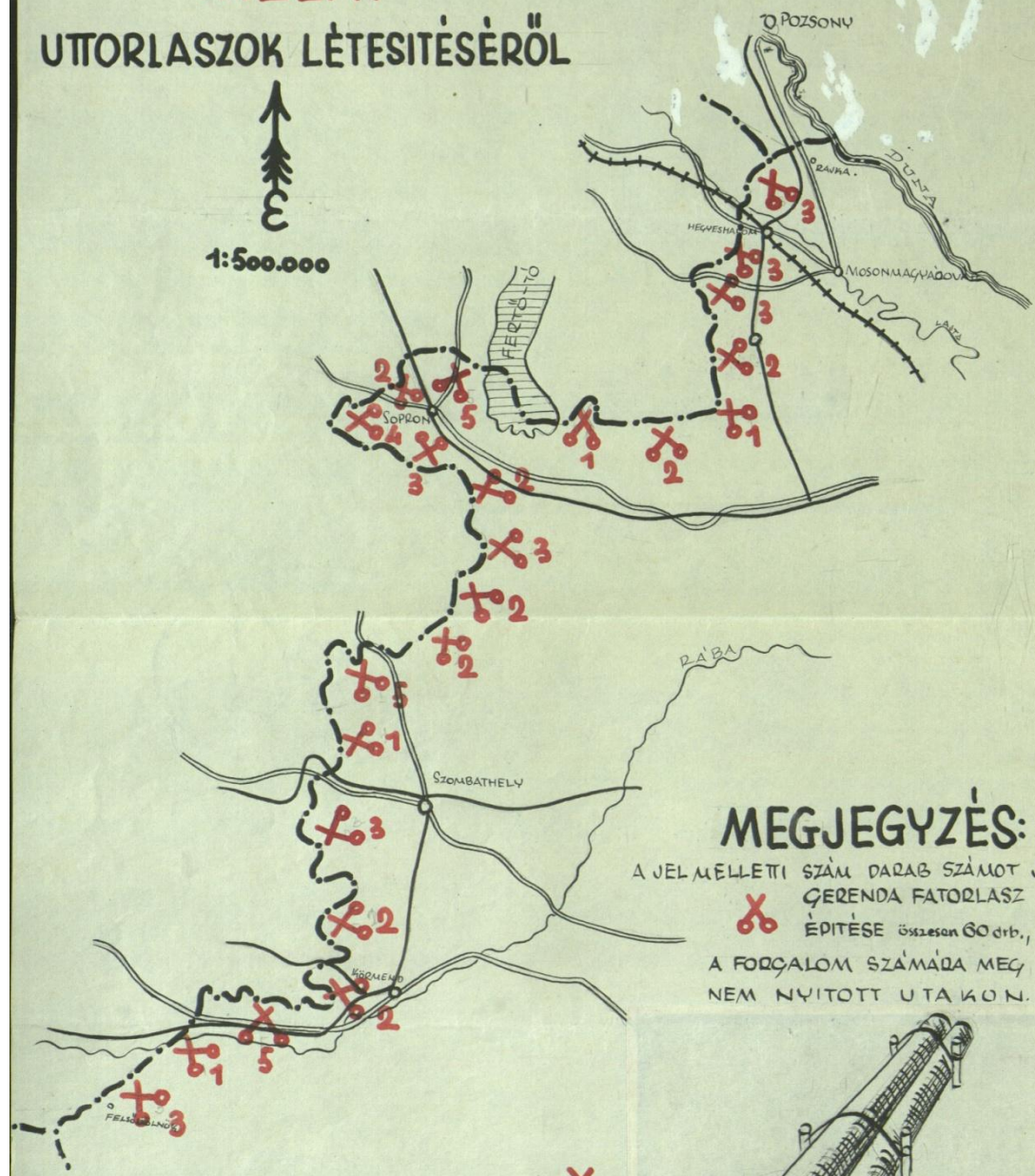

A határ 50 méteres közelségében a magas növényzetet letarolták⁵⁹

1949-től kezdve elindult a határ mentén az aknamező telepítése is, amely sok áldozatot szedett a disszidálni szándékozók, de a telepítést, a karbantartást, majd később a felszedést végző határőrök és katonák közül is.⁶⁰

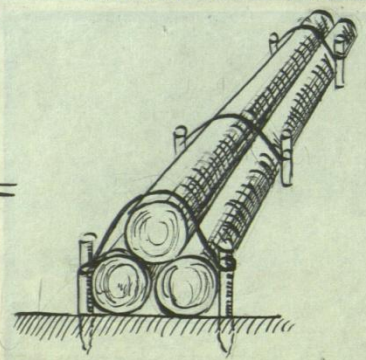
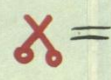
3. sz.
VÁZLAT
ÚTTORLASZOK LÉTESÍTÉSÉRŐL

↑
E
1:500.000

MEGJEGYZÉS:

A JEL MELLETTI SZÁM DARAB SZÁMOT JELENT
GERENDA FÁTORLASZ
ÉPÍTÉSE ÖSSZESEN 60 db.,
A FORGALOM SZÁMÁRA MEG
NEM NYITOTT ÚTAKON.

Magyar Országos
Levéltár

A határon átvető utak eltorlaszolásának vázlatrajza 61

Először a nyugati határt, ezután a hasonlóan fontossá váló déli határvonalat „erősítették” meg ilyen eszközökkel.⁶² A műszaki munkák során először a magasfigyelőket készítették el, majd 1949 tavaszán elkezdték a drótkadályok építését is. Az osztrák és a jugoszláv határszakaszon egy- és kétsoros drótkadályokat alakítottak ki. A nyugati határszakaszon a Honvédelmi Minisztérium 101. számú aknakutató zászlóalja, a déli határszakaszon pedig 1950 nyarától a honvédség mintegy nyolc megerősített műszaki zászlóalja végezte az aknásítást. 1950 végére a két határszakaszon kiépítettek körülbelül ezer kilométer drótkadályt, amit nyolcszázhetvenegy kilométer hosszan aknamezővel is kiegészítettek, valamint 291 magasfigyelőt emeltek. Előfordult, hogy Pinkamindszenten a szomszédos ország területéről átjött határsértők megrongálták a magasfigyelőt, a lábait átfűrészelték, és ledöntötték. A már felépített drótkerítést is megrongálták és átvágták. A Hegyeshalom–Miklóshalom közötti, lezárt műúton a szovjet katonák a drót alatt átbúvó árkot ástak.⁶³ A nyugati határ megerősítése során 60 magasfigyelő és 60 úttorlasz felépítését határozták el a határ lezárása érdekében. A munkálatok 250 000 Ft-ba kerültek.⁶⁴ Az úttorlaszok elhelyezésénél figyelemmel kellett lenni a szovjet hadsereg utánpótlási útvonalaira is, ezeken az utakon nem akadályozhatták a forgalmat.⁶⁵ Az építkezéseket három körzetre osztották. Az első Sopronban volt, itt 26 magasfigyelőt és 24 úttorlaszt készítettek, ezeket nyilván a város környékén állították fel. A második helyszín Kőszeg volt, itt 18 magasfigyelőt és 18 úttorlaszt, a harmadik helyen, Szentgotthárdon pedig 16 magasfigyelőt és 18 úttorlaszt állítottak fel.⁶⁶ Ekkor még a költségtakarékosság szempontja is felmerült, később ez már nem játszott szerepet: *„A magasfigyelőhelyek létesítése kevés költséggel jóformán házilag megoldható oly módon, hogy e célra a megfelelő élőfákat rendezzük be.”*⁶⁷

Honvéd műszaki hadosztály parancsnokság

Budafok-Hárosziget.

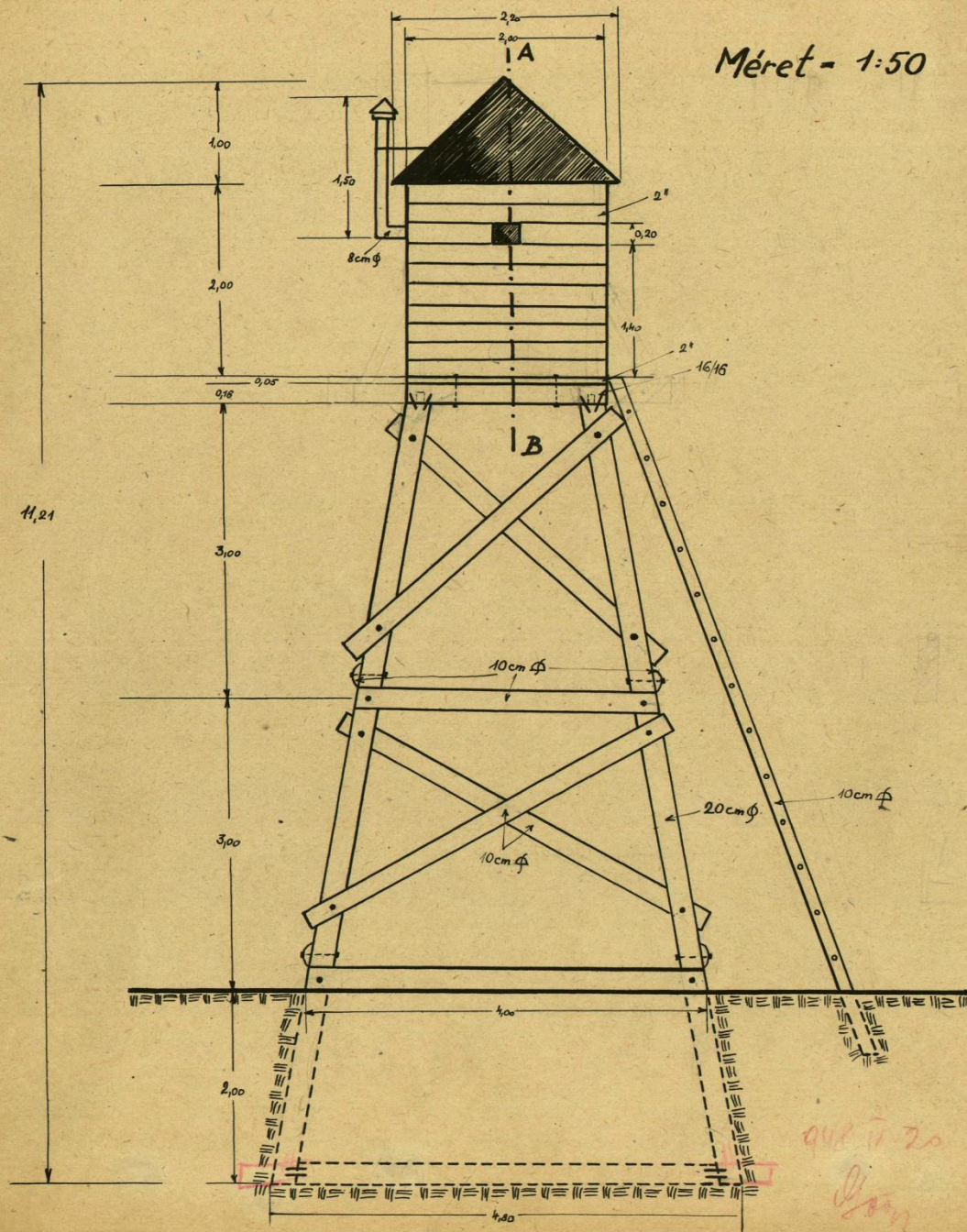
Postacím: Budafok 1.

Távbeszélő hívószám: 269-896.

Magyar Országos
Levélár

Magas figyelőhely.
Oldalnézet.

Méret - 1:50

A korszakban használt, fából készült magasfigyelő vázlatrajza⁶⁸

Az aknamező telepítése jelentős összeget emésztett fel, csak a déli határ mentén kiépített aknamező körülbelül 18 millió forintba került.⁶⁹ Aki a vasfüggönyön keresztül, a zöldhatáron akart az országból távozni vagy ritkább esetben az országba lépni, nagy

kockázatot vállalt. Börtönbe kerülhetett, megnyomorodhatott, esetleg meg is halhatott.⁷⁰

A határ lezárásának gyakorlati következményei a települések életében

A nyugati határ lezárása újra megnyitott olyan kérdéseket, amelyek először a trianoni határ kijelölése során merültek fel. Az első világháború, illetve a Párizs környéki békeszerződések életbe lépése után, a magyar-osztrák határ megállapítása során felmerült kérdéseket, főleg területhasználati, erdőgazdálkodási, vízhasználati és közlekedési jogosultságokat, a két állam kiküldötti úgynevezett jogi jegyzőkönyvekben rendezték. A 22 jogi jegyzőkönyvet 1927. március 11-én egyezmény formájába öntötték, és Magyarországon az 1970/1928. ME sz. rendelettel kihirdették. A vízügyi egyezmények kivételével 1928. március 26-án életbe léptek a rendelkezések, és a második világháború után is hatályban maradtak. 1948. szeptember 27-től október 1-jéig kormányközi tárgyalásokat folytatott a két ország, és a magyar fél az 1926. július 14-én kötött megállapodás kishatárszéli személyforgalomról szóló részét felmondottnak nyilvánította. A dokumentumok érvényességének fenntartásához viszont magyar érdekek is fűződtek, mert például Sopron, Kőszeg vagy éppen Szombathely, de Harka vízellátását is ez tette lehetővé. Brennbergbánya művelését az 1922. december 12-én létesített jogi jegyzőkönyv szabályozta. Az osztrákok csomagként kezelték a kérdést, és a viszonyosság elvét alkalmazták, vagyis ha a magyar fél elismerte az igényeiket, akkor az osztrákok is figyelembe vették a magyar érdekeket.⁷¹

1927. március 11-én például ilyen úgynevezett jogi jegyzőkönyvbe foglalták a rattersdorfi (Rótfalva) lakosok és az ottani plébánia jogát arra, hogy a szomszédos magyar területen lévő erdőben alomszedési tevékenységet folytassanak.⁷² Kőszeg város, Rattersdorf és Hammer (Hámortó) község határában húzódott a trianoni határ, amely érintette az 1500 hold nagyságú rattersdorfi és a 3000 hold nagyságú kőszegi erdőt is (Rőt- és Pogány-erdő), amelyek a földreform során a magyar állam tulajdonába kerültek. A kérdés rendezésekor a korábbi tulajdonos, az Esterházy-hitbizomány erdészének véleményét is kikérték. Kopcsándi József erdész lakása egyébként osztrák területre esett, és onnan járt át magyar területre munkába. Korábban a rattersdorfi állattartók, többnyire szegény földművesek voltak jogosultak határátlépési igazolvány birtokában gereblyézéssel összeszedni a rózsát és az őszi lombhullás után az almot az állataik számára, amiért 40-50 pengőt fizettek holdanként a hitbizományi erdőgondnokság pénztárába. A határ lezárásával ez a lehetőség elveszett a gazdák számára.⁷³

A kőszegi hegyek Ausztria felé hajló északnyugati lejtőin, de még magyar területen értékes faállomány volt, ennek évi fahozama hatezer köbméter volt, amit csak az osztrák oldalra eső utakon lehetett elszállítani, egy új út építése legalább félmillió forintba került volna. A határzár létesítésekor is kitermeltek körülbelül tízezer köbméter fát, melynek értéke egymillió forintra rúgott, és szintén csak erre lehetett elszállítani. A magyar hatóságok által időközben elvégzett vizsgálat azt állapította meg, hogy a magyar államnak nem állt érdekében felmondani ezeket az egyezményeket. A kölcsönösség és a viszonyosság elve alapján mindkét fél érdekeit figyelembe kellett volna venni, az államvédelmi szempontok azonban a későbbiekben minden egyéb szempontot háttérbe szorítottak. A jogi jegyzőkönyvben biztosított szolgáltatások teljesítése határforgalmi szempontból osztrák állampolgároknak a Magyar Köztársaság területére való átjárását jelentette, de meghatározott időhöz, átlépési napokhoz és helyekhez, valamint az erdő meghatározott részéhez kötve. A biztosított jogok gyakorlását, az erdészeti közegek és a határvédelmi hatóságok együttes és kölcsönös ellenőrzése mellett, a felek ekkor még teljesíthetőnek gondolták, hamarosan azonban megváltozott a helyzet.⁷⁴

A határ lezárásának további következménye volt, hogy korábban természetesnek tekintett előnyöktől is elesett egy-egy község lakossága, amely adott esetben a közvetlen

létfeltételei közé tartozott. Sopronkeresztúr (Deutschkreutz) határában, osztrák területen volt egy savanyúvíz-forrás, amely Magyarfalva (Harka) vízellátásában nagy szerepet játszott.⁷⁵ A község előljárósága és lakossága kérte a határőrséget, hogy a nyári hónapokban naponta 19 órától 21 óráig, a téli időszakban pedig 16 órától 18 óráig átjárhassanak vízért, a helyi határvadász őrs parancsnoka által kijelölt határvadász felügyelete alatt. A községben sem vezetékes víz, sem más, közfogyasztásra alkalmas víz nem volt. A határőrség ideiglenesen engedélyezte, hogy a lakosok csoportosan, a kishatárszéli forgalom szabályai szerint átjárjanak osztrák oldalra vízért. A vízfordókat egy fegyvertelen határvadász kísérte, akinek kötelessége volt megakadályozni, hogy a magyar állampolgárok az osztrák lakossággal érintkezzenek, csomagot, levelet vegyenek vagy adjanak át. A határőrség felvette a kapcsolatot az osztrák hatóságokkal is, hogy hozzájárulásukat kérje a fegyvertelen határőr átlépéséhez, és ugyanakkor azt is kérte, hogy tiltsák meg az osztrák lakosságnak a kút körüli tartózkodást. Az osztrákok persze nem teljesítették a kérést, a határőrség és az ÁVH pedig nem nézte jó szemmel a magyar lakosok átjárását osztrák területre: *„Amennyiben a vízfordás körül a jövőben is lesznek visszaélések, akkor a lakosság érdekeit a továbbiakban nem tarthatom szem előtt, és kénytelen leszek a vízfordást betiltani”* – szöveg Gráber György, a Határőrség Főparancsnoksága I/a. osztálya vezetőjének az abszurd indoklása. A végleges rendezést a Népjóléti Minisztérium által fúrandó artézi kúttól várták a hatóságok.⁷⁶

Tanulságos a következő eset is. Az Állami Áramelosztó Üzemek Szombathelyi Üzletigazgatósága Szentgotthárd térségében magyar területről látott el árammal nyolc osztrák fogyasztót, köztük a helyi osztrák határőrizeti szerveket is. Az osztrákok viszont a határ más részein biztosították magyar települések áramellátását. A szentgotthárdi villamosüzem egyik szerelőjének állandó határátlépési engedélye volt, ő olvasta le az osztrák fogyasztók villanyóráit, és a fogyasztás ellenértékét az osztrák–magyar fizetési forgalomban utalták át a magyar félnek az osztrákok. Az ÁVH azonban visszavonta az állandó határátlépési engedélyt ettől a szerelőtől, aki viszont leszerelte az osztrák területen lévő vezetéket és mérőket, mivel úgy gondolta, ha nem járhat át, akkor nem tudja elvégezni korábbi feladatát. Az intézkedés következtében az osztrák határőrség is áram nélkül maradt, és azzal fenyegetőztek az osztrákok, hogy ellenlépésként ők sem fogják ellátni árammal azokat a határ menti magyar településeket, amelyek osztrák oldalról kapták a villamos energiát. A fenyegetés hatott, a magyar hatóságok meggondolták magukat, és ezek után az Ipari Igazgatóság utasította a szombathelyi üzletigazgatóságot, hogy állítsák helyre az Ausztriába áramot szállító vezetéket. A munka elvégzése érdekében két szerelőnek egyszeri határátlépési engedélyt kértek öt-öt órára, mivel a vezetékek leszerelésekor több oszlop is kidőlt, és ezek helyreállításához két ember kellett. A fogyasztásmérőt azonban ekkor már nem osztrák oldalon, hanem a magyar területen lévő utolsó villanyoszlopon helyezték el a szerelők. A magyar fél összesítve számlázta az osztrák felhasználók fogyasztását, és a későbbiekben az osztrák határőrök gondoskodtak arról, hogy a túloldali ügyfelek között szétosszák a fogyasztást, és behajtsák az ellenértékét.⁷⁷

A határsáv letarolása során az is gondot okozott egyes helyeken a hatóságoknak, hogy a határ mentén elhelyezkedő ingatlanok és építmények néhol külföldi tulajdonban voltak. A vaskeresztesi őrs sávjában például volt húsz osztrák tulajdonú borospince, amit a tulajdonosok nem tudtak lebontani, mert nem jöhettek át magyar területre. A műszaki zár kialakítása során valószínűleg a határőrség bontotta le ezeket.⁷⁸ Azonban nem mindenki nézte tétlenül a határ lezárását. Pinkamindszenten például a szomszédos ország területéről átjött határsértők megrongálták a magasfigyelőket, a szerkezet lábait elfűrészelték, és ledöntötték az építményt. A már felépített drótkerítést is több helyen megrongálták és átvágták. A Hegyeshalom–Nickelsdorf (Miklóshalom) közötti lezárt műúton viszont a szovjet katonák ástak a drót alatt átbúvó árkot, valószínűleg csempészési céllal.⁷⁹

A fegyverhasználat áldozatai

Pontos kimutatások híján nem lehet megállapítani, hogy hányan haltak meg a határon a határőrök fegyverhasználatával, az incidensek és az aknarobbanások következtében. A hiányos adatok azt mutatják, hogy 1945 és 1949 vége között legalább 54 fő veszítette életét fegyverhasználat következtében. A forrásokból arra lehet következtetni, hogy ebben az időszakban a legtöbben a román határon haltak meg, az itt lelőtt 23 főből 21 embert a román, kettőt pedig a magyar határőrök lőttek le. A jugoszláv határon 15 fő halt meg, 9 ember életét a jugoszláv, 6 személy életét pedig a magyar határőrök oltották ki. Az osztrák határon nyolc áldozat volt, 3 főt az osztrák, 5 személyt pedig a magyar határőrök lőttek le. A csehszlovák határon 7 fő halt meg, a szovjet határon pedig egy ember veszítette az életét. További 45 fő megsebesült ebben az időszakban. Az aknamelepítés megkezdése után az aknamező is áldozatokat követelt, 1949 végéig legalább 5 fő halt meg és 16 személy sebesült meg aknarobbanás következtében.

¹ Bencsik–Nagy, 2005: 16.

² Krahulcsán, 2011.

³ MNL-OL XIX-B-10-5-2-4/1949.

⁴ ÁBTL 4.2.-II. sorozat-2308/1/1945. Határátlépés. Budapest, 1945. szeptember 17.

⁵ MNL OL XIX-B-10-V-8-517/1947. (291.653/1947.VI.10.) Jelentés a hazahozatali szervek által 1945. szeptember 10-1947.VI.1. között lebonyolított forgalomról. Budapest, 1947. június 10.

⁶ MNL OL XIX-B-10-V-8-541/1947. (297.383/1947.) Jelentés a hazahozatali szervek által 1945. szeptember 10-1947.IX.1. között lebonyolított forgalomról. Budapest, 1947. szeptember 5.

⁷ A 9480/1945.ME számú kormányrendelet szolt az árucsempészes büntetéséről.

⁸ MNL OL XIX-B-10-1270/1945. (1945/1. d.) Jegyzőkönyv. Készült 1946. január 18-án Szombathelyen a vármegyei főkapitányság hivatalos helyiségében a 154.690/1945.IV.13. számú BM-rendelet alapján az osztrák-magyar viszonylatban kötendő kisebb határszéli forgalom szabályozására vonatkozó ideiglenes egyezmény tárgyában.

⁹ A jogtalan határátlépőt a 410.212/1946.IV.12. BM-számú rendelet értelmében a határrendőrséghez kellett előállítani.

¹⁰ MNL OL XIX-B-10-I-8-42/1946. (5769-Eln.I-a/1946. október 12.) (1945/1.d.) Csempészek és jogtalan határátlépők előállítás.

¹¹ MNL OL XIX-B-10-574.491/1946. (1945/1.d.) A határállomásokon szolgálatot teljesítő szovjet katonák által elkövetett szabályellenességek.

¹² MNL OL XIX-B-10-XV-1-1/1948. (579.842/1948.) 1/1945.biz. Mosonmagyaróvár, 1945. november 30.

¹³ Uo.

¹⁴ MNL OL XIX-B-10-IV-16-464/1947. (11.235/Eln.I.b./1947.) Bognár féle csempésztársaságról értesítés.

¹⁵ MNL OL XIX-B-10-V-7-1/1949. (41.371/Eln-kat/1949.) (1949/27.d.) Az olmódi határszakaszon elfogott gépkocsi átadása.

¹⁶ MNL OL XIX-B-10-IV-16-488/1947. (98/1947.) A határforgalom fokozottabb ellenőrzése. Szombathely, 1947. április 14.

¹⁷ MNL OL XIX-B-10-III-4-13/1947. (15.181/Eln-I.a./1947.) Orosz katonai személyek beavatkozása a határforgalomba.

¹⁸ MNL OL XIX-B-10-III-4-19/1947. (10.415) (1947/3.d.) 1947. január 13-án Sopronkövesden orosz katonák lelőtték Majoros Sándor honvéd tizedest.

¹⁹ MNL OL XIX-B-10-III-4-51/1949. (44.905/Eln-kat/1949.) (1949/23.d.) Pomogyi hídnál történt export tehergépkocsi kiléptetése.

²⁰ MNL OL XIX-B-10-I-12-8/1948. (28.099/Eln.I-a/1948.) (1948/12.d.) 1848-as honvédszászlók átadási ünnepsége, 1948. április 4.

²¹ MNL OL XIX-B-10-I-12-12/1948. (27.513/Eln.I-a/1948.) (1948/12.d.) Március 15-e megünneplése, 1948. március 13.

²² ÁBTL 3.1.5. O-9554/12. Baja város. Ispán [Ispánovics] János ügyében jelentés. Baja, 1956. január 13.

²³ Baráth, 2014.

²⁴ ÁBTL 3.1.5. O-9553 Hercegszántó község.

²⁵ Uo. Szaboljev Bertalan hercegszántói lakos környezettanulmánya. Baja, 1952. február 12. 119. Fontos megjegyezni, hogy Szaboljev József apja, Szaboljev Bertalan pedig még az első világháború után járt Párizsban egy küldöttséggel, és kérték, hogy Hercegszántó és a bajai háromszög kerüljön Jugoszláviához. A fia, Szaboljev

Bertalan Gyurity Branko és Karagity Anton társaságában a második világháború után járt ugyanezen ügyben Titónál.

²⁶ Tóth, 2016: 346.

²⁷ ÁBTL 3.1.5. O-9553 Hercegszántó község. További érdekes körülményként érdemes megjegyezni, hogy a kommunista párt 800 fős tagsága többségében délszláv volt, a magyarok inkább az FKgP-be léptek be, amelynek körülbelül 1000 tagja volt. A politikai ellentéteket így nemzetiségi ellentétek is átszínezték. Az 1947-es választások idején az MKP 900 szavazatot kapott, az FKgP pedig 1300-at. Gyurity Branko lett az MKP titkára, és a bajai járás titkára is volt.

²⁸ MNL OL XIX-B-10-XV-1-1/1948. (579.842/1948.)4/1945.Hat.rk.biz. Bácsborsód, 1945. december 8.

²⁹ Baráth, 2014.

³⁰ MNL OL XIX-B-10-XV-1-1/1948. (579.842/1948.) 1/biz.1945. Barcs, 1945. december 29.

³¹ MNL OL XIX-B-10-XV-1-1/1948. (579.842/1948.) (1276/32-1945.) Dr. Krisztinkovics Antal rendőr vezérőrnagy jelentése. Budapest, 1945. december 10. Az 1945. október 6-án kelt 148.415/1945.BM.IV.12. számú rendelet írta elő a határrendészeti szervezeteknek, hogy a határ mentén előforduló fontosabb eseményeket jelentsék az Államrendőrség Vidéki Főkapitánysága vezetőjének.

³² MNL OL XIX-B-10-XV-1-1/1948. (579.842/1948.)

³³ MNL OL XIX-B-10-VI-6-6/1948. (33.915/Eln.I-a/1948.) Határvonal hosszának közlése.

³⁴ MNL OL XIX-B-10-IV-15-433/1947. (15.467/Eln.I-a/1947.) (1947/6.d.) Határvonal kiigazítása.

³⁵ Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2001: 320–340. A BM Kollégiumának 1953. november 10-i ülése. Jelentés a BM Határőrség helyzetéről. A 145.389/1945. IV. 12. BM sz. rendelet szövege.

³⁶ Gáspár, 2012: 33.

³⁷ Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2001. A BM Kollégiumának 1953. november 10-i ülése. Jelentés a BM Határőrség helyzetéről. 320–340. Az ideiglenes nemzeti kormány 1690/1945. M.E. számú rendeletének 8. § (2) bekezdése a) pontja és a 6.690/1945. M.E. sz. rendelet 3. § 5. bekezdése alapján szervezték meg a Magyar Határrendőrséget.

³⁸ ÁBTL 4.2. Parancsgyűjtemény II. sorozat. (1. d.) 1945–1951. 145.389/1945. IV. 12. BM sz. A Magyar Határrendőrség felállítása. Budapest, 1945. szeptember 3.

³⁹ Zsiga, 1999: 16.

⁴⁰ ÁBTL 4.2. Parancsgyűjtemény II. sorozat. (1. d.) 1945–1951. 145.389/1945. IV. 12. BM sz. A Magyar Határrendőrség felállítása. Budapest, 1945. szeptember 3.

⁴¹ Uo. 274.000/1945. IV. 12. BM sz. A határszolgálat megszervezése. Budapest, 1945. november 10.

⁴² Baráth, 2014: 6–7.

⁴³ Zsiga, 1999: 16.

⁴⁴ MNL OL XIX-B-10-V-1-5/1948. (48.017/Eln.kat/1949.) Határvonal megközelítésének szabályozása.

⁴⁵ MNL OL XIX-B-10-V-1-005/1948.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ MNL OL XIX-B-10-XIII-5-5/1948. (19.244/Eln.I-a/1947.) Javaslat a honvéd határőrszolgálat műszaki alátámasztására a nyugati határszakaszon. Budapest, 1948. február 17. Németh Dezső vezérkari ezredes, vezérkari főnök.

⁴⁸ MNL OL XIX-B-10-XI-3-1/1948. (30.655/1948.VI.12.)

⁴⁹ MNL OL XIX-B-10-XIII-5-5/1948.

⁵⁰ MNL OL XIX-B-10-V-11-1/1948. Összesítés. (1948/15.d.)

⁵¹ Uo.

⁵² MNL OL XIX-B-10-V-11-1/1949. (40.057/8/1949.) (1949/27.d.) Kimutatás az ország határa mentén összesítve és részletezve 1949. október 1-től október 31-ig bezárólag történt forgalomról.

⁵³ Uo.

⁵⁴ MNL OL MKS 276. f. 84. cs. 4. ő. e. Az 1948. június 29-i ülés jegyzőkönyve.

⁵⁵ MNL OL 276. f. 84. cs. 13. ő. e. 40.

⁵⁶ MNL OL XIX-B-10-XI-3-1/1948. (30.655/1948.VI.12.) Javaslat a honvéd határőrszolgálat műszaki alátámasztására a nyugati határszakaszon. Budapest, 1948. február 17. Németh Dezső vk. ezredes, vezérkari főnök.

⁵⁷ MNL OL XIX-B-10-XIII-5-7/1948. (29.108/Eln.I-a/1948.) A nyugati határrész műszaki megerősítése. 1948. április 24. A határőrség javaslatát a belügyminiszter 1948. március 2-án, a 285.454/1948.BM.IV.1. szám alatt terjesztette a Minisztertanács elé. A kormány a javaslatot elfogadta, és a rendeletet a *Magyar Közlöny* április 2-i számában 3810/1948.Korm.R. szám alatt kiadta.

⁵⁸ MNL OL XIX-B-10-XIII-5-7/1948. (30.964/Eln.I-a/1948.) Szemrevételezési jelentés a nyugati határ műszaki megerősítésével kapcsolatban. 1948. június 8.

⁵⁹ MNL OL XIX-B-10-XIII-5-5/1948.

⁶⁰ MNL OL MKS-276. f. 84. cs. 20. ő.e. Az 1949. szeptember 29-i ülés jegyzőkönyve.

-
- ⁶¹ MNL OL XIX-B-10-XIII-5-5/1948.
⁶² MNL OL MKS-276. f. 84. cs. 13. ó.e.
⁶³ MNL OL XIX-B-10-XIII-5-1/1949. (41.428/Eln.kat-1949.) Magasfigyelők biztosítása a nyugati határon. Budapest, 1949. március 29. (1949/32.d.)
⁶⁴ MNL OL XIX-B-10-XI-3-1/1948. (30.655/1948.VI.12.)
⁶⁵ MNL OL XIX-B-10-XIII-5-5/1948. (19.244/Eln.I-a/1947.) A nyugati határrész megerősítése. 1947. október 24.
⁶⁶ MNL OL XIX-B-10-XIII-5-7/1948. (30.964/Eln.I-a/1948.) Magasfigyelők és úttorlaszok faanyagának beszerzése.
⁶⁷ MNL OL XIX-B-10-XIII-5-6/1948. (18.722/Eln.I-a/1947.) A nyugati határrész megerősítése. 1947. október 6.
⁶⁸ MNL OL XIX-B-10-XIII-5-2/1948.
⁶⁹ Suba, 2010: 96.
⁷⁰ Zsiga, 1999: 26–27.
⁷¹ MNL OL XIX-B-10-VI-1-2/1949. (301.784/2-1948.HFL.) (1949/28.d.)
⁷² MNL OL XIX-B-10-V-2-11/1949. (38.759/Eln.kat/1949.) (1949/27.d.) A rattersdorfi kérdés megvizsgálása. 1949. január 22.
⁷³ Uo.
⁷⁴ Uo.
⁷⁵ MNL OL XIX-B-10-V-3-10/1948. (33.708/Eln.I-a/1948.) Magyarfalva (Harka) község lakosságának ivóvíz hordása iránti kérelme.
⁷⁶ MNL OL XIX-B-10-V-3-10/1948. (32.655/Eln.I-a/1948.) Magyarfalva község lakosságának ivóvízért való átjárása Ausztriába. 1948. augusztus 13.
⁷⁷ MNL OL XIX-B-10-VI-1-1/1949. (1949/28. d.) (401.792/1949.NFL) Osztrák területen leszerelt villanyvezeték. Budapest, 1949. május 19.
⁷⁸ MNL OL XIX-B-10-VI-6-12/1949. Tarolási munkálatok elvégzése.
⁷⁹ MNL OL XIX-B-10-XIII-5-1/1949. (41.428/Eln.kat-1949.) Magasfigyelők biztosítása a nyugati határon. Budapest, 1949. március 29. (1949/32. d.)

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.5. Operatív dossziék (O-dossziék)

4.2. Parancsgyűjtemény, II. sorozat

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

MKS (Munkásmozgalmi Különsorozat)

XIX-B-10 A Határőrség Országos Parancsnokságának iratai

Nyomtatásban megjelent források

Gyarmati–S. Varga (szerk.), 2001

A BM Kollégiumának ülései. I. kötet. *A BM Kollégiumának 1953. november 10-i ülése.* Összeállította, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin. Történeti Hivatal, Budapest.

Hivatkozott szakirodalom

Bencsik–Nagy, 2005

Dr. Bencsik Péter – Dr. Nagy György: *A magyar úti okmányok története 1945–1989*. Tipico Design Kft., Budapest.

Baráth, 2014

Baráth Magdolna: *A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944–1990*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Gáspár, 2012

Gáspár László: A második világháború utáni magyar határőrizet változásai. *Rendvédelem-történeti Füzetek* (Acta Historiae Praesidii Ordinis), XXII. évf. 25. sz.

Krahulcsán, 2011

Krahulcsán Zsolt: A BM KEOKH és Útlevel Osztály szervezettörténete, 1956–1962. *Betekintő*, 4. sz. http://www.betekinto.hu/2011_4_krahulcsan (utolsó letöltés: 2017. március 5.)

Suba, 2010

Dr. Suba János: A déli védelmi rendszer. In *Betonba zárt hidegháború. Az 1950-es években épített déli védelmi rendszer kutatása és feltárása*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

Tóth, 2016

Tóth Ágnes: A „nagypolitika” erőterében. Délszlávok Magyarországon 1945–1948. In *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948*. Szerkesztette: Hornyák Árpád és Bíró László. Budapest, MTA BTK TTI.

Zsiga, 1999

Zsiga Tibor: *A vasfüggöny és kora*. Budapest, Hans Seidel Alapítvány.

Egy szociáldemokrata felemás karrierje a politika és a zene világában

Csobádi Péter 1923-ban született Budapesten. Apja jól kereső ügyvéd, aki az 1919-es diktatúra idején a forradalmi katonatanács törvényszéki ügyésze volt.¹ Anyja gyógyszerész, később középiskolai tanár. Két féltestvér bátyja, apjuk példáját követve, szintén az ügyvédi pályát választotta. Egyikük a keleti fronton büntetőszázadban szolgált, és ott vesztette életét. A család legifjabb tagjának életében a sikeres érettségi vizsga után mozgalmas időszak következett. 1940-es évek elején bekapcsolódott a dr. Mandl Oszkár II. kerületi pártelnök vezetése alatt működő szociáldemokrata ifjúsági mozgalom munkájába. Majd 1942-től három féléven át a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen közgazdaságtant hallgatott. Emellett 1942–1943 között kenyérkereső állást vállalt: műszaki rajzolóként, majd gépkocsivezetőként dolgozott. Családja 1944-ben gettóba kényszerült, ő bevonulási parancsot kapott, aminek azonban nem tett eleget. Az év októberében antifasiszta röplapok terjesztésért a Gestapó Sváb-hegyi toloncházába került, ahonnan néhány hét után megszökött. Az ostrom idején a KISKA (Kisegítő Karhatalmi Alakulat)² égisze alatt a XIV. kerületben illegális fegyveres tevékenységet folytatott a nyilasok és a német katonák ellen.³

1944 végén svájci menlevéllel a Nemzetközi Vöröskereszt irodájában kapott munkát. Ott került kapcsolatba a cionisták „Dror” elnevezésű csoportjával. Feleségével, Komor Évával együtt csatlakoztak hozzájuk, elutaztak Szegedre, hogy onnan kivándoroljanak Palesztinába. Időközben a Csobádi házaspár meggondolta magát, és beiratkozott a szegedi egyetemre.⁴ Majd egy félévi bölcsészkedés után visszatértek a fővárosba. A férj belépett a Magyar Kommunista Pártba, mint önéletrajzában írta: „opportunistusból, meggyőződés nélkül”.⁵ Az állambiztonsági szervek illetékeseként évekkel később, a pártból való kilépését kispolgári szemléletével és érzelmi okokkal hozta összefüggésbe.⁶

Miután Csobádi állást kapott a Külügyminisztériumban, 1945 végén a Szociáldemokrata Párt (SZDP) tagja, 1947-től a külügyminisztériumi szervezet titkára lett. Ugyanezen évben felfigyelt rá a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO), és mint átlagon felüli műveltséggel, kitűnő nyelvtudással, jó kapcsolatteremtő képességgel, nagy ismeretségi körrel rendelkező minisztériumi tisztviselőt alkalmasnak tartották az ügynöki munkára. Beszervezését, „elvi alapon”, az ÁVO belső reakció elhárításával foglalkozó osztályának munkatársa, Szamosi Tibor államvédelmi százados hajtotta végre 1947. június 17-én a Külügyminisztérium hivatalos helyiségében. Elsősorban szociáldemokrata vonalon kívánták foglalkoztatni, és „elhárító jellegű” feladatokat szántak neki. Kezdetben 32/2-es számú informátorként szerepeltették, fedőnevet, illetve fedőneveket csak később kapott. Csobádi fedőnevét ügynöki pályafutása alatt operatív okokból többször megváltoztatták, és hálózaton belüli használatra is kreáltak egyet: „Ives Péter”, esetenként „Yves Péter”, de ezt az érintettek nem adták a tudtára. Mivel a dokumentumokban hol ez utóbbi, hol pedig az éppen aktuális fedőnévvel – „Vida Ferenc”, „Bárdos”, „Kármán” – szerepeltették, sőt az is előfordult, például „pihentetett” vagy „leszakadt” ügynök korában, hogy Csobádi néven, ezért célszerűnek tartottam továbbiakban is az ügynök eredeti családi nevét használni.

Csobádi ügynöki ténykedését minisztériumi munkahelyén kezdte, ahol sok területen, különböző beosztásokban dolgozott: a sajtóosztályon, az elnöki kabinetirodán, Boldizsár Iván külügyi államtitkár titkárságán. Külügyi futárként is foglalkoztatták, járt Bukarestben, később Varsóban, Prágában, Moszkvában, ahol kapcsolatba került a neves történésszel, Szekfű Gyulával, Magyarország akkori nagykövetével, aki vele küldött például hivatalos anyagokat Rákosi Mátyásnak.⁷ Dolgozott Böhm Vilmos, a stockholmi

követ mellett, akinek budapesti titkára volt.⁸ Így házon belül rövid idő alatt komoly ismeretségre tett szert, s hajlandó volt információkat beszerezni és bizalmas értesüléseit megosztani az ÁVO-val. Igaz, eleinte elzárkózott attól, hogy saját pártjáról és tagtársairól adatokat szolgáltatson ki – mondván, „köti a pártfegyelem”. Majd az információk átadásakor kapcsolattartójával folytatott politikai diskurzusok, a tőle kapott „szakkönyvek” (például Andics Erzsébet: *Munkásosztály és nemzet, Párttörténet* stb.) tanulmányozása után, alig három hónap alatt, felismerte pártja hibáit, és rádöbrent, hogy az „burzsoá érdekeket szolgál”, s elhatározta, megváltik tőle.⁹ Hamarosan a nagypolitikában bekövetkező változások hozzásegítették terve megvalósításához. (Igaz, nem önként távozott az SZDP-ből, hanem 1948 tavaszán, mint jobboldali nézeteket valló tagot, kizárták.) Addig azonban rendszeresen jelentett munkahelyi kollegáiról, párttársairól, dezinformáló adatokat szolgáltatott a „jobboldali szociáldemokraták vezette káderosztálynak” – írta a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága (ÁVH) számára 1950 júniusában készített önéletrajzában.¹⁰ A minisztériumból 1948 áprilisában, hivatali titok megsértése miatt, fegyelmeivel elbocsátották. Újabb munkalehetőségekhez az ÁVO segítségével jutott, előbb a Reuters Hírügynökségen, majd a Magyar Rádióban, később a *Magyar Nemzet*nél és a Lapkiadó Vállalatnál folytatta szociáldemokrata munkatársai megfigyelését, s egyre alaposabb, precízebb jelentéseket adott róluk tartótisztjeinek.¹¹ (Megjegyzendő, hogy Csobádi ügynöki ténykedése során közel tucatnyi tartótiszttel került kapcsolatba, ezért nevesítésüktől többnyire eltekintek.)

A sors különös fintora, hogy Csobádi a kezdetektől az SZDP balszárnyához tartozóként, a két munkáspárt úgynevezett „egyesítésének” támogatójaként vált ismertté, mindezek ellenére 1948 tavaszán mint jobboldali szociáldemokratát távolították el a minisztériumból. Kiderítették róla ugyanis, hogy titokban szoros kapcsolatba került Szélig Imrével, a „fúzió” egyik ádáz ellenségével.¹² Egyébként szinte végig „együttműködött a kommunistákkal az egyesülés előkészítése és a jobboldali szociáldemokraták elszigetelése érdekében”.¹³ Röviddel a Magyar Dolgozók Pártjának megalakulását követően Csobádi, mint az új párt tagja, folytathatta az ÁVO számára az adatgyűjtést, valamint saját politikai, de elsősorban szakmai karrierjének építését.

Az államvédelmi, illetve állambiztonsági szervek és Csobádi kapcsolata, együttműködése kisebb nagyobb szünetekkel negyedszázadig tartott: 1947 nyarától 1973 nyaráig. Akkor a szovjet Állambiztonsági Minisztérium kérésére, „további foglalkoztatás céljából”, a „pihentetett” ügynököt átadták a szovjet állambiztonsági hatóságnak.¹⁴

A legtöbb értékes információt, jól hasznosítható adatot az első, még aktív ügynöki periódusában, 1947–1953 közötti időszakban szolgáltatott az ÁVO, illetve az ÁVH számára. Kár, hogy a dokumentumokban csak szűkszavú jelzések találhatók azokról a személyekről, akik megfigyelésével foglalatoskodott. A több kötetnyi, több száz oldalnyi iratanyagban mindössze három általa (kézzel) írott anyag, jelentésképpen található, az egyiket „Vida István” fedőnéven szignálta, de az csak saját személyére, illetve munkájára vonatkozó álhírt tartalmaz. Ugyanis a feljegyzésben megemlíti Csillag István nevű ismerésével folytatott beszélgetését, amikor megtudta tőle, hogy figyelmeztették: vigyázzon Csobádival, mert „aktív állambiztonsági nyomozó”.¹⁵ A másik kettő aláírás nélküli, néhány mondatos információval ellátott névsor ismeretségi, illetve baráti köréhez tartozó személyekről, valamint azokról, akikkel beszervezése óta „foglalkozott”. Ez utóbbiak között vannak minisztériumi vezető beosztású tisztségviselők, számos jobboldalinak aposztrofált szociáldemokrata is, mint például Böhm Vilmos stockholmi követ, Ries István igazságügyi miniszter. Bede István londoni köve tről például közölte: angol ügynök, jobboldali, áruló szociáldemokrata, aki révén azonban értékes információkhoz jutott az SZDP angol kapcsolatairól.

A szociáldemokrata sajtó frontján jeleskedő Szerdahelyi Sándorról csak azt tartotta fontosnak lejegyezni, hogy „primitív, elkeseredett, jobboldali”. Bede Béláról megtudható, hogy vezető jobboldali szociáldemokrata garnitúra tagja volt, és disszidált. Ugyanakkor figyelemmel kísérte a baloldali nézeteket valló, a két munkáspárt egyesülésében szerepet

vállaló szociáldemokraták tevékenységét is, és bizonyára fontos információkat is továbbított róluk. A szóban forgó dokumentumban Szalai Sándor egyetemi tanárról, az SZDP külügyi titkárságának vezetőjéről azonban csak annyi olvasható, hogy Justus Pál és Schiffer Pál csoportjához tartozik, vagyis ő is a két munkáspárt egyesülésének híve.¹⁶ Minden bizonnyal e szűkszavú információknál lényegesen többet tudtak meg tőle szóban a kapcsolattartói. Ezért is javasolták további foglalkoztatását eleinte informátori kategóriában.

Különösen méltányolták, hogy fényt derített a Bán Antal iparügyi miniszter irányította jobboldali szociáldemokrata akcióra, amivel a saját elvbarátainak az államapparátusba való beépülését segítette elő. Hasznosnak és értékesnek találták rendszeres közléseit az 1947-es választások előkészítése során Böhm Antal által elkövetett „mesterkedésekről”. Sikeresnek ítélték Buchinger Manó, valamint az SZDP Külügyi Osztálya és a nyugat-európai jobboldali szociáldemokraták, illetve pártok közötti kapcsolatra vonatkozó felderítő munkáját. Jelentett Szélig Imréről, és eredményes munkát végzett a jobboldali szociáldemokraták bomlasztása terén is.¹⁷ Ugyancsak eredményes informátori munkát végzett a Reuters angol hírügynökségen is, ahová az ÁVO közreműködésével került a Külügyminisztériumból történt elbocsátása után. Pár hónap alatt Varannai Aurélról, az ügynökség vezetőjéről, akinek személyi titkára volt, sikerült annyi terhelő anyagot, titkos adatot megszereznie, hogy azok alapján a hatóság 1948 őszén őrizetbe is tudta venni. Sajnos arra vonatkozó dokumentumok nem állnak rendelkezésre, hogy pontosan mit és mikor jelentett a jelzett személyekről. Ugyanis sem ügynöki pályája kezdetén, sem később sem volt hajlandó írásba adni közlendőit. Bár elismerte, hogy a szóbeli információk félreértésre, elhibázott következtetésre vezethetnek, tartótisztjei közül egyiküknek sem sikerült rávenni, hogy leírja jelentéseit; végül a Központ is azt tanácsolta, hogy nem kell forszírozni.

Csobádi jelentései a kezdeti nehézségek áthidalása után egyre pontosabbak, megbízhatóbbak és színvonalasabbak lettek, amihez feltehető, hogy hozzájárult az eleinte kapott havi 500 forint anyagi ösztönzés is. Az őt megfigyelő és munkáját ellenőrző ügynökök igazolták, hogy információi az igazságnak megfelelőek és alaposak. Ugyanakkor érkeztek jelzések jellemének nem kívánatos vonásairól is, azaz nemcsak anyagias, hanem karrierista is, *„munkáját is úgy nézi, hogy ezen keresztül biztosítva legyen pozíciója és karrierje”* – olvasható a további foglalkoztatását mérlegelő dokumentumban.¹⁸

Különösen sok kritika érte modorát és jellemét azt követően, hogy a Magyar Rádió Zenei Osztályára került. Nemcsak közvetlen munkatársai, hanem ekkoriban kapcsolattartói is felfigyeltek kifogásolható magatartására. Kasza Teréz államvédelmi hadnagy értesülései szerint azt tartják róla, hogy „kétszínű és jellemtelen”, „érdekember”, „agent provocateur”, úgy vélik, nemcsak az ÁVH-nak, hanem imperialista köröknek is gyűjt adatokat. Beosztottai panaszták: durva és igazságtalan, nem segíti munkájukat, ha hibáznak, ledorongolja őket.¹⁹ A Csobádival foglalkozó ügynökjelentések összegzéseként a következő sommás megjegyzés olvasható az 1951. november végi jelentésben: *„Alosztályunk²⁰ ügynöke, Csobádi Péter rosszul dolgozik.”*²¹ E megállapításnak azonban ellentmondanak ügynöki munkáját, tudását, intelligenciáját, kezdeményező készségét dicsérő, az ÁVH-hoz való jó viszonyát értékelő dokumentumok.

A Rádió belüli intrikák, rivalizálások és „ellenséges magatartást tanúsító” munkatársairól készített jelentései miatt 1953 elején munkahely-változtatásra kényszerült, a *Magyar Nemzet* külső munkatársa lett. Azt követően rendszeresen jelentett a lapnál és a Lapkiadó Vállalatnál „megbúvó ellenséges elemek tevékenységéről”. Azért, hogy még több értékes információra tegyen szert, kívánatos lett volna állományba kerülése. Erre azonban Csobádi nem sok esélyt látott, a *Népszavánál* viszont igen. Az akkori kapcsolattartója, Gál Ferenc alhadnagy úgy vélte, nagyon jó és hasznos lenne, ha ott tudnák foglalkoztatni, mert értesülései szerint ennél a lapnál sok ellenséges személy van, „főként jobboldali szociáldemokraták”.²² Végül Csobádinak sikerült elhelyezkedni a

Népszavánál, de akkor már éppen nem tartozott az ügynökhálózatához, így nem is kellett adatokat gyűjtenie korábbi párttársairól.

Csobádi ügynöki karrierjét ugyanis megpecsételte az 1953. évi 11. számú, közkegyelem gyakorlásáról szóló törvényerejű rendelet (amnesztia-rendelet), aminek következtében a szabadon bocsátottak között számosan voltak, akik az ő közreműködésével kerültek börtönbe vagy internálótáborba. Miután a kiszabadultak környezetükben elhíresztelték lebuktatójuk nevét, alaposan dekonspirálódott, s ezzel együtt információszerzési lehetőségei megszűntek. Ilyen körülmények között mindkét fél belátta, hogy a kapcsolat további fenntartásának nincs semmi értelme. Hiszen az ügynök képtelen lett volna ismeretségi körében, főként volt szociáldemokraták között, bármiféle értékelhető adathoz jutni. Ezért 1954 decemberében a hálózatból kizárták, anyagát irattárba helyezték.²³

Csobádi az 1956-os forradalomban nem kompromittálódott, „ellenséges tevékenységet” nem folytatott, a politikai eseményektől távol tartotta magát, félelemből mégis elhagyta az országot. Tartott egyfelől az antiszemita jelenségektől, a pogromok lehetőségétől, másfelől a korábbi ügynöki ténykedését megtorló intézkedésektől, az általa lebuktatott és börtönbe juttatott funkcionáriusok bosszújától.²⁴ „Disszidálását” – az állambiztonsági szervek szerint is – jogos félelmek motiválták a többszörös dekonspirálódása miatt.²⁵ Ugyanis nemcsak az általa lebuktatottak tudtak államvédelmi kapcsolatáról hanem, azon munkahelyeinek vezetői is, akik az államvédelmi szervek „kérésére” biztosítottak megfelelő állást az ügynök számára.

Miután Csobádi 1956 novemberében elhagyta az országot, Bécsben próbált új életet kezdeni. A beilleszkedéssel kapcsolatos gondok, nehézségek azonban eltörpültek egy fantasztikus ötlet, egy csodálatos terv realizálása közben. A véletlen szerencsének köszönhető, hogy összetalálkozott magyar emigráns karmester ismerőseivel, illetve barátaival, és elhatározták, hogy a kint csellengő zenész honfitársaikból egy nagyszerű zenekart hoznak létre. Így lett ő az egyik alapítója, szervezője, első gazdasági igazgatója, intendánsa a száz emigráns magyar zenészből álló Philharmonia Hungaricának; még a zenekar nevét is ő találta ki.²⁶ Csobádi kiterjedt baráti és ismeretségi körének, leleményességének és talpraesettségének, szervezőkészségének nem kevés szerepe volt abban, hogy rövid időn belül zenei szaktekintélyekből álló, rangos zsűritagokat – híres karmestereket, Herbert von Karajant, Karl Böhmöt²⁷ és a bécsi Musikverein, valamint a Konzerthaus igazgatóját – sikerült az ügy számára megnyerni és a próbajáték megrendezéséhez megfelelő helyiséget a Bécsi Rádióban biztosítani. Már csak a zenei grémium által kiválasztott legtehetségesebb zenészekből kellett megszervezni az együttest. Személy szerint Csobádi sokat tett azért, hogy segítőköt, pártfogókat szerezzen különböző diplomáciai testületeknél az ügy számára. Az első jelentős összeget, százezer dollárt, az amerikai Rockefeller Alapítvány jóvoltából maga vehette át az amerikai nagykövetség kultúrattaséjától. Az angol sajtóattasé révén viszont sikerült tolmácként elhelyezkednie a *The Daily Telegraph* bécsi tudósítójánál, így megélhetési gondoktól mentesülve teljes odaadással szorgoskodhatott azért, hogy a zenekar mihamarabb koncertképes lehessen, és bemutassa előbb a bécsi, majd az európai közönségnek a magyar zeneszerzők remekait. A siker nem maradt el, a *Die Presse* 1957. május 30-i száma „A Philharmonia Hungarica debütálása. A magyar menekült-zenekar nagy sikerű koncertje” címmel tudósított az eseményről. A közleményből az is megtudható, hogy Yehudi Menuhin felajánlotta közreműködését a zenekar Bécsi Ünnepi Hetek alkalmából tartandó koncertjén, s az is, hogy a zenekar nyugat-európai turnéra készül, és már meghívást is kapott Spanyolországba, Svájcba, Hollandiába. „A zenekar a szabad világ összes országát be akarja utazni, hogy a modern magyar zenét hirdesse” – olvasható a tudósítás záró soraiban.²⁸

Csobádi a zenekarral kapcsolatos teendői mellett jó tollú újságíróként, zenekritikusként is bemutatkozott a magyar emigráns sajtóban, de osztrák lapokban is. Később a bécsi Doblinger Zeneműkiadónál lektori állást vállalt. Majd osztrák ösztöndíjjal a bécsi Zeneakadémia hallgatója lett, és egy nyugatnémet kiadó felkérésére Bartók Béláról szóló

monográfián dolgozott. A téma számára nem volt idegen, ugyanis emigrálása előtt itthon már jelentek meg Bartók-publikációi.²⁹ Rövid időn belül a bécsi zenei élet egyik ismert és elismert személyiségévé vált.

Második felesége, Mikes Gitta színésznő ugyancsak osztrák ösztöndíjjal zenei tanulmányokat folytathatott. Szorgalma és kiváló tehetsége révén hamarosan nagyszerű sikereket aratott több európai zenei színpadon, többek között a bécsi, a schönbrunni, majd a nyugat-berlini operában.

Az emigráció első éveiben Csobádi az újságírói, zenekritikusi karriert, az anyagi biztonság megteremtését tekintette a legfontosabbnak. Ekkoriban a politikai kérdések kikerültek az érdeklődési köréből. Meglehetősen zárkózottan élt. Nem kereste a kapcsolatot és nem akart semmiféle együttműködést létesíteni sem Faludy Györggyel és a többi kint élő magyar íróval, sem szociáldemokrata honfitársaival. Azok kezdeményezésére, közeledésére nem reagált.

1958 végén Csobádi újságírói lehetőségei megcsappantak, egzisztenciális helyzete labilissá kezdett válni, s arra gondolt, hogy feleségével együtt hazatelepülnek. Ezért megkérte egyik Magyarországra utazó ismerősét, tájékozódjék, hogy otthon újságíróként el tudna-e helyezkedni. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének akkori főtitkára, Siklósi Norbert a foglalkoztatásának nem látta akadályát, azonban a hazatelepülés ügye mégis – nem tudni, miért – végérvényesen lekerült a napirendről. Pedig az ügynök sokszor szenvedett a honvágytól, apjának egyik levelében arról írt, hogy mennyire szeretné a viszontlátást otthon is megünnepelni, de hangsúlyozta: *„nem szeretnék üres kézzel hazatérni, s ezen nem anyagi javakat értek, hanem olyan eredményeket, melyek a nevünkre jó fényt hoznak, talán az országnak sem közömbös, [...] ez a tanulmányi kirándulás az európai zenei életbe nem volt végérvényesre tervezve. De úgy szeretnénk hazatérni, hogy előbb megmutattuk itt, hogy mit tudunk.”* Ezért akarta befejezni egyetemi tanulmányait, megszerezni a zenetudományi doktorátust is,³⁰ ami minden bizonnyal sikerült is, hiszen a professzori címet nem kaphatta ingyen.

Bizonyára a magyarországi tájékozódásra felkért „ismerős” informálhatta az állambiztonsági szervek illetékeseit is a rá bízott feladatról, és közvetítette az egykori ügynök burkolt felajánlkozását. Azaz azt a kijelentését, hogy *„hazatérése érdekében minden áldozatra kész, és a Népköztársaság számára bármiféle feladatot hajlandó elvégezni”*.³¹ Az állambiztonsági szervek megértették a célzást, és nem késlekedetek, sebtében hozzákezdtek Csobádi újbóli beszervezésének előkészületéhez. Pár nap múlva megérkezett a Központ utasítása a bécsi rezidentúrára, hogy vegyék fel Csobádival a kapcsolatot, határozzák meg ügynöki teendőit, tisztázzák hírszerzői lehetőségeit, és a továbbiakban új fedőnéven („Bárdos”) szerepeltessék.³² Pár hét múlva megérkezett a következő utasítás, amely már a kapcsolatfelvétel végrehajtásáról és a megoldandó feladatokról rendelkezett. Ezek szerint szükséges a további találkozások folyamatosságának biztosítása; Csobádi jelen körülményeinek pontos megismerése; felhasználhatóságának, más országba telepítésének lehetőségeit tisztázni; s bizonyosságot szerezni arról, hogy ismét hajlandó-e ügynöki tevékenységet folytatni.³³ Újraszervezése esetén elsősorban az emigráns szociáldemokraták és írók körében felderítési feladatok végzésével tervezték megbízni, mivel közülük sokukkal jó (ismeretségi vagy baráti) viszonyban volt. Az alapos előkészületek után 1959. március 9-én létrejött találkozáson kiderült Csobádi nem szándékozik Magyarországra visszatelepülni, amíg nem tudja bizonyítani, hogy kint is meg tudja állni a helyét. Álláspontja szerint: előbb meg kell jelenni a Bartók-monográfiának, amin még most is dolgozik, ezért még egy ideig nyugodt alkotómunkára van szüksége. Feleségének is be kell fejezi zenei tanulmányait, s akkor mindketten kész emberként térnének haza. Majd előadta, hogy az emigráns magyarokkal szinte minden kapcsolatot megszakított. Hogy miért? Politikai pálfordulásai ismeretében érvei kissé bizarrnak tűnnek: mert *„megveti az olyan embereket, akik csupán előrehaladásuk, vagy karrierjük érdekében a széljárásnak*

megfelelően változtatják politikai véleményüket". A maga „elvi szilárdságát” bizonyítandó leszögezte: *„Ő mindig kommunista volt, s az is maradt.”*³⁴

Ilyen információk birtokában az újraszervezéssel megbízott Sas László rendőrtiszt kissé elbizonytalanodott. Úgy vélte, ha sor kerülne is a kapcsolatfelvételre, nem biztos, hogy eredményt tudna produkálni. Hiszen éppen abban a célcsoportban, amelyben foglalkoztatását tervezték, nincsenek olyan személyek, akiktől bizalmas információhoz juthatna. A jelentésében foglaltakra Sas felettese (Balogh elvtárs) azt javasolta, hogy a következő találkozón nyíltan fel kell tenni Csobádinak a kérdést, hogy egyáltalán akar-e együttműködni az állambiztonsági szervekkel. *„Kedvezőtlen reagálás esetén visszavonulhatunk.”*³⁵ Az egy hónappal később megszervezett találkozón Csobádi látszólag örült a megkeresésnek, s elvileg nem is zárkózott el az együttműködés elől, de a gyakorlati kivitelezéssel kapcsolatban voltak aggályai. Tartott attól, hogy a megváltozott körülményei, kapcsolatai miatt az elvárásoknak nem tudna megfelelni. Arra hivatkozott, hogy semmiféle emigráns politikai vagy vallási szervezettel, egyesülettel nincs kapcsolatban, ilyenformán nincs lehetősége, hogy tevékenységükről használható információhoz jusson. Társasági kapcsolatait művészek, zenészek alkotják, ők viszont nem politizálnak. Ezért is hangsúlyozta, „ha nem muszáj”, akkor inkább nem vállalná az ügynöki munkát. Egyébként – szerinte – nagyon sok kötöttséggel járna, amit nem szívesen vállalna. A találkozón nem sikerült konkrét megállapodásra jutni, nem sikerült a beszervezési procedúrát befejezettnek nyilvánítani, mivel Csobádi hezitált, nem akart vagy nem mert határozott, elutasító választ adni, de nem adta bejegyzését sem, ezért gondolkodási időt kapott.³⁶ Úgy látszott, hogy a Központ nagyon ragaszkodott Csobádi személyéhez és az általa feltehetően beszerezhető információkhoz, emiatt továbbra is szorgalmazta vele a kapcsolat felújítását, s a következők végrehajtására utasította az üggyel foglalkozó rendőrtisztet: *„a baloldali emigráció felé alakítsuk ki [Csobádi] lehetőségeit. Ha az együttműködés elől határozottan nem tér ki, kapjon feladatokat, [...] és kezdjék meg a konspirációs kioktatását, szervezzék meg a folyamatos kapcsolattartást.”*³⁷ Hogy az ügyben nem sok minden történt azt jelzi a Központ újabb rendelkezése, hogy a volt ügynök újbóli beszervezését „még augusztusban hajtsák végre”.³⁸

Ugyanis a Központ tudomására jutott, hogy Csobádi részt vesz a „Magyar Szociáldemokraták Kultúr- és Segélyegylete Ausztriában” néven működő szervezet *Világosság* című közlönyének szerkesztésében, és ő a kulturális krónika összeállítója. A lap 1959. január 17-ei számában „tájékozottan írt a disszidens magyar írókról, művészekről”. A *Bécsi Magyar Híradóban* Csobádi megemlékezett Kodály Zoltánné haláláról, ami arra enged következtetni, hogy ott is vannak kapcsolatai.³⁹ Később sikerült azt is kideríteni, hogy a zenei emigráció körében is rendelkezik hírszerzői lehetőséggel. Ezt az információt az apja, Dr. Csobádi Sámuel is megerősítette, amikor fiához készülve, útlevélkérelmének intézése során kapcsolatba került az állambiztonsági szervek illetékesével, akivel barátságos beszélgetés keretében beszámolt fia sikereiről a kinti zenei életben.⁴⁰ Ezek a tények azt jelzik, hogy Csobádi alaposan félretájékoztatta a beszervezésével megbízott rendőrtisztet.

Végül hosszas huzavona után úgy tűnt, mégis sikerült a volt ügynökkel a kapcsolatot megteremteni, az együttműködés folyamatosságát elvileg biztosítani és beszervezését megerősíteni – számolt be 1960. február 16-ai jelentésében Török Ferenc, az új kapcsolattartó rendőrtiszt. Csobádi ismét vállalkozott az ügynöki munkára, de ragaszkodott feltételeinek akceptálásához. Nevezetesen, hogy *„az emigrációban nem akar mindenkivel kapcsolatot tartani, de az Irodalmi Újság szerkesztőivel, íróival végképpen nem”*, és a szociáldemokratákkal sem, ugyanis közülük sokan ismerik otthoni ügynöki ténykedését, gyanús lenne a közeledése. Kijelentette: általában az emigránsokat megveti (mintha ő nem is közülük való volna). Szerinte a tehetősebbek, a „nevesebbek” kalandorok, a többi „lecsúszott”, és ő egyikhez sem akar tartozni. Azt azonban vállalta, ha van más olyan feladat, ami a Központ számára fontos, és úgy vélik, hogy ő meg tudja oldani, „nagyon szívesen” áll a rendelkezésükre. Viszont azt kérte, hogy ne adjanak neki

olyan feladatot, ami őt „lealacsonyítaná”, bármi mást készséggel vállal.⁴¹ A következő találkozón márciusban az ellen tiltakozott, hogy ügynökként kezelik, holott ő azt kérte és ahhoz ragaszkodna is, hogy „követségi kapcsolatként” számoljanak vele. A beszervezések kapott feladatokat egyébként teljesítette. Adott szóbeli jelentéseket a Philharmonia Hungarica zenekarról és néhány korábban ott dolgozó munkatársról.⁴² Csobádi információi a korábbiakhoz képest „előrelépést” jelentettek, korrektek és alaposak voltak – állapította meg a kapcsolattartó tisztje. Joggal gondolhatta, s majd a Központ illetékese is, hogy lehetőségeit a továbbiakban jobban ki fogja használni, és értékes adatokat szolgáltat számukra a szociáldemokrata emigránsokról, az irodalmi és zenei élet jeles képviselőiről.⁴³ Ugyanakkor megállapítást nyert, hogy jelentései „*hírszerző szempontból nem nagy értékkel bírnak*”. Ezért szükségesnek tartották a tényleges hírszerző lehetőségeinek felderítését, illetve megismerését.⁴⁴ Ám a terv véghezvitelére nem került sor. Ugyanis a bécsi rezidentúra 1960. április 19-én jelentette a Központnak, hogy a soron következő találkozón az újonnan beszervezett ügynök nem jelent meg.⁴⁵ Mivel lakást, munkahelyet változtatott, jó ideig nem is tudtak a nyomára jutni. És miután sikerült megtudni elérhetőségét, többszöri próbálkozás ellenére a kapcsolatfelvételt 1960. november 1-jéig sem sikerült megoldani. Közben fedőnevét „Kármán”-ra változtatták.⁴⁶

A legutóbbi kapcsolattartója Török Ferenc szerint Csobádi hírszerző munkához való viszonya ugyan rossz volt, de szerzett hasznosítható információkat is. Egyébként „*egyenes jellemű, becsületes*”, „*politikailag tájékozott ember*”-nek ismerte meg. Ismételt foglalkoztatása esetén mindenképpen az emigráns írók és szervezetek felé javasolta orientálni. Csobádi eredményes további foglalkoztatása érdekében a következő feladatok megoldását tartotta szükségesnek: 1. a kapcsolatfelvétel mielőbbi létrehozása és az együttműködés feltételeinek tisztázása, a körülményeiben bekövetkezett változásoknak, lehetőségeinek megismerése; 2. feladatterv kidolgozása; 3. operatív kiképzésének megkezdése és politikai nevelésének folytatása; 4. szülei révén érdekeltté tenni a hírszerzésben; 5. ügynök bevonásával folyamatos ellenőrzését biztosítani.⁴⁷

A kapcsolatfelvétel megszervezését és mielőbbi realizálását azonban a Központ újabb utasítására sem sikerült felgyorsítani.⁴⁸ Az 1961. január végére elkészített terjedelmes minősítésében a kapcsolat megszakadásaért kizárólag Csobádit tették felelőssé. Megállapították: nem tett semmit a kapcsolat elmélyítése érdekében, sőt igyekezett azt „*legális szintre leszállítani*”, nem fedte fel hírszerző lehetőségeit. A vele kapcsolatos feladatok között elsőként továbbra is a kapcsolatfelvétel végrehajtása szerepelt.⁴⁹ Az ügynök felülvizsgálatáról készült jelentés megismétli a vele és kapcsolatfelvételével összefüggő, korábban már többször felvetett problémákat. Az újdonság csak annyi, hogy ezúttal elismerték: az állambiztonsági szervek is hibáztak, mivel Csobádit nem részesítették külföldi hírszerző munkához szükséges operatív kiképzésben, csak politikai nevelésére fordítottak kellő gondot.⁵⁰

Az ügynökkel való újbóli találkozás megszervezését késleltette, hogy Fricsey Ferenc⁵¹ karmester titkáráként Svájcba költözött, s gyakori európai turnéin követte a mestert. Így vele a kontaktus megteremtése a svájci lakása címének kiderítése után is nehézségekbe ütközött. Reális esély a kapcsolatfelvételre csak azt követően adódott, miután a biztonsági szervek tudomást szereztek arról, hogy Csobádi a bécsi otthonát nem adta fel, és 1961 októberében pár napig ott fog tartózkodni. Ekkor úgy döntöttek, hogy a Bécsben kell a tervezett találkozót lebonyolítani. A végrehajtással megbízott rendőrtiszt jó előre megkapta a Központból a feladattal kapcsolatos eligazítást. Ezek szerint: ha a volt ügynök a rendszeres együttműködést nem vállalná, de dolgozni mégis hajlandó lenne, akkor a Központ esetleg „*segédkategóriakénti*” felhasználásáról fog dönteni. Ám a találkozó Török Ferenc rendőrtiszt minden igyekezete ellenére sem jött létre. Az utazással kapcsolatos változást jelző információ késve érkezett a Központba, így a felesleges procedúrától nem tudták megkímélni a kapcsolatfelvételre utasított emberüket. Török Ferenc október 20-i jelentésében számot adva eredménytelenségéről,

közölte: a Csobádival való további foglalkozást feleslegesnek tartja, s javasolta, hogy az ügyét zárják le, esetleg felvételére más intézkedéseket dolgozzanak ki.⁵²

Hogy a sorozatos kudarcba nem fáradtak bele az illetékesek, azt jelzi, hogy 1962 februárjában újabb tervet készítettek Csobádi visszahódítására. Ezúttal a már Nyugat-Berlinben élő „leszakadt” ügynököket levélben hívják meg április közepére Bécsbe, s a levéltervezetet is elkészítették.⁵³ Ám az ügyben hónapokig nem történt semmi, augusztus 18-ai javaslat szó szerint egyezik a februárral, azzal a különbséggel, hogy ebben Csobádira Bécsben a megadott helyen találkozó rendőrtiszt nevesítve van: Vadnai Barnabás rendőr százados személyében. A levélterv is változatlan, csak a találkozó dátuma módosult.⁵⁴ A találkozó programtervét a Központból érkező utasítás tartalmazta: a kapcsolatfelvételt október 12. és 14. között kell megkísérelni. Ha sikerül, magyarázatot kell kérni, mi okból döntött Csobádi a kapcsolat megszakítása mellett 1960 áprilisában, és miért nem kért újabb lehetőséget. Meg kell említeni, hogy apja és anyósa kiutazása érdekében segítséget nyújtanak, „*ha megfelelő alapok szolgálnak*” arra, hogy a közbenjárásukra sor kerüljön. Továbbá, ha hajlandó az együttműködésre, akkor a későbbiekben biztosítani fogják büntetlen hazatelepülését felségével együtt, és mindkettőjük képzettségének megfelelő munkalehetőséget. Továbbra is fontosnak tartották hírszerző lehetőségeinek felmérését az új munkahelyén, a [Nyugat-] Berlini Rádióban és az emigránsok körében. Meg kell állapodni a kapcsolattartás módját illetően is. Csobádinak feltétlenül kapnia kell feladatot, amit a következő találkozóra írásban kell elkészítenie. Ám a precízen megtervezett találkozót Csobádi levélben lemondta, arra hivatkozva, hogy a megjelölt időpontban nem tartózkodik az osztrák fővárosban. Egyébként írása azt sugallta, hogy örülne a találkozóknak. Ugyanakkor közölte: a kapcsolatot nem ő szakította meg, hanem az állambiztonsági szervek képviselője, aki nem jelent meg az adott időpontban, az adott helyen.⁵⁵ (Később tisztázódott, hogy félreértés történt, a találkozni szándékozók más-más helyen várakoztak.)

A meghiúsult találkozó helyett Csobádi apjának kiutazása adta az apropót az újabb kapcsolat-felvételre. Az nem volt kétséges, hogy Csobádi az apját várni fogja a bécsi pályaudvaron, s akkor „véletlenül” összefuthatnak vele, és megállapodhatnak, mikor és hol társalognak az ügynöki múlt felelevenítéséről. Hogy mikor álljon készenlétben a szervezésével megbízott rendőrtiszt, az a technika segítségével, azaz a „3 e módszer” bevetésével (az apa telefonjának lehallgatásával) könnyűszerrel megtudható volt.⁵⁶ A kapcsolatfelvétel lebonyolításával megbízott személy és elvégzendő feladatai azonosak a korábbi, október közepére tervezettekkel.⁵⁷

Az eredeti elképzeléseknek megfelelően 1962. november 27-én Bécsbe érkező, az apját váró Csobádival sikerült találkozni, és megállapodni vele, hogy amíg kapcsolatukat nem tudják megnyugtató módon tisztázni, nem utazik vissza Berlinbe. Egyébként ő is tervezte korábbi együttműködésük felelevenítését, aminek megszakítása tévedés, figyelmetlenség miatt történt, rossz helyen várakozott. A kezdeményezést azért halogatta, mert az volt a benyomása, hogy az általa felajánlott „*közösségi társadalmi kapcsolat*” a célnak nem felel meg. Vadnai azon kérdésére, hogy hajlandó-e az állambiztonsági szervek által ajánlott formában fenntartani az együttműködést, meglehetősen kitérő választ adott. Kijelentette, nincs szándékában a megszakítani a kapcsolatukat, „*ha őt érdemesnek tartják erre*”. Amit korábban, ügynökként tett azt meggyőződésből tette. Bár elismerte, az ő módszere nem felel meg az eredményes munka követelményének. Helytelenítette, hogy írásban soha nem jelentett, de közölte, a továbbiakban is csak szóban hajlandó átadni megszerzett információit. Az adott helyzetben nem tudja, miben lehetne az állambiztonsági szervek segítségére. Jelenlegi lehetőségei nagyon korlátozottak. Amíg Fricsey Ferenc Európa-hírű karmester titkáráként járta a világot, sokféle emberrel találkozott, most ideiglenesen, Fricsey betegsége miatt, a Berlini Rádió Zenei Főosztályán dolgozik, a városban szinte se barátja, se ismerőse. Ezért nem hiszi, hogy a Központ számára értékes anyagokhoz tudna jutni. Megemlítette, hívták a Szabad Európa Rádióhoz (SZER) is, de politikai és családi okokból nem vállalta. Mivel feleségének jó szerződése van a helyi Operában, nem tudná neki megmagyarázni, miért kellene Münchenbe, a

SZER székhelyére költözniük. Pedig Vadnai szerint akkor lehetne igazán segítségükre, ha ott vállalna munkát. De belátta, az adott körülmények miatt erre nincs esély. Ezért javasolta, keressen olyan helyeket, olyan társaságokat, ahol sok újságíró megfordul, és tőlük próbáljon értékes, érdekes politikai hírekhez jutni. Csobádi erre hajlandóságot mutatott. Vadnai mérlegelve a helyzetét, az ügynök lehetőségeit, nem tervezett vele közeli találkozót. Szerinte legfeljebb félévenként kerülhetne sor az információ átvételére, az is a bécsi rezidentúra közreműködésével lenne realizálható. Ugyanis a rendszeres kapcsolattartás meglehetősen problematikusnak látszott. Csobádi nem utazgathat a Német Demokratikus Köztársaságba, Vadnai pedig a Német Szövetségi Köztársaságba, a bécsi találkozó viszont az ügynöknek igen költséges lenne, még úgy is, ha a Központ a nagy részét fizetné.

A találkozót dokumentáló terjedelmes jelentéshez fűzött megjegyzésből kiderül: ha Csobádi az ügy érdekében hajlandó is új kapcsolatok kialakítására, sokat nem lehet tőle várni. Ugyanis a politika nem nagyon érdekli, a zenének él, mint a felesége. A fél év múlva esedékes találkozó alkalmával tartaná szükségesnek mérlegelni és megfontolni, hogy egyáltalán érdemes-e folytatni vele a további foglalkozást. Az már most is bizonyos – állította a tartótiszt –, hogy az eredeti célcsoportról, az emigránsokról információkat szerezni nem fog, mivel nem akar semmiféle kapcsolatot tartani velük.⁵⁸ A „leszakadt” ügynökkel való több mint négy évig húzódó kapcsolat-helyreállítási folyamat 1962. november 30-án befejeződött. Ismét működő ügynöki állományba vételére azonban csak 1963. február 28-án került sor.⁵⁹ Pár hónappal később, miután egyértelművé vált, hogy hírszerző lehetőségei egyáltalán nincsenek, hálózaton belül előbb a Hírszerző Csoportfőnökségen, majd a Kémelhárító Csoportfőnökségen próbálták ügynökkénti foglalkoztatását megoldani, de nem jártak sikerrel. Ezért „pihentetését” javasolták, de hálózati úton és K-ellenőrzéssel továbbra is figyelemmel kívánták kísérni tevékenységét. Végezetül, de nem utoljára, anyagát 1963 októberében irattárba helyezték.⁶⁰

A „pihentetett” ügynök újbóli aktivizálására, egyetlen konkrét ügy kapcsán, a Kémelhárító Csoportfőnökség (III/II.) kérésére, 1967-ben került volna sor. A Hírszerző Csoportfőnökség hozzájárulására volt szükség ahhoz, hogy egy amerikaiaknak dolgozó magyar ügynök, „Dolláros”, azaz Kiss Antal beszerzéséhez szükséges információk megszerzésében igénybe vehessék Csobádi szolgálatait, akit megbízhatónak és a feladatra alkalmasnak tartottak. Ugyanis Csobádi és Kiss azonos időben a Külügyminisztériumban dolgozott, s feltételezték, hogy ismerték is egymást. Egyébként Kiss 1963-tól disszidensként Nyugat-Berlinben élt, mint ekkoriban már Csobádi is, így a kapcsolat közöttük könnyűszerrel megteremthető, és úgy tűnt, hogy rövid időn belül megkezdhető a „delikvens” tanulmányozása. A kérés mellé csatolt összefoglaló jelentésből megtudható, hogy „Dolláros” 1962-ben hagyta el az országot, 1963 óta dolgozik az amerikai hírszerző szerveknek, azóta a magyar állambiztonsági szervek is figyelemmel kísérik ügynöki tevékenységét. Külföldre utazó magyarok és hazai kapcsolataik, valamint volt külügyi munkatársai körében gyűjt a megbízói részére jól hasznosítható információkat.⁶¹

A kérés teljesítésére rövidesen alkalmas, megfelelő hely és időpont is adódott volna. Mivel az állambiztonsági szervek Csobádit is állandó megfigyelés alatt tartották, tudomásuk volt arról, hogy Bécsbe készül, a látogatóba érkező első felesége és a végtelenül szeretett egyetlen fia fogadtására. Az érkezés pontos időpontjának ismeretében nem okozott problémát Csobádi korábbi kapcsolattartóját, Vadnai Barnabás rendőr őrnagyot kirendelni Bécsbe, hogy végrehajtsa a pihentetett ügynökkel a kapcsolatfelvételt. Az idevonatkozó javaslat ugyan 1967. június 1-jén elkészült,⁶² de hogy mi lett a sorsa, nem tudni. Ugyanis a javaslaton a következő kéziratos megjegyzés olvasható: „»Ives Péter« [azaz Csobádi] felvétele nem visz bennünket előre. Írjuk meg a III/II.-nek, hogy »Dolláros« ügyében pillanatnyilag nem tudunk segítséget adni. »Ives« nem megfelelő.” Az utasító kézjegyből kilétére következtetni nem lehet. Arról, hogy végül hogyan záródott le az ügy, nem tudni, a rendelkezésre álló levéltári anyagok között nem találni idevonatkozó további információt.

Az állambiztonsági szerveknek nem szegte kedvét a már többször fiasóval járó, Csobádit beszervező akció, s nem mondtak le arról sem, hogy jó ügynököt faragjanak belőle. Idővel be kellett látniuk, hogy nemcsak az ügynökön múlt, hogy nem tudott „jó munkatárssá” válni, hanem „tartási, vezetési, nevelési hibák” is közrejátszottak abban.⁶³ Egyébként rendszeresen figyeltették magánéletét, zenei karrierjét, a körülményeiben, lehetőségeiben vélt vagy ténylegesen bekövetkező változásokat, ellenőrizték levelezését. Várták a kedvező pillanatot, amikor sokadszorra megpróbálhatják bekapcsolni a hálózati munkába. Igaz, a korabeli ügynöktársadalomnak kevés olyan tehetséges, művelt, intelligens, sokoldalú, jó modorú, jó megjelenésű, kiváló kapcsolatteremtő képességgel és magas szintű nyelvtudással rendelkező tagja volt, mint Csobádi. Az állambiztonsági szervek 1969 végén és 1970 elején kapott kedvező információk alapján döntöttek úgy, hogy felelevenítik vele a kapcsolatot, s remélték, ezúttal tartalmas lesz együttműködésük, és sok értékes, új információhoz juthatnak általa. Tudomásukra jutott ugyanis, hogy mind a zenei, mind pedig a politikai életben kiváló új kapcsolatokra tett szert. Részben új házassága, részben új munkahelye révén. 1958-ban elvált Mikes Gitta operaénekestől, majd a következő év januárjában feleségül vette a neves, világhírű zenetudós professzor, Joachim Hans Moser Edda nevű leányát, akit az év legjobb színházi énekeseként ünnepeltek. Sikeresen vendégszerepelt már többször a Német Demokratikus Köztársaságban, meghívást kapott a Prágai Nemzetközi Tavaszi Zenei Fesztiválra is.⁶⁴ Csobádi ekkor vált meg a Berlieni Rádió Zenei Főosztályán betöltött állásától, és Kölnben a Deutsche Welle (Német Hullám) rádió zenei osztályának vezetője lett. Emellett megtartotta a berlini Herbert von Karajan Alapítványnál lévő tisztségeit: ügyvezető elnökségi tagságát és elnökhelyettesi tisztségét, valamint Herbert von Karajan munkatársaként a Salzburgi Húsvéti Ünnepi Játékok sajtófőnökeként is tovább tevékenykedett 1993-ig. Mindemellett több egyetemen és főiskolán tartott előadásokat, számos zenetudományi írása jelent meg neves karmesterekről (például Herbert von Karajanról, Fricssay Ferencről), zeneszerzőkről (például Bartók Béláról, Wolfgang Amadeus Mozarttról).⁶⁵

A kapcsolatfelvétel lebonyolítására ezúttal Budapestet szemelte ki az illetékes hatóság, kihasználva a Csobádi házaspár hazalátogatását. 1970. december 29-én a Royal Szállóban Varga Mihály rendőr őrnaggyal folytatott beszélgetés során kiderült, hogy Csobádi most is örült a találkozásnak, és jelezte, kész az együttműködésre, de kijelentette: nem szeretné a kémelhárítási módszereket felújítani, ő a legális kapcsolattartás híve. Nem tagadta meg korábbi ÁVH-s múltját, nem bánta meg akkori ténykedését, mert mint mondta, *„hittem az eszmében, és azért kész voltam dolgozni a kémelhárításnak”*. A magyar politikai helyzetértékelése is változatlan maradt. *„Meggyőződése, hogy a szocialista rendszeré a jövő, a nehézségek átmeneti jellegűek.”* Majd beszélt munkájáról, terveiről, zenei körökben meglévő kapcsolatairól, a kölni Deutsche Welle rádiónál alkalmazásban lévő szerény képességű magyar munkatársakról, akikkel csupán köszönő viszonyban van. Előadta, hogy távlati tervei között szerepel a német és a magyar rádió között rendszeres munkakapcsolat kialakítása, szakember-csereakció megszervezése, amit a rádió német intendánsa is támogatna. Jelentős munkahelyi és különböző zenei rendezvényekkel kapcsolatos teendői mellett szívesen menedzseli tehetséges felesége európai vendégszerepléseit. Tervezi, hogy a jövőben csak azzal akar foglalatostkodni. A kapcsolatfelvétel eredményeként – Varga szerint – a következő lehetőséggel lehet számolni: Csobádi az elkövetkező 1-2 évben foglalkozhatna a rádió magyar osztályán dolgozók tanulmányozásával. Továbbá hasznosítható lehetne a magas rangú, kulturális és politikai ismeretségi körében *„információszerző és részben befolyásoló ügynökként”*. Mindezek mellett a Központ támogatná a két rádió közötti kapcsolatfelvételt, de csak akkor, ha az ellenséges magatartást tanúsító magyar alkalmazottakat elbocsátják. Megállapodtak, hogy a részkérdések megbeszélésére és a teendők konkretizálására a következő találkozások alkalmával térnek majd vissza.⁶⁶ A kapcsolat végleges helyreállítása érdekében Varga Mihály rendőr őrnagy áprilisban turista-útlevelel kiutazott Salzburgba, ahol három alkalommal is találkozott Csobádival, hogy reaktiválását a kívánalmaknak megfelelő feltételekkel megoldja, de nem sikerült.

Varga megértéssel fogadta, hogy Csobádi egzisztenciális helyzetében nem kíván közelebbi nexusba kerülni rangon aluli személyekkel, azt is elfogadta, hogy idegenkedik a konspiratív kapcsolat visszaállításától, s az „*életkörülményeibe nem vagy csak nehezen beilleszthető személyekkel új kapcsolatok kialakításától.*”⁶⁷ Magyarországon élő családtagjait viszont nem tartotta célravezetőnek „pressziós alapként” bevetni az ügynökük munkára kényszerítése érdekében. Inkább a hálózatból való kizárását indítványozta. Továbbá javasolta „*kulturális térre történő felhasználása érdekében, legális kapcsolatként, a kölni képviselőtünkön kulturális ügyekkel foglalkozó diplomatának bemutatni és átadni.*” A kapcsolattartás célszerűtlenségét bizonyítandó, kiemelte jelentésében: az ügynök nem tekinthető ellenségnek, csak a körülményei, érdeklődési köre más irányba viszik, őt szinte kizárólag a zeneművészet érdekli, ebből adódik, hogy kapcsolatai, társaságának tagjai az azt művelők, vagy valamilyen szinten azzal foglalkozó kritikusok, újságírók közül kerülnek ki.⁶⁸

Az állambiztonsági szervek illetékeseinek be kellett látni, hogy a további kapcsolatfelvételi találkozókkal való kísérletezéseknek nincs értelme. A „hírszerzés és bomlasztás az emigráns szervezetekben” megnevezéssel működő (III/I-7) osztály vezetője, Zsiga Árpád rendőr őrnagy összegezve a többszöri próbálkozások eredménytelenségét, kilátásba helyezte az ügy végleges lezárását, s a Csobádival kapcsolatos anyagok irattárba helyezését 1971 augusztusában.⁶⁹

Hónapokkal később azonban Csobádi személye felkeltette a szovjet hírszerző szervek érdeklődését, és javaslatot tettek saját hatáskörben való foglalkoztatására, azzal a céllal, hogy a Deutsche Welle rádió „aknamunkájáról” információkat szerezzen számukra. A szovjet partnerintézet a magyarok egyetértésével tervezte meg a kiutaztatását a Szovjetunióba. A meghívást a Szovjet Állami Koncertiroda vezetőjére bízták, akivel Csobádi már többször is találkozott, amikor Herbert von Karajan személyi titkáráként kint járt a Szovjetunióban, illetve amikor a Koncertiroda vezetője volt a Német Szövetségi Köztársaságban. A meghívás azonban nem Csobádinak, hanem feleségének szólt, őt kérték fel vendégszereplésre, a férjet pedig hivatalos kísérőnek. A leendő ügynökük felhasználását olyan információk gyűjtésére tervezték, ami a magyar és orosz szempontból egyaránt hasznos. Miután a magyar belügyminiszter, Benkei András engedélyezte a „leszakadt” ügynök átadását a Szovjet Biztonsági Szervek V. Csoportfőnökség részére, megkezdődhetett annak lebonyolítása. Az átvételre a szovjet fél precíz, minden részletre kiterjedő operatív tervet készített, amihez a magyar biztonsági szervek képviselőjeként jelen lévő Varga Mihály rendőr őrnagy mindenben igazodott. Az átvétel helyszínéül Litvánia fővárosát, a 650 éves fennállását ünneplő Vilnát (Vilniust) választották, ahol a rendezvény vendégszemplője Edda Moser Csobádi és impresszáriója, a férje volt. Csobádi nyitott volt a szovjetekkel való tárgyalásra, nem zárkózott el a velük való együttműködéstől, de eleinte csak legális kapcsolattartás keretében tudta elképzelni a közös munkát. A harmadik megbeszélés után azonban beadta a derekát, és megállapodtak, hogy a továbbiakat, a konkrét feladatokat Ausztriában vagy Moszkvában, a felesége ismételt vendégszereplése idején fogják megtárgyalni.

Miután lezajlott Csobádi átadása, a magyar biztonsági szervek is megkönnyebbülhettek, és lezárhatták a több mint két évtizedig vajúdo kapcsolatot. Intézkedhettek dossziéjának lezárásáról, és törölhették Csobádit az ügynöknyilvántartásból.⁷⁰

Hogy végül sikerült-e a szovjet biztonsági szerveknek értékes és hasznos együttműködést kialakítani Csobádival, nem tudni, ugyanis erre vonatkozó hazai források nincsenek. Ügynöki előéletének ismeretében nemigen képzelhető el, hogy hosszú távon az elvárásoknak megfelelő, értékes információkkal szolgált volna új kapcsolattartóinak.

¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-469/1. Önéletrajz, 1950. június 4., 32–36.

- ² A Kisegítő Karhatalmi Alakulatokat 1944. november 3-án hozták létre a felosztatott Nemzetőrség jogutódjaként. Budapesten több kerületben zászlóaljba szervezetteren az ellenállási mozgalom jól működő egységei lettek.
- ³ ÁBTL 3.2.1. Bt-469/1. Csobádi Péter miniszteri fogalmazóról készült feljegyzés 1945 októberében. 100.
- ⁴ Uo. Összefoglaló, 1951. július 26., 54.
- ⁵ Uo. Önéletrajz, 1950. június 4., 34.
- ⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-469/3 a Szovjet Állambiztonsági Minisztérium kérésére Csobádiról készült összefoglaló, azt követően, hogy Benkei András belügyminiszter engedélyezte, foglalkoztatás céljából átadását a szovjet állambiztonsági szerveknek. [Dátum, címzett és aláírás nélküli dokumentum.] A szövegből annyi kideríthető, hogy 1973. február 9. után készült. 78. (továbbiakban: Összefoglaló, 1973).
- ⁷ Uo. Feljegyzés Csobádi Péterről. [Dátum, címzett és aláírás nélküli dokumentum] 57.; uo. Jelentés, 1948. február 7., 50.
- ⁸ Uo. Feljegyzés 1951. szeptember 8., 59.
- ⁹ Uo. Jelentés, 1948. február 7., 51–52.
- ¹⁰ Uo. Önéletrajz, 1950. június 4., 32–36.
- ¹¹ Uo. Minősítés, 1961. január 30., 162.
- ¹² Uo. Feljegyzés, 1951. szeptember 8., 59.
- ¹³ Uo. Jelentés, 1961. június 19., 172.
- ¹⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-469/3. Jelentés, 1973. február 9., 72; uo. Javaslat, 1973. július 10., 86.
- ¹⁵ Uo. Kézzel írott, fejléc nélküli anyag. 1954. január 4., 95.
- ¹⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-469/1. Az „Ismeretségi- és baráti köröm a következőkből áll” című összeállításban szerepel – többek között – Kóródi András operaházi karmester, Somogyi Pál író, Róna Frigyes a rendőrszolgálat karnagya, Horváth Tivadar színész. 1950. április 15., 30–31.; „1947. június 17-ei, kapcsolatam felvétele óta az alábbi személyekkel foglalkoztam.” [d. n.], 37–42. Valószínűleg jelentett például a külügyminisztériumban dolgozó jobboldali szociáldemokratákról (Fiedler Jenőről, Gál Endéről, Rác Gáborról, Böhm Vilmosról stb.), az SZDP-hez tartozó vezető állami vagy pártfunkcióban lévőkről, így Szakasits Árpád titkáráról, Dobos Istvánról, a Justus Pál és Schiffer Pál csoportjához tartozó Szalai Sándor egyetemi tanárról, Ries István igazságügyi miniszterről, Bede István londoni követéről stb.
- ¹⁷ Uo. Összefoglaló jelentés, 1958. december 18., 108.
- ¹⁸ Uo. Javaslat, 1950. június 20., 48.
- ¹⁹ Uo. Jelentés, 1951. szeptember 27., 63–64; uo. Jelentés, 1951. november 19., 67.
- ²⁰ Az I/2-e alosztályról van szó, amelynek feladata: „az állami apparátus hivatalaiba, valamint az értelmiség, a kultúra, a művészet terén tevékenykedő »reakciós elemek« felderítése” volt. Lásd Cserényi-Zsitnyányi, 2009.
- ²¹ Uo. Jelentés, 1951. november 27., 70.
- ²² Uo. Feljegyzés, 1953. november 9., 94.
- ²³ Uo. Kizárási javaslat, 1954. december 15., 96–97; Szolgálati jegy, 1955. február 2., 98.
- ²⁴ Uo. Jelentés, 1959. október 23., 141; uo. Jelentés, 1960. november 1., 158.; uo. Minősítés, 1961. január 30., 162.
- ²⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-469/3 Összefoglaló, 1973: 84.
- ²⁶ Szőke, 2006: 40–43. (Csobádi Péterrel készült interjú a zenekar megalapításáról.)
- ²⁷ „Karl Böhm osztrák karmester, zenei rendező, operaigazgató, a legnagyobb Wagner-interpretátorok egyike.” Lásd bővebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Karl_B%C3%B6hm (utolsó letöltés: 2017. január 25.).
- ²⁸ A cikk magyar fordítását lásd Szőke, 2006: 170–172.
- ²⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-469/3. Összefoglaló, 1973: 80.; Csobádi, 1955: 62.; Csobádi, 1956.
- ³⁰ Uo. K-anyagok, a 255. számon szereplő boríték 145–146. Csobádi 1962. július 5-én apjához írt levele.
- ³¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-469/1. Koordináló jelentés, 1958. november 20. 102–103.
- ³² Uo. 23/4 B. sz. utasítás, 1958. november 28. 106–107.
- ³³ Uo. 26/1 B sz. utasítás, 1958. december 19. 111–113.
- ³⁴ Uo. Jelentés, 1959. március 25. 122.
- ³⁵ Uo. 120–123.
- ³⁶ Uo. Jelentés, 1959. április 10. 125–128. Feljegyzés, 1959. április 14. 129.
- ³⁷ Uo. 9/5/B sz. utasítás, 1959. április 28. 132–134.
- ³⁸ Uo. 15/6 B. sz. utasítás, 1959. július 31. 138–139.
- ³⁹ Uo. 15/6 B. sz. utasítás, 1959. július 31. 138.
- ⁴⁰ Uo. Jelentés, 1959. október 23. 141–143.
- ⁴¹ ÁBTL 3.2.3. Mt-724/1 Jelentés, 1960. február 16. 25–29.
- ⁴² Uo. Jelentés, 1960. március 21. 37.
- ⁴³ Uo. 8/1. B sz. utasítás, 1960. április 5. 48–49.
- ⁴⁴ Uo. Értékelő jelentés, 1960. április 26. 51.; 8/1 B sz. utasítás, 1960. április 5. 48.

- ⁴⁵ Uo. Feljegyzés, 1960. április 20. 50.
- ⁴⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-469/1. Szolgálat jegy, 1960. június 18. 154.
- ⁴⁷ Uo. Jelentés, 1960. november 1. 158–160.
- ⁴⁸ ÁBTL 3.2.3. Mt-724/1. 27/1 B sz. utasítás, 1960. december 6. 52.
- ⁴⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-469/1. Minősítés, 1961. január 30. 161–168.
- ⁵⁰ Uo. Jelentés, 1961. június 19. 171–175.
- ⁵¹ Fricsay Ferenc világhírű magyar karmester (1914–1963). Emlékét Szegeden és Budapesten, egykori lakóházán emléktábla őrzi, valamint a Szegedi Tudományegyetem Zeneművészeti Karának a róla elnevezett hangversenytermében elhelyezett szobra, s a nevét viselő koncertbérlet idézi. Lásd https://hu.wikipedia.org/wiki/Fricsay_Ferenc (utolsó letöltés: 2017. február 13.); Bucsay, 2014.
- ⁵² Uo. Jelentés, 1961. október 20. 182.
- ⁵³ Uo. Javaslat, 1962. február 24. 192–193. A javaslat melléklete: Levéltervezet, uo. 194–195.
- ⁵⁴ Uo. Javaslat, 1962. augusztus 18. 202–204. A javaslat melléklete: Levéltervezet, uo. 205–206.
- ⁵⁵ Uo. 26/2 B sz. utasítás, 1962. szeptember 20., 210–212.; Feljegyzés, 1962. október 12. 219.
- ⁵⁶ Uo. Szolgálati jegy, 1962. november 22., 222.; Feljegyzés, 1962. november 26. 224–225.
- ⁵⁷ Uo. Javaslat, 1962. november 14., 228–230. Vö. uo. 26/2 B sz. utasítás, 1962. szeptember 20. 210–212.
- ⁵⁸ Uo. Jelentés, 1962. december 6. 234–248.
- ⁵⁹ Uo. Változás jelentés, 1963. február 6. 249.; Szolgálati jegy, 1963. február 28. 250.
- ⁶⁰ Uo. Javaslat, 1963. október 30. 264–265.
- ⁶¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-469/2. Összefoglaló jelentés, 1967. március 8. 278–281. A segítségkérő levél dátuma: 1967. március 14. 277.
- ⁶² Uo. Javaslat, 1967. június 1. 282–285.
- ⁶³ Uo. Összefoglaló jelentés, 1970. február 4. 42.
- ⁶⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-469/3. Feljegyzés, 1969. december 18. 32–33.
- ⁶⁵ Szőke, 2006: 370.
- ⁶⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-469/3. Jelentés, 1971. január 4. 59–61.
- ⁶⁷ Uo. Jelentés, 1971. április 16. 65.
- ⁶⁸ Uo. 64–65.
- ⁶⁹ Uo. Feljegyzés, 1971. augusztus 30. 67–68.
- ⁷⁰ Uo. Javaslat, 1973. július 10. 86–87.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.2.1.	Bt-dossziék	
	Bt-469/1–3.	„Íves Péter”
3.2.3.	Mt-dosszié	
	Mt-724/1.	„Íves Péter”

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Bucsay, 2014

Bucsay Levente: Leborult a világ az agyonhallgatott magyar előtt. *Magyar Nemzet*, november 1. <http://mno.hu/grund/leborult-a-vilag-az-agyonhallgatott-magyar-elott-1255934> (utolsó letöltés: 2017. február 13.).

Cserényi-Zsitnyányi, 2009

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 2. sz.

http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi (utolsó letöltés: 2017. március 5.).

Hivatkozott irodalom

Csobádi, 1955

Csobádi Péter: *Bartók*. Budapest, Országos Béketanács kiadása.

Csobádi, 1956

Csobádi Péter: Bartók zenéje és a mai ember. *Szabad Hazánkért*, 9. sz. 8. (Klny.)

Szőke, 2006

Szőke Cecília: *Philharmonia Hungarica 1957–2000. A magyar emigráns zenekar, a Philharmonia Hungarica története interjúk és dokumentumok tükrében*. Budapest, Klasszikus és Jazz Kiadó.

A brit arcvonal 1967-ben

Az angliai ügynökhelyzet bemutatása az MNVK 2 operatív tankönyve alapján

Amikor 1949 végén megszűnt a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya, a katonai kémelhárítás átkerült az 1950. február elsejétől a Magyar Dolgozók Pártjának közvetlen irányítása alá sorolt Államvédelmi Hatósághoz (ÁVH), **1** míg a harcászati felderítés, valamint a stratégiai értelemben vehető katonai hírszerzés – Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnökség 2. Főcsoportfőnöksége – továbbra is a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségében folytatta tevékenységét. **2** A Londonba kihelyezett katonai attaséi hivatal a hidegháborús szembenállás korszakában mindenekelőtt az USAF (United States Air Force – az Egyesült Államok Légierője) által Fairford, Lakenheath, Upper Heyford, Mildenhall repülőterein, **3** valamint a RAF (Royal Air Force – a brit Királyi Légierő) honi támaszpontjain tizenöt perces készenlétben tartott **4** bombázó és mélységi támadó repülőgépek számát, elhelyezkedését és várható bevetési irányait, valamint a Brit-szigetek radar- és légvédelmi rendszereit **5** próbálta feltérképezni.

A Nagy-Britannia ügynöki helyzetéről szóló 1967-es tankönyv mindenekelőtt a Biztonsági Szolgálattal, a Különleges Csoporttal, valamint a Védelmi Minisztérium és a hozzá tartozó, katonai elhárító- és hírszerző szervekkel foglalkozott, ugyanakkor ismertette a 60-as évek eleji kémbojtányok nyomán meghozott titokvédelmi intézkedéseket és a külföldiek ellenőrzésének módszereit, valamint a rendőri intézkedésnél tanúsítandó magatartáshoz is megpróbált útmutatót adni a szolgálat munkatársai számára. A tankönyvben található két melléklet egyike a szárazföldi erők felderítő központjának kiképző tanfolyamát mutatta be – a meglehetősen általános leírást valószínűleg könyvtárban is elérhető, a nyilvánosságnak szánt katonai folyóiratból szerezték **6** –, a másik viszont az angliai magyar emigráció egyes csoportjairól, szervezeteiről és ezek vezetőiről adtak egy meglehetősen vázlatos, inkább csak tájékoztató jellegű képet. Tudniillik az emigrációs hírszerzés, valamint az ehhez kapcsolható támadólagos elhárítás 1967-ben a Belügyminisztérium III/I. (Hírszerző) csoportfőnökségének hatáskörébe tartozott. **7**

Az elhárító és hírszerző szervek rendszere, szervezeti felépítése és irányítása

A tankönyv szerint a brit állambiztonsági apparátus kialakulása 1829-ben a rendőrség – MEPO (Metropolitan Police Service – Nagy-Londoni Rendőrség) **8** – létrehozatalával kezdődött. Az első, ténylegesen is elhárító tevékenységgel foglalkozó szerv, a Special Branch (Különleges Csoport) felállítására csak 1886-ban került sor, tevékenységét az 1889-es Official Secrets Act (Hivatali Titoktörvény) és ennek 1896-os, 1908-as és 1911-es módosításai, valamint kiegészítő rendelkezései szabályozták. Az elhárítás időközben átkerült a Biztonsági Szolgálat hatáskörébe, amely a mindenkor miniszterelnök irányítása és utasításai szerint dolgozik a Kabinetfőnök (Secretary of the Cabinet) felügyeletével, amely a Joint Intelligence Committee (JIC) esetében is érvényesül. Az Egyesített Hírszerzési Bizottság azonban nemcsak a polgári és katonai hírszerző szervek, hanem az elhárítás munkáját is koordinálja. Igaz, a belső struktúráról sok esetben nem sikerült érdemi vagy pontos információkat szerezni, mert az állomány és a források védelme érdekében erről semmit nem hoztak nyilvánosságra. **9** Az első modern értelemben vett brit rendőri szerv megalakulásának idejét több skóciai testület a 19. század elejére datálja, ezek azonban sokkal inkább az egyes önkormányzatok mindeneseiként tevékenykedtek, akiknek a városi infrastruktúra karbantartásától a közegészségügyi szabályok ellenőrzéséig sok minden a hatáskörükbe tartozott. **10**

A Special Branch létrehozatalára azután került sor, hogy az Írország függetlenségéért erőszakos eszközökkel fellépő Fenian Brotherhood (Ír Testvériség) nevű szervezet 1883.

március 15-én bombát robbantott a *The Times* szerkesztősége, valamint a Local Government Office székháza előtt. Mivel a támadás felkészületlenül érte a brit főváros rendőrségét, a Scotland Yard keretében külön csoport alakult a bombamerényletek kivizsgálására és további akciók megakadályozására.¹¹ A Special Branch viszont a MEPO keretében működött és nem rendelkezett kémelhárítási tapasztalatokkal, ugyanakkor az 1889-től 1911-ig módosítás nélkül hatályban lévő titoktörvény szerint be kellett bizonyítani, hogy az eljárás alá vont személynek ténylegesen szándékában állt az illegális adatszerzés.¹² 1909-ben megalakult a Secret Service Bureau (SSB), az első formalizált keretek között működő brit titkosszolgálat, amely szimultán foglalkozott a német haderő és hadiflotta fejlődésének és manővereinek megfigyelésével, valamint a német hírszerzés Angliában működő hírszerzőinek semlegesítésével,¹³ ám 1910 májusában a szervezet két részre szakadt. Sir Vernon Kell kapitány irányításával megkezdte működését az MI5 (Military Intelligence Section 5 – a kémelhárítás), míg Sir Mansfield George Smith Cumming vezetésével létrejött az MI6 (Military Intelligence Section 6 – a hírszerzés).¹⁴ Az MI5 fennállásának első két évtizedében kizárólag a védelmi szféra biztonságáért volt felelős, a polgári és katonai kémelhárítás csak 1931-ben került a hatáskörébe. Ezzel párhuzamosan a döntéshozók azt is kimondták, hogy a hírszerzés dolgában a birodalmon belüli hírszerzésben az MI5, a határoktól három mérföldnél nagyobb távolságra eső területeken az MI6 az illetékes.¹⁵ A Joint Intelligence Committee 1936-ban jött létre, de csak 1940-től kezdett érdemben működni, ugyanakkor végső soron 1960-tól tartozott a miniszterelnöki kabinetfőnök felügyelete alá.¹⁶

Polgári elhárító és hírszerzőszervek

Biztonsági Szolgálat (Security Service – D. I. 5)

Az 1967-es operatív tankönyv szerint Nagy-Britannia és a fegyveres erők biztonságának legfontosabb letéteményese a Biztonsági Szolgálat – a valóságban MI5¹⁷ –, amelynek vezetője a Director General of the Security Service. A főigazgató ugyan polgári személy, aki soha nem szerepelt a nyilvánosság előtt, így a sajtóban nem lehet bírálni vagy a parlament elé idézni, viszont ennek nyomán a védekezés lehetősége sem érvényesült. A 60-as évek közepén ez nem igazán volt előnyös, mivel az amerikai és brit titkosszolgálatok között feszült volt a viszony az utóbbit érintő kínos leleplezések miatt. A tengerentúlon ugyanis sok újságíró úgy interpretálta az eseményeket, hogy brit részről az elhallgatásra való törekvés dominál. Ezzel egy időben az is felmerült, hogy az USA be fogja szüntetni azoknak a titkos katonai információknak a megosztását, amelyeket London rendszeresen megkapott, mondván, Angliában csak akkor sikerül elfogni az ellenséges ügynököket, amikor már jóvátehetetlen károkat okoztak.¹⁸

Az információk cseréje a különleges kapcsolatok mélypontján sem szünetelt, ugyanakkor a 60-as évek első felében egyszerre akadt példa a sikeres együttműködésre, mint pl. Oleg Penykovszkij, a GRU (Glávnoje Razvegyivatjelnoje Uprávlényije – Felderítési Főhatóság, a szovjet katonai hírszerzés) ezredese révén a szovjet rakétákról szóló híryananyagok megszerzésében, és látványos konfliktusokra a tíz éven keresztül a szovjeteknek dolgozó George Blake 1961-es lelepleződése, majd a régóta gyanúsítottként kezelt Kim Philby Moszkvába menekülése miatt.¹⁹ Mindazonáltal a nem kifejezetten angolbarát J. Edgar Hoover (1895–1972), az FBI (Federal Bureau of Investigation – Szövetségi Nyomozó Iroda) 48 évig regnáló igazgatója, sokkal inkább megbízott az MI5, mint az MI6 személyzetében.²⁰

A 60-as évek közepén a Biztonsági Szolgálat létszáma kb. 4000 főt tett ki, ugyanakkor hét csoportfőnökség tartozott az alárendeltségébe. Az „A” Csoportfőnökség elsősorban adminisztratív és pénzügyi feladatokat látott el, ennek az alárendeltségében azzal az osztállyal, amely az elhárítást érdeklő helyeken mikrofonokat és hangrögzítő berendezéseket telepítette. A „B” Csoportfőnökség a külföldi felderítők elleni harc alapvető operatív szerveként tűnt fel. A klasszikus feladatok – támadólagos elhárítás,

kémelhárítás, külföldi hírszerzők és angol ügynökök felgöngyölítése – mellett a rádió-elhárítás megszervezésével, a kereskedelmi flotta és a légitársaságok, valamint a külföldi befektetésű kereskedelmi és ipari vállalatok személyzete között végzett ügynökkutatással foglalkozott. A „C” Csoportfőnökség az állami és katonai intézményekhez – különösen a felderítéshez és elhárításhoz – tartozó, valamint bármilyen titkos jellegű munkára rendelt személyek biztonsági ellenőrzését végezte. A „D” Csoportfőnökség a katonai objektumok védelmét ellenőrizte, megállapítva a rendet a tiltott övezetekben, illetve kibocsátotta az engedélyt utóbbiak megtekintésére. Ezzel egy időben irányította a parti és a repülőtéri rendőrséget is. Az „E” Csoportfőnökség az angol területen élő külföldieket figyelte, amiben a repülőgépek és hajók személyzete is benne volt, és ezzel párhuzamosan azokat a brit állampolgárokat, akik esetleg kapcsolatban állhattak külföldi hírszerzőkkel. Az „F” Csoportfőnökség harcolt a külföldi felderítők diverzáns és aknatevékenysége ellen. A „G” Csoportfőnökség az angol KP-tagok, orosz emigránsok és áttelepült személyek feldolgozását végezte abból a célból, hogy megállapítsa: együttműködnek-e a szocialista országok titkosszolgálataival.²¹ A szervezet főhadiszállása a Mayfair negyedben lévő, Curzon Street-i Leconfield House-ban működött.

Az operatív tankönyv a Biztonsági Szolgálat 1946-os szervezeti felépítését mutatta be,²² ugyanis 1967-ben az „A” Branch volt a technikai szakszolgálat – idetartozott a lehallgató- és a figyelőrézleg –, a „B” Branch pedig a személyzeti és adminisztratív osztály. A „C” Branch funkciója nem változott, a „D” Branch – a kémelhárítás – 1968-tól „K” Branch elnevezéssel működött. Az „E” Branch a Brit Birodalom védelmének, továbbá a már függetlenné vált egykori gyarmatok biztonsági szolgálataival történő kapcsolattartásnak volt a letéteményese, amíg 1971-ben meg nem szüntették. Az „F” Branch a szigetország politikai rendszere elleni felforgató tevékenységet tartotta felügyelet alatt.²³ Az MI5 személyzetét a katonai és állami tisztviselők, valamint a gazdasági és a tudományos élet szereplői közül válogatták, akik alapos felkészítést követően közvetlenül állományba vagy kulcsfontosságú pozíciókba kerültek, gondosan fedve a szolgálathoz fűződő kapcsolatukat. A felvételnél előnyben részesítették a 40 év körüli, családost, lehetőség szerint felsőfokú végzettséggel rendelkező embereket. Az MNVK2 úgy vélte, hogy a D. I. 5 közvetett módon minden házban és utcában rendelkezik egy hálózati személlyel, ráadásul az összes nyugdíjas katona és rendőrtiszt ügynöknek tekinthető. A Katonai Felderítő Szolgálat – a csehszlovák társszervekhez hasonlóan ²⁴ – felkészült, jó képességű szervként tekintett az angol elhárításra, amelynek tagjait még a kémpercek alkalmával is csak rendkívül szórványosan sikerül felfedni. A Biztonsági Szolgálat viszont végrehajtó hatalommal nem rendelkezett, helyette a Scotland Yard Különleges Csoportja járt el.²⁵

Különleges Csoport (Special Branch)

Az operatív tankönyv értelmezésében a Special Branch, mint a rendőrség kötelékéhez tartozó elhárító szerv, közvetlenül a Belügyminisztérium alárendeltségében működött, míg az ennek irányításával megbízott rendőrtiszt (Officer in Charge of Special Branch) közvetlenül a Scotland Yard főnökének (Police Commissioner) volt alárendelve. A szóban forgó különítmény végezte a kémgyanús személyek megfigyelését, letartóztatását és kihallgatását, amely a Biztonsági Szolgálat Csoportfőnökségeivel szoros együttműködésben zajlott. A különbség mindenekelőtt abban érvényesült, hogy a Különleges Csoport tagjai a nyilvánosság előtt is mutatkozhattak. A két szerv tevékenységét a belügyminiszter koordinálta, ²⁶ ugyanakkor a Special Branch hatáskörébe tartozott a királyi család és a fontosabb közéleti szereplők védelme.²⁷ A politikai rendőrség szerepében a Special Branch foglalkozott a rendszerellenes mozgalmak ellenőrzésével, miközben személyzetéből a 60-as évek közepén kb. 50 fő a vidéki kikötőkben és repülőtereken teljesített szolgálatot, mint a létesítmény biztonsági egységének irányítója, ²⁸ ugyanakkor a Nagy-Britanniában tartózkodó külföldi állampolgárokat ellenőrző Alien Registry Office is a szóban forgó szerv keretében működött. ²⁹ Ezzel egy időben a Special Branch végezte a politikai demonstrációk figyelemmel kísérését. A 60-as évek végén kb. 600 fős személyi állományt az erre

alkalmas rendőrtisztekből válogatták össze, ugyanakkor a vidéki rendfenntartó erők égisze alatt is működött kirendeltség.³⁰

Titkos Szolgálat (Secret Service – D. I. 6.)

A tankönyv téves megnevezést használt,³¹ mivel a Foreign Office (Külgügyminisztérium) alárendeltségébe tartozó polgári hírszerző szervet már abban az időben is SIS (Secret Intelligence Service-nek (Titkos Hírszerző Szolgálat) hívták. Az MI6 diplomáciai fedésben dolgozó tisztjei és az általuk beszervezett ügynökök révén preventív elhárítási³² és hírszerzési feladatokkal egyaránt foglalkozott, legfontosabb tevékenységi körének azonban a politikai, gazdasági és katonapolitikai információk gyűjtését, valamint a külföldi haderők és csapatmozgások megfigyelését lehetett tekinteni. A Foreign Office Security Department (Biztonsági Osztály) a minisztérium és a brit külképviseletek biztonságáért volt felelős. A londoni magyar katonai attasé hivatalával viszont nemcsak az MI5, hanem az MI6 Vauxhall Bridge Roadon található londoni irodája is foglalkozott. Az Secret Intelligence Service európai műveleteihez használt honi bázis³³ arra is alkalmas volt, hogy az MI5 tippjeiből kiindulva megpróbáljon beszerzéseket végrehajtani az ellenérdekelt országok hírszerző szolgálataiban. 1982 és 1984 között Belovai István tanulmányozását minden bizonnyal az MI5 és az MI6 közösen végezte,³⁴ ám az NSZK-ban állomásozó amerikai haderőben aktív MNVK2-es ügynökhálózatra való tekintettel a CIA (Central Intelligence Agency) szervezte be.³⁵

Az angol nemzetvédelem felső vezetésének szervezése és feladatai; a katonai elhárítás és hírszerzés szervei

Az 1967-es ügynöki helyzetről szóló elemzés a titkosszolgálatokon kívül nagy hangsúlyt helyezett a brit nemzetvédelmi rendszer szervezetének teljes körű bemutatására is. A brit haderő legfelsőbb parancsnokának az uralkodót tekintette, aki szárnysegédek révén tájékozódik a fegyvernemek helyzetéről, és velük közvetíti kívánságait a tényleges parancsnokok felé. A haderő legfelsőbb vezetési szerve a Védelmi Bizottság (Defence Committee), amely közvetlenül a minisztertanács alárendeltségében javaslatokat terjeszt elő – véleményez, illetve ellenőrzi a területre vonatkozó határozatok végrehajtását. Elnöke a kormányfő, alelnöke a nemzetvédelmi miniszter, tagjai ezen kívül a szárazföldi, a légierő és a haditengerészet ügyében felelős miniszterhelyettesek, a belügy, a külügy, a hadfelszerelés-ügyi, a védelmi adminisztratív ügyi, a munkaügyi, a gyarmatügyi és nemzetközösségi miniszter. Az ülésein a vezérkari főnökök is részt vesznek, amennyiben őket is érinti a tárgyalta kérdéskör. Két állandó bizottság működik mellettük: Termelési Tárcaközi Bizottság, amely a hadiiparral és a mozgósítás tartalékaival foglalkozik, és a Honi Terület Védelmi Bizottság, amely a lakosság és az ipar háborúra való felkészítését végzi a légvédelem és a tűzoltó szolgálat előkészítésével szinkronban.³⁶

A valóságban az Imperial Defence Committee 1904-től 1946-ig volt – szigorúan békeidőben – a miniszterelnök védelmi tanácsadó szervezete, azonban nem rendelkezett végrehajtó hatalommal. A második világháború idején az ún. War Cabinet (Háborús Kabinet) vette át szerepkörét, majd 1947. január elsejével megalakult a MoD (Ministry of Defence – Védelmi Minisztérium), amely közel másfél évtizeden keresztül az egyes haderőnemek tevékenységét koordinálta. 1964-ben az Admiralty (Haditengerészeti Minisztérium), a War Office (a Szárazföldi Hadsereg Minisztériuma) és az Air Ministry (Légügyi Minisztérium) a MoD égisze alatt egyesült, amelynek élén a kabinettag Secretary of State for Defence (nemzetvédelmi miniszter) állt. 1967-től a három haderőnem politikai vezetője már csak Under-Secretary of State (államtitkári) rangot viselt, ugyanakkor létrejött a Ministry of Defence Administration (Védelmi Igazgatási Ügyek Minisztériuma), amely a szakszolgálati, pénzügyi és egyéb adminisztratív feladatokat végezte, és a Ministry of Defence Equipment (Hadfelszerelési Minisztérium), amely a korszerűsítési és ellátási kérdésekben volt illetékes. Ezzel párhuzamosan jött

létre a Defence Council (Védelmi Tanács), amely a miniszter elnökletével gyakorolta a haderő egésze felett az irányítás és ellenőrzés jogköreit. A védelmi tanács tagja volt a három haderőnemi államtitkár, a védelmi adminisztratív ügyek minisztere, a hadfelszerelési miniszter, a Chief of the Defence Staff (vezérkari főnök), a Naval, General és Air Staff (a haditengerészet, a hadsereg és a légierő vezérkari főnökei), a Permanent Under-Secretary of State (a nemzetvédelmi minisztérium közigazgatási államtitkára), a Chief Scientific Adviser (tudományos főtanácsadó), Chief Executive of the Procurement Executive (a beszerzési főigazgató) és Chief of Personnel and Logistics (személyzeti és logisztikai parancsnok).³⁷

A Chiefs of Staff Committee (a Vezérkari Főnökök Bizottsága) Lord Mountbatten (1900–1979) 1959 és 1965 közé eső vezérkari főnöki tevékenysége időszakában elveszítette tanácsadói szerepkörét, mivel a rendkívül kemény fegyvernemi sovinizmus akadályozta a védelem irányítási rendszerének egységesítését. A MoD új struktúrája kialakításával együtt a haderőnemi hírszerző szolgálatok – Army, Navy és Air Force Intelligence Directorate – összevonásával létrejött a DIS (Defence Intelligence Staff – Védelmi Hírszerző Törzs), amely az információk gyűjtését is egységesen kezelte.³⁸ Az 1945-től 1964-ig fennállt Joint Intelligence Bureau-t (Egyesített Hírszerző Iroda) jobbra a katonai hírszerzési anyagok értékelte, és a kormány tájékoztatta, önálló hírszerzést kizárólag a topográfiai, később a hadászati rakétafegyverek kapcsán végzett.³⁹ 1967-ben az egyes haderőnemeknél már csak a taktikai felderítő egységek és a belső védelmi szolgálatok maradtak. A Directorate of Naval Security (Haditengerészet Biztonsági Igazgatóság),⁴⁰ amely a Royal Navy és a NATO-támaszpontok, -tengeralattjáró bázisok, a tengereken hajózó egységek biztonságáért felelt. Az Intelligence Corps (Hírszerző Testület) égisze alá tartozó FSS (Field Security Sections – Harctéri Biztonsági Egységek),⁴¹ 1957-től Intelligence and Security Groups (Hírszerzési és Biztonsági Szakaszok), nemcsak a hadsereg objektumaiban, hanem a reguláris, és a területiális haderő soraiban is képviseltették magukat a kémek elleni védekezés jegyében.⁴² Egy-egy meghatározott körzetben vagy magasabb katonai egységnél egy 13-14 fős szakasz látta el az elhárítási funkciót, míg az ún. Security Company (biztonsági század) adminisztratív szempontból fogta össze nyolc szakasz tevékenységét.⁴³ A beosztottak zöme polgári ruhában teljesített szolgálatot, velük szemben az általános követelmény legalább egy idegen nyelv ismerete és magas általános műveltség. A Légierő Biztonsági Szolgálat (Air Security) az előbbiekhöz hasonló feladatokat lát el a RAF vonatkozásában.⁴⁴

A tankönyv által idézett Counter Intelligence Corps (Kémelhárító Testület) az amerikai társszervnek volt az elnevezése.⁴⁵ Az első professzionális hírszerzési egység, az 1887-ben megalakult Naval Intelligence Department (Haditengerészeti Hírszerzés),⁴⁶ amely 1912-től Naval Intelligence Division⁴⁷ néven működött, a hadihajókra, haditengerészeti felszerelésekre és a kikötőkre vonatkozó adatokat gyűjtötte. A Military Intelligence Department (Katonai Hírszerző Osztály)⁴⁸ a szárazföldi hadviselés eszközeire, míg a Légierő Hírszerző Szolgálat (Air Intelligence) nemcsak a repülőgépekre, hanem a rakétákra vonatkozó adatok megszerzésére és feldolgozására összpontosított.⁴⁹ Az elhárítás munkájának támogató szervei között feltűnt az Atomerő Hatóság (Authority for Nuclear Energy – D. I. 8) – a valóságban UK Atomic Energy Authority (az Egyesült Királyság Atomenergia Hatósága)⁵⁰ –, amely az összes, atomkutatást érintő kérdésben illetékes volt. Az Atomenergia Bizottság Biztonsági Szolgálat a felvételizők előzetes ellenőrzését végezte,⁵¹ míg a nukleáris létesítmények biztonságáért az UK Atomic Energy Authority Constabulary – az Egyesült Királyság Atomenergia Ügynökségének Rendőrsége – volt felelős.⁵²

Nagy-Britannia rendőrsége

1829 után közel másfél évtizeden keresztül a Metropolitan Police Service is kizárólag egyenruhásokból állt, a civil ruhában szolgálatot teljesítő nyolcfős Detective Branch csak

1842-től önállósult, ám a legtöbb vidéki rendőrségnek a 19. század végén egyáltalán nem voltak nyomozói.⁵³ 1967-ben már az összes testületnél önálló bűnügyi részleg (CID – Criminal Investigation Department) működött, míg a rendőri szervek egy része valamilyen különleges alakulattal – motoros járőrök, lovas alakulatok, őrhajók – is rendelkezett. A feladatok zöme az egyenruhások vállán nyugodott, hiszen ők voltak felelősek a közrend és a tulajdon védelméért, a forgalom és a nyilvános helyek ellenőrzéséért. Az összesen 80 000 fős rendőri állomány a megyei, városi kerületi kapitányságok, valamint osztályok, alosztályok és őrsök személyzetét foglalta magában. Országos hatáskörű egységes rendőri testület nem létezett, a rendőrség mindenhol a helyi hatóságok igazgatása alá tartozott.⁵⁴

Angliában és Walesben a belügyminiszter (Home Secretary), Skóciában a skót ügyek minisztere (Secretary of State for Scotland) irányította és ellenőrizte az 1964-es összevonásokat követően létrejött 49 területileg illetékes rendőri szerv működését,⁵⁵ ami Észak-Írországból egy, a területi önkormányzat belügyminiszterének felelős főfelügyelőre – Inspector General of the Royal Ulster Constabulary⁵⁶ – hárult. Az említett két miniszter volt jogosult a rendőrséget érintő általános jellegű rendelkezések kiadására az állomány tagjainak szolgálati helyéről, beosztásáról, rangjáról, fegyelmi ügyeiről vagy a szervezeti kérdésekről. Nagy-Britanniában minden rendőr önálló köztisztviselő, aki normál szolgálatban nem hord fegyvert. Az MNVK2 tisztjei viszont a közigazgatási határoktól független rendőri szervekkel is találkozhattak. Ilyen volt a British Transport Police (Brit Vasúti Rendőrség),⁵⁷ a három haderőnem egyes objektumait körülvevő 15 kilométeres körzet felügyeletével megbízott három civil rendőri erő: az Army Department Constabulary, az Air Force Department Constabulary, valamint az Admiralty Constabulary (a Szárazföldi Erők, a Királyi Légierő és a Hadiflotta Rendőrsége), amelyek 1971-től Ministry of Defence Police (a Védelmi Minisztérium Rendőrsége) néven egyesültek.⁵⁸

Ehhez hasonlóan különleges rendfenntartó egység volt a River Tyne Police (Tyne folyami rendőrség), amely 1968 óta a Durnham County Constabulary (Durnham Megyei Rendőrség) keretébe tartozik.⁵⁹ A CRO – Criminal Record Office (bűnügyi nyilvántartó részleg) – a tanulmány állításától előzően csak 1913-ban jött létre, 1873-ban még csak a CID vált önálló osztállyá, míg a vidéki rendőrségek vezetői nem az 1903-as törvény, hanem a Home Office (belügyminisztérium) 1907. évi rendelete alapján kérhettek nyomozati segítséget a fővárosi kollégáiktól. Ez akkoriban azért volt olyan lényeges, mert a megyei és sokszor városi szinten működő rendőri erőknél kevés volt a képzett detektív, ráadásul anyagi okok miatt a megfelelő infrastrukturális háttér is hiányzott.⁶⁰ A főváros rendőri erői – Metropolitan Police, City of London Police – máig különleges helyet foglalnak el a brit rendőri hierarchiában, minthogy a viszonylag jelentős autonómiát élvező rendőrfőkapitánnyal (Commissioner of Police of the Metropolis) az élen közvetlenül a belügyminiszter alá tartoznak, aki egyrészt dönt a kinevezéséről és a javadalmazásáról, másrészt rendkívüli helyzetben különleges hatalommal ruházhatja fel.⁶¹

A Metropolitan Police központja a Scotland Yard épületében van – Victoria Street⁶² –, amely a CID, a központi nyilvántartó részleg, a tudományos laboratórium, az INTERPOL osztály és a Special Branch otthonaként is szolgált. Térképszobájából irányították az országos üldözéseket, rendőri manővereket, ugyanakkor a 999-es vészhívások is ugyanide futottak be. A rádiószoba az ország területén lévő minden őrszobával direkt kapcsolatban állt.⁶³ A Metropolitan Police Service 1967-ben az alábbi osztályokra tagolódott. Az „A” Department adminisztrációs ügyekkel és operatív feladatokkal, a „B” Department a közlekedési-szállítási ügyekkel, a „C” Department bűnügyekkel foglalkozott, a „D” Department szervezési és kiképzési feladatokat látott el, a „S” Department a rendőrség szervezetén belül felmerülő ügyeket kezelte, míg az „L” Department volt a jogi osztály. A 60-as években a Nagy-Londoni Rendőrség szervezetileg négy kerületre, azon belül összesen 24 osztályra oszlott.⁶⁴

Az elhárítás munkamódszerei, preventív és aktív intézkedései, technikai eszközei

1966-ban az MNVK2 az angol elhárítás fokozódó aktivitására lett figyelmes, ami egy évvel azelőtt Szabó László átállásával vette kezdetét.⁶⁵ A magyar vonatkozásban mind gyakoribb ellenintézkedésekhez minden bizonnyal hozzájárult a forradalom tizedik évfordulója, valamint George Blake 1966. októberi szökése.⁶⁶

A szigorúbb megelőző intézkedések elfogadtatása érdekében széles körű sajtókampány indult, amelynek égisze alatt részletes beszámolókat közöltek a szocialista országok javára történő kémkedéssel vádolt személyek elleni eljárásokról, amivel a keleti blokk diplomatáival történő érintkezéstől szerették volna elriasztani a lakosságot. A kormány utasítására kiszélesítették az oly foglalkozási kategóriákat, amelyek képviselőit eltiltották a VSZ országainak állampolgáraitól, míg a nagyvállalatoknál és kutatóintézeteknél csak meghatározott személyek fogadhatták a szocialista országok képviselőit. A felelősség viszont egyre inkább az érintett vállalatok biztonsági főnökeire hárult, az MI5 jobbjára csak az ellenőrzéssel és a belső védelmi osztályok személyzetének képzésével foglalkozott.

Az utasítások között szerepelt, hogy ragaszkodni kell az 1952. évi eljárásrendhez azoknál, akik titkos anyagok kezelésével foglalkoznak. Ennek fő szempontjai: van-e kompromittáló anyag a jelentkező korábbi munkahelyén, megfelelő-e a kérdőív, két tanú igazolja a lojalitást, erkölcsileg megfelel-e az illető (iszákosság, drogprobléma, pénzügyi helyzet, magánéleti stabilitás, beteges hajlam). A diplomáciai állásra pályázók külön elbírálás alá kerültek, miközben a külföldi szolgálatból hazatérő diplomatákat két éven keresztül megfigyelés alá vonta a Biztonsági Szolgálat.⁶⁷

Az elhárítás ugyanakkor folyamatos megfigyelés alatt tartotta a követségi objektumokat, és annak munkatársait meghatározatlan időközökben demonstratívan vagy fedésben követte gépkocsival, gyalog vagy kombinatív módszerrel. A célszemélyekre általában egy, kettő vagy több gépkocsit állítottak rá, autónként 2-3 figyelővel, akik között sokszor nők is előfordultak. A követést kis távolságban végezték, de amint a megfigyelt jármű nagyobb sebességre kapcsolt, felzárkóztak melléje. Az elhárítás járművei viszont a szomszédos utcákból vagy nagyobb távolságból is szemmel tarthatták az MNVK2 operatív tisztjeit, akár a pozíciók változtatásával. A figyelők egymással és a központtal végig rádióösszeköttetésben maradtak, folyamatosan tájékoztatva a szolgálatvezetőt a megfigyelt útvonaláról és tevékenységéről. A forgalmi jelzőlámpáknál nem közvetlenül a célszemély járműve mögé állnak, hanem két-három másik autót maguk elé engednek, hogy fedésben maradjon a megfigyelő kocsija. Amennyiben a célszemély elhagyta autóját, az elhárítók gyalog mentek utána, ám az egyik figyelő mindig a kocsiban maradt. Ilyenkor a detektívek gyakran váltották egymást, és a felöltők vagy kalapok, a szemüveg cseréjével is megpróbálkoztak. Ha a célszemély autóbuszra szállt, a következő megállóban a figyelők is ugyanezt tették, miközben a tömegközlekedési járművet 2-3 autó követte a váltások miatt. A metróon mindig a szomszédos kocsiban utaztak, és amint a megfigyelt leszállt, beszóltak a központba. A felderítő utazás szinte mindig az elhárító szervek felügyeletével történt, ám ilyenkor a követéshez rendőrségi autót vetett be az elhárítás, de az is gyakran előfordult, hogy a megfigyelt személyt többször igazoltatták.⁶⁸

A szállodában mindig sikerült lefoglalniuk a szomszéd szobát, míg a kijáráshoz figyelőszolgálatot szerveztek. Az MI5 a figyelőkkel szemben az alábbi követelményeket támasztotta: átlagos testalkat, különös ismertetőjel nélkül, mozgékony és találékonyság, a terület és a célszemély pontos ismerete. A módszertani elvárásban az akcióterv tünt fel legelől, a legmegfelelőbb álcázási fogások kiválasztásával. Pl. taxisofőr, küldönc, házaspár, gyerekes nő. Egy célszemélyt minimum két elhárító figyelt. A szükséges felszerelés: nem feltűnő, vízhatlan ruházat, kényelmes lábbeli, sok aprópénz, óra, írószerszám, jegyzetfüzet, cigaretta és gyufa, amivel jelzést továbbíthat, újság vagy

könyv az álcázáshoz. További alapelv, hogy a megfigyelt tekintetével nem szabad találkozni, a lépést tartani kell, a követést a túloidalon kell folytatni, a nyilvános helyen mögötte kell helyet foglalni, és csak olyan fogást szabad rendelni, amely gyorsan elkészül.

A figyelést már a 60-as évek végén nagymértékben elősegítette a Metropolitan Police irányító központja. A rendőrség egyik fő operatív eszközeként tűnt fel a fővárosban szolgálatot teljesítő kb. 500 darab járőr gépkocsi, amelyek jóvoltából bárhol, bármikor rövid időn belül realizálható volt a hatósági jelenlét.⁶⁹ A követségek, a szolgálati lakások és a gyanús személyek telefonjait folyamatosan lehallgatták, technikai hiba esetén pedig éltek a szétkapcsolással, de a hivatali és magánhelyiségekben is feltehető volt a lehallgató berendezések alkalmazása. A követségnek ugyanakkor a levelezését is ellenőrizték. A kolónia tagjaival kapcsolatban álló személyeket időről időre felkeresték vagy kihallgatásra hívták, utasításba adva a kapcsolat megszakítását. Amikor egy állami tisztviselővel szemben kémkedés gyanúja merült fel, egy katonatisztet nyílt hadbírószági tárgyalást követően leszerelték kommunista tevékenység miatt. Az illető pár hónap múlva a gyanúsított mellé került, így utóbbi együttműködésre kérte, amelynek révén az egész hálózata megbukott. A kinti magyarok közül ugyanakkor többen azért igyekeztek jó viszonyt kiépíteni egyes diplomákkal, hogy átállásra bírják őket. Az olyan klubokba, ahol fontos tisztséget betöltő személyek járnak, rendszerint nem volt tagfelvétel, amennyiben egy keleti diplomata érdeklődött. A lakásbetöréssel akkor élt az elhárítás, ha titkos anyagra szeretett volna bukkanni, míg a szervizbe adott gépkocsikba jeladót telepítettek.⁷⁰

A katonai titkok védelme

Az állam biztonsága szempontjából fontos objektumokat az elhárító szervek fokozott ellenőrzés alatt tartották, amely a rendőrség és a katonai szervek által biztosított külső védelemtől a dolgozók gondos ellenőrzéséig minden lehetséges eszközt magában foglalt. A katonai objektumokat kerítés vette körül, a repülőtér és raktárkörzetek területén a Military Police gépjárművei cirkáltak, míg a környék közútjain civil ruhás elhárítók tűntek fel, akik a létesítmény közelében parkoló vagy gyanúsán mozgó gépjárműveket figyelték. A fontosabb állami szerveknél – ipartelemek, kutatóintézetek – a Security Service helyileg telepített emberei gondoskodtak a védelemről, akik kiterjedt ügynöki hálózattal dolgoztak. A katonai objektumokban időnként nyílt napot rendeztek, ám még ekkor is csak meghatározott útvonalon lehetett mozogni. Az üzemlátogatásoknál a látogatójelvény mindenhol eltért a dolgozók által használt jelzésektől.⁷¹

A mai napig létező ún. „D notice” eljárás az államtitkok publikálását hivatott meggátolni egy bizalmas, hivatalos körlevél formájában, amit a sajtó, a rádió, a televízió illetékeseihez intéznek és közlik velük, hogy milyen információ megjelenítése állna ellentétben a nemzeti érdekekkel, egyidejűleg tanácsolva annak elhallgatását. Az ilyen körlevélnek forrása az ún. Szolgáltatások, Sajtó- és Rádió Bizottság (Services, Press and Broadcasting Committee), amely állami tisztviselőkből, valamint a sajtó és a rádió képviselőiből áll.⁷²

Törvényes rendelkezések és biztonsági intézkedések

A tanulmány közel tíz oldalon keresztül részletesen beszámolt a Radcliff-bizottságnak a közszolgálatban alkalmazott biztonsági intézkedésekre és a hatályos rendelkezések mielőbbi továbbfejlesztésére vonatkozó jelentéséről, amely Harold Macmillan akkori kormányfő felkérésére született. A vizsgálat oka az volt, hogy több megrázkódtatás érte a szigetországot a Lonsdale, Kroger és Blake kémkedési ügyek nyomán, de mindenekelőtt a megelőző védelmi intézkedéssorozat hiányosságai okozták a legnagyobb megdöbbenést. A britek az amerikai elhárítás módszereit kezdték átvenni, miközben a kormányzat már előzetesen is intézkedett, amikor felfüggesztett az állásából több olyan

tisztviselőt, akiket szocialista országban élő rokonságuk, politikai állásfoglalásuk miatt biztonsági kockázatként értékelt.

1962 áprilisában a bizottsági jelentés – „Security Procedures in the Public Service”⁷³ – a biztonsági szervezet és eljárások rendszerét, valamint a fegyelem általános színvonalát jónak minősítette, noha bizonyos vonatkozásokban szükségesnek tartotta ezek tökéletesítését. A legkomolyabb veszélyforrásnak a szocialista országok hírszerzőszerveit tekintették, amelyek egymás között koordinálják tevékenységüket, és állhatatosan dolgoznak a legkorszerűbb eszközökkel a titkok felderítésén, második helyre pedig a kommunista pártot, társtestületeit és szimpatizánsait sorolták. Lord Radcliff a fizikai biztonságot tekintette elsődlegesnek, hozzátéve, hogy ahol már megtörtént a baj, ott volt a legjobb a felkészültség, máshol azonban nemegyszer a titkos információk védelme sem bizonyult kielégítőnek. A bizottság az egyes minisztériumok és azok társszervei periodikus átvizsgálását javasolta, de az is követelménnyé vált, hogy mindenkinek legyen saját biztonsági szervezete a felelősség láncolatával. A kirendeltségeknél a vezető legyen felelős a titokvédelemért, de mindenhol ki kell nevezni egy biztonsági főnököt, aki egyenesen a központhoz vagy a regionális biztonsági szervezethez is fordulhat. A szolgálat – MI5 – tisztjeit csak speciális esetben tanácsolták kirendelni a minisztériumokhoz, ugyanakkor az indítványok között az is szerepelt, hogy meg lehessen akadályozni a tárgyalást azon szakszervezeti tisztviselővel, akiről feltételezhető, hogy tagjai a kommunista pártnak.

Lord Radcliffe viszont kifogásolta, hogy a rendszer túl nagy tömegű információt akar megvédeni, ami lassítja az eljárásokat és több embert igényel, míg sokszor az indokoltnál magasabb szintű volt a minősítés. Az ún. „purge procedure” során a miniszter a biztonsági szolgálat és egyéb információk alapján dönt arról, kit tart alkalmatlannak valamely bizalmi munkakör betöltésére. A közalkalmazottal forrás nélkül közlik a kifogás tényét, ami ellen felterjesztéssel élhet a miniszterhez. Amennyiben az illetékesek fenntartják korábbi véleményüket, a Három Tanácsadó (Three Advisers) állandó esküdtszéke elé kerül az ügy, akik meghallgatják a minisztérium képviselőit és átnézik az MI5 bizonyítékait, majd beidézik az érintett közalkalmazottat, aki élhet egy harmadik személy tanúként való felvonultatásával. A Három Tanácsadó jelentéséből kiindulva a miniszter megfontolhatja határozatát; ha kitart korábbi döntése mellett, a vizsgálat alá vont hivatalnok még egyszer kifogásolhatja azt. Az újabb elutasítás esetén a minisztériumon belül vagy más minisztériumnál nem szenzitív területen elhelyezhetik, de ha nincs ilyen alternatíva, vagy önként távozik, vagy elbocsátják.

A „positive vetting” eljárást 1952 januárjában vezették be a különleges, titkos munkán vagy munkaterületen dolgozók ellenőrzésére. Ennek során a Biztonsági Szolgálattal ellenőriztetik, hogy a kérdéses személy ellen van-e negatív jellegű információ – tagja vagy szimpatizánsa-e a kommunista pártnak, kötődik-e felforgató tevékenységhez. Az érintett személlyel kérdőívet töltenek ki arról, van-e kapcsolata kommunista vagy fasiszta szervezettel, vagy szimpatizánsa-e valamelyiknek. Ezzel párhuzamosan meg kell neveznie két olyan embert, akitől levélben érdeklődnek megbízhatósága és jelleme iránt, miközben környezettanulmány készül róla. A Radcliffe-bizottság ezt hatékony eljárásnak tartotta, jobbára azért sajnálkoztak, hogy nem annyira politikai, mint inkább a jellembeli problémákra világít rá (pl. iszákosság, anyagi kiegyensúlyozatlanság, hazudozásra való hajlam, természetellenes szexuális élet, családi kapcsolatok szocialista országokban élő rokonokkal). A Bizottság egyetértett azzal, hogy az érintett tudhasson az eredményről, de a közalkalmazottak egésze vagy az állások szélesebb kategóriája esetén nem tartották célszerűnek.

A vizsgálatot általában leszerelt katona- és rendőrtisztek folytatták, a jelentések minősítésével nem volt problémája a bizottságnak. Mindazonáltal, az elnök szóvá tette, hogy a 21 év alattiaknál évente, az ettől idősebbeknél alkalmanként, de legalább ötévente végezzék el az átvilágítást. Az újabb vizsgálat már a biztonsági nyilvántartó áttekintésére és a felettes – a biztonsági tisztviselő – meghallgatására épül. Lord

Radcliffe különösen azt hangsúlyozta, hogy akik több hónapos kommunista fogságból vagy internálásból tértek vissza, ne kapjanak olyan pozíciót, ahol a fenti eljárás szükséges. A külszolgálattal kapcsolatban az a megállapítás született, hogy az ne legyen túl hosszú, mert az idő múlásával növekszik az egyes személy támadhatósága, azt viszont nyelvi-helyismereti okok miatt nem sikerül megnyugtatóan rendezni, hogy a szocialista országokban lévő brit külképviseleti szerveknél és vállalati kirendeltségeken ne legyenek helybeli alkalmazottak.

A személyzeti biztonsági eljárások így sem adtak garanciát arra, hogy valaki ne váljon áruulóvá, ezért a hozzáférést javasolták korlátozni. Az egyes helyiségek átjárhatósága, az egyedül dolgozók számának csökkentése, a korán bejárók – későig maradók regisztrálása a bizottság szerint ugyancsak csökkentette a potenciális hírszerzők biztonságérzetét. Ezzel egy időben 1964-től az állami szolgálatban álló személyek útlevele már csak a közalkalmazotti státuszt (Government Service) igazolta, a tényleges foglalkozást és a munkakört szigorúan tilos volt feltüntetni, a szocialista országba történő utazásokhoz ki kellett kérni az illetékes minisztérium külön engedélyét, ugyanakkor az érintett hazatérése után köteles volt jelenteni azokról, akikkel kapcsolatban állt vagy megismerkedett.⁷⁴

A köztudatban mély gyökeret vert az a hit, hogy a brit rendőrség csak elfogatási parancs birtokában hajthatott végre letartóztatást, csak hogy súlyos bűncselekmény – gyilkosság vagy kémkedés – esetében ezt bírói végzés nélkül is foganatosítani lehetett. Igaz, a gyanúsított rákérdezhetett, hogy mivel vádolják, felírhatta a rendőr szolgálati számát és mindent, ami elhangzott a részéről. A hatósági közeg ilyenkor mindig köteles válaszolni. Amennyiben valakit arra szólítottak fel, hogy kövesse a rendőrt a legközelebbi őrszobára, az egyén megkérdezhetette, hogy őrizetbe vételről van-e szó, kérhetett indoklást, de jogában állt az utasítás megtagadása. A jogászok mégis azt javasolták, hogy jobb követni a rendőrt, mivel az esetleges tévedés kapcsán ez egyén jogorvoslatot kereshet. A hatóság sokszor élt a hamis letartóztatási paranccsal, mondván, a gyanúsított megijed, és azt is bevallja, amit nem tudnának bizonyítani. Az angol törvények ugyanakkor megengedték, hogy a letartóztatott személy egy meghatározott összeg letétbe helyezése esetén szabadlábra helyezhető, de csak akkor, ha ezt a letartóztatási parancsba foglalták. A letartóztatástól számított 24 órán belül az őrizettest szabadon kellett bocsátani, kivéve, ha súlyos bűncselekményről volt szó. A vád ismertetése kötelező, ennek hiányában a gyanúsított nem köteles nyilatkozni, amíg nem beszélt az ügyvédjével, ugyanakkor kérvényezhette az óvadék ellenében történő szabadlábra helyezését. A házkutatás csak vonatkozó parancs értelmében hajtható végre, ám ennek birtokában akkor is sor kerül rá, ha nem nyitnak ajtót.⁷⁵

¹ Müller, 2012: 46.

² Práczi, 2014: 83–101.

³ Fletcher, 1993: 97–138.

⁴ Menaul, 1980: 107–119.

⁵ Reppsch, 1989: 19–21.

⁶ Rimington, 2004: 164–165.

⁷ Sz. Kovács, 2004: 189–197.

⁸ Kirchengast, 2006: 89.

⁹ ÁBTL 4.1. A-3644 Ügynöki helyzet Anglia. Budapest, 1967. október hó. 9–10.

¹⁰ Cowley, 2011: 219–226.

¹¹ Allason, 1983: 1–15.

¹² Andrew, 2009: 3–39.

¹³ TNA War Office (WO) 106/6292/ RC 1245049. Organization of Secret Service. April 28, 1909. 1–9.

¹⁴ Jefferey, 2011: 8–22.

¹⁵ Waldron, 2013: 23–24.

¹⁶ West, 2010: 26–27.

¹⁷ Thomas, 2008: 101–110.

-
- ¹⁸ ÁBTL 4.1. A-3644 Ügynöki helyzet Anglia. Budapest, 1967. október hó. 12–14.
- ¹⁹ Dorril, 2000: 703–705.
- ²⁰ Gentry, 1991: 375.
- ²¹ ÁBTL 4.1. A-3644 Ügynöki helyzet Anglia. Budapest, 1967. október hó. 12–13.
- ²² West, 1982: 17–24.
- ²³ Andrew, 2009: 327.
- ²⁴ Frolik, 1975: 82–93.
- ²⁵ ÁBTL 4.1. A-3644 Ügynöki helyzet Anglia. Budapest, 1967. október hó. 13–14.
- ²⁶ Uo. 1967. október hó. 14–15.
- ²⁷ Warwick, 2015: 91–94.
- ²⁸ TNA Home Office (HO) 287/2465 POL 74 0766/0002/011. SPECIAL BRANCH EMPLOYMENT AT SEA AND AIRPORTS – NATIONAL PORTS SCHEME – METROPOLITAN SPECIAL BRANCH INVOLVEMENT. 25 October 1977. 17. February 1978.
- ²⁹ TNA MEPO (Metropolitan Police) 3/1945 – 35/45/60. Suggested increase in existing Special Branch Establishment in their forthcoming naturalization enquiries. 22nd January 1948. 28A – 92A.
- ³⁰ Dorril, 1993: 161–165.
- ³¹ ÁBTL 4.1. A-3644 Ügynöki helyzet Anglia. Budapest, 1967. október hó. 15.
- ³² Thurlow, 1994: 143–146.
- ³³ West, 1988: 52–53.
- ³⁴ Mozsik, 1995: 13–18.
- ³⁵ Belovai, 1998: 9–25.
- ³⁶ ÁBTL 4.1. A-3644 Ügynöki helyzet Anglia. Budapest, 1967. október hó. 16–17.
- ³⁷ Butler–Sloman, 1980: 430–431.
- ³⁸ Davies, 2013: 82.
- ³⁹ Dylan, 2014: 9–39.
- ⁴⁰ West, 1982: 97.
- ⁴¹ Van der Bijl, 2013: 13–42.
- ⁴² Clayton, 1993: 251–252.
- ⁴³ Van der Bijl, 2013: 240–310.
- ⁴⁴ ÁBTL 4.1. A-3644 Ügynöki helyzet Anglia. Budapest, 1967. október hó. 21–22.
- ⁴⁵ Simándi, 2006: 158.
- ⁴⁶ Deacon, 1991: 176–178.
- ⁴⁷ Dorril, 2000: 136.
- ⁴⁸ Richelson–Ball, 1985: 22.
- ⁴⁹ Dylan, 2014: 137.
- ⁵⁰ Patterson, 1985: 3.
- ⁵¹ ÁBTL 4.1. A-3644 Ügynöki helyzet Anglia. Budapest, 1967. október hó. 21–22.
- ⁵² Brewer–Guelke–Hume–Moxon–Browne–Wilford, 1988: 13.
- ⁵³ Kirby, 2011: 11–12.
- ⁵⁴ ÁBTL 4.1. A-3644 Ügynöki helyzet Anglia. Budapest, 1967. október hó. 24–26.
- ⁵⁵ Jenkins, 1991: 187–188.
- ⁵⁶ Doherty, 2004: 4–19.
- ⁵⁷ Brewer–Guelke–Hume–Moxon–Browne–Wilford, 1988: 14.
- ⁵⁸ Cowley, 2011: 227–229.
- ⁵⁹ TWAM PA. RV – River Tyne Police 1821–1968 – Item 1–7.
- ⁶⁰ Tullett, 1979: 7–28
- ⁶¹ Marks, 1978: 144–145.
- ⁶² Cater–Tullett, 1990: 25–26.
- ⁶³ ÁBTL 4.1. A-3644 Nagy Britannia ügynöki helyzete. Budapest, 1967. október hó. 27–28.
- ⁶⁴ TNA MEPO 4/268. METROPOLITAN POLICE LIST February 1966. 3–9.
- ⁶⁵ Palasik, 2016: 1–29.
- ⁶⁶ Dorril, 2000: 725.
- ⁶⁷ ÁBTL 4.1. A-3644 Ügynöki helyzet Anglia. Budapest, 1967. október hó. 29–33.
- ⁶⁸ Mozsik, 1995: 170–172.
- ⁶⁹ ÁBTL 4.1. A-3644 Ügynöki helyzet Anglia. Budapest, 1967. október hó. 35–37.
- ⁷⁰ Uo. 1967. 37–41.
- ⁷¹ Uo. 1967. 45–47.
- ⁷² Wigg, 1972: 347–348.
- ⁷³ Parliamentary Papers Volume XXIII Cmnd 1681, 1962. 1–42.

⁷⁴ TNA Cabinet Office (CAB) 129/109/1. Report on the Committee on Security in the Public Service (The Radcliffe Committee). 16th March 1962. 11–53.

⁷⁵ ÁBTL 4.1. A-3644. Nagy Britannia ügynöki helyzete. Budapest, 1967. október hó. 66–69.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok
A-3644 Nagy Britannia ügynöki helyzete

The National Archives (TNA)

CAB
(Cabinet Office) 129/109/1.
Report on the Committee on Security in the Public Service

HO
(Home Office) 287/2465 – POL 74
0766/0002/011.

MEPO SB
(Metropolitan Police Special Branch) 3/1945 – 35/45/60.

MEPO List 4/268/1966

WO
(War Office) 106/6292/ RC 1245049

Tyne & Wear Archives & Museums (TWAM)

PA. RV River Tyne Police 1821–1968

Nyomtatásban megjelent források

Parliamentary Papers Volume XXIII Cmnd 1681, 1962
(House of Commons and Command) Session 31 Volume XXIII – Security Procedures in the Public Service – Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty April 1962. London, Her Majesty's Stationery Office.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Palasik, 2016

Palasik Mária: A szolgálati helyéről eltűnt hírszerző. Az USA-ban politikai menedékjogért folyamodó Szabó László története. *Betekintő*, 1. sz. www.betekinto/2016_1-palasik (utolsó letöltés: 2017. március 15.).

Hivatkozott irodalom

Allason, 1983

Rupert Allason: *The Branch. A History of the Metropolitan Police Special Branch 1883–1983*. London, Secker & Warburg.

Andrew, 2009

Christopher Andrew: *The Defence of the Realm. The Authorized History of MI5*. London, Allen Lane.

Belovai, 1998

Belovai István: *Fedőneve: Scorpion*. Budapest, 1998.

Brewer–Guelke–Hume–Moxon-Browne–Wilford, 1988

John D. Brewer – Adrian Guelke – Ian Hume – Edward Moxon-Browne – Rick Wilford: *The Police, Public Order and the State*. New York, St. Martin's Press.

Butler–Sloman, 1980

David Butler – Anne Sloman: *British Political Facts 1900–1979*. London, Macmillan.

Cater–Tullett, 1990

Frank Cater – Tom Tullett: *The Sharp End. The Fight Against Organized Crime*. London, Grafton Books.

Clayton, 1993

Anthony Clayton: *Forearmed. A History of the Intelligence Corps*. London, Brassey's.

Cowley, 2011

Richard Cowley: *A History of the British Police. From its Earliest Beginnings to the Present Day*. Stroud, The History Press.

Davies, 2013

Pete Davies: Estimating the Soviet Power: The Creation of Britain's Defence Intelligence Staff. In *Intelligence in the Cold War. What Difference did it Make?* New York, Routledge.

Deacon, 1991

Richard Deacon: *British Secret Service. The Classic History – Thoroughly Revised and Up-dated*. London, Grafton Books.

Doherty, 2004

Richard Doherty: *The Thin Green Line. The History of the Royal Ulster Constabulary GC, 1922–2001*. Barnsley, Pen & Sword Military.

Dorril, 1993

-
- Stephen Dorril: *The Silent Conspiracy. Inside the Intelligence Services in the 1990's*. London, Heinemann.
- Dorril, 2000
Stephen Dorril: *MI6. Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Intelligence Service*. New York, The Free Press.
- Dylan, 2014
Hugh Dylan: *Defence Intelligence and the Cold War. Britain's Joint Intelligence Bureau 1945–1964*. Oxford, Oxford University Press.
- Fletcher, 1993
Harry R. Fletcher: *Air Force Bases. Volume II. Air Force Bases Outside the United States of America*. Washington D. C. Center for Air Force History, United States Air Force.
- Frolik, 1975
Josef Frolik: *The Frolik Defection. The Memoirs of an Intelligence Agent*. London, Lee Cooper.
- Gentry, 1991
Curt Gentry: *J. Edgar Hoover. The Man & His Secrets*. New York, W. W. Norton & Company.
- Jefferey, 2011
Keith Jeffery: *MI6. The History of the Secret Intelligence Service, 1909–1949*. London, Bloomsbury.
- Jenkins, 1991
Roy Jenkins: *A Life at the Centre*. London, Macmillan.
- Kirby, 2011
Dick Kirby: *The Sweeney. The First Sixty Years of Scotland Yard Crimbusting Flying Squad, 1919–1978*. Barnsley, Pen & Sword Books Ltd.
- Kirchengast, 2006
Tyron Kirchengast: *The Victim in Criminal Law and Justice*. New York, Palgrave Macmillan.
- Marks, 1978
Sir Robert Marks: *In the Office of Constable. An Autobiography*. London, Collins.
- Menaul, 1980
Air Vice-Marshal Stewart Menaul: *Countdown. Britain's Strategic Nuclear Forces*. London, Robert Hall.
- Mozsik, 1995

-
- Mozsik Imre: *Washingtoni emberünk. Hírszerző voltam Amerikában.* Budapest, MÁŠ Könyvek.
- Müller, 2012
Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban.* Budapest, Jaffa Kiadó.
- Patterson, 1985
Walter C. Patterson: *Going Critical. An Unofficial History of British Nuclear Power.* London, Paladin Books.
- Práczki, 2014
Práczki István: *Kémjátzmák. Egy magyar hírszerzőtiszte emlékiratai.* Budapest, Kárpátia Stúdió.
- Repsch, 1989
John Repsch: *The Legendary Joe Meek. The Telstar Man.* London, Woodford House.
- Richelson–Ball, 1985.
Jeffrey T. Richelson – Desmond Ball: *The Ties That Bind. Intelligence Cooperation between the UKUSA Countries – the United Kingdom, the United States of America, Canada, Australia and New Zealand.* Boston, Allan & Unwin.
- Rimington, 2004
Stella Rimington: *Nyílt titok. Az MI5 – a brit kémelhárítás – volt főigazgatójának emlékiratai.* Budapest, Geopen Könyvkiadó.
- Simándi, 2006
Simándi Irén: „Nemzetközi sajtószemle” a Szabad Európa Rádióban. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Sz. Kovács, 2003.
Sz. Kovács Éva: A magyar emigráció kutatásának lehetőségei a Történeti Levéltárban. In *Trezor 3. Az átmenet évkönyve, 2003.* Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.
- Thomas, 2008
Gordon Thomas: *A brit titkosszolgálat világa.* Budapest, J LX Kiadó.
- Thurlow, 1994
Richard Thurlow: *The Secret State. British Internal Security in the Twentieth Century.* Oxford, Basil Blackwell.
- Tullett, 1979
Tom Tullett: *Strictly Murder. Famous Cases of the Scotland Yard Murder Squad.* London, The Bodley Head.
- Van der Bijl, 2013

Nick Van der Bijl: *Sharing the Secret. A History of the Intelligence Corps 1940–2010*. Barnsley, Pen and Sword Books Ltd.

Waldron, 2013

Calder Waldron: *Empire of Secrets. British Intelligence, the Cold War and the Twilight of Empire*. London, HarperCollinsPublishers.

Warwicker, 2015

John Warwicker: *An Outsider Inside No 10. Protecting the Prime Ministers, 1974–79*. Stroud, The History Press.

West, 1982

Nigel West: *A Matter of Trust. MI5 1945–72*. London, Weidenfeld and Nicolson.

West, 1988

Nigel West: *The Friends. Britain's Post War Secret Intelligence Operations*. London, Weidenfeld and Nicolson.

West, 2010

Nigel West: *The Secret War for the Falklands. The SAS, MI6 and the War Whitehall Nearly Lost*. London, Sphere.

Wigg, 1972

Lord Wigg: *George Wigg*. London, Michael Joseph.

Megfigyelés a zárkában

„Pethő Lászlóné” fedőnevű fogdaügynök és Kerényi Mária a gyűjtőfogházban

1970. december 10-én a Budapesti Fővárosi Bíróság ítéletet hirdetett Kerényi Mária terhelt ügyében, mely értelmében, mint első rendű vádlottat, „államtitok tekintetében és rendszeresen elkövetett kémkedésért” nyolc év és hat hónap letöltendő szabadságvesztésre, teljes vagyonek Kobzásra, és közügyektől való hat éves eltiltásra ítélte.¹

Kerényi Mária a KKI (Kulturális Kapcsolatok Intézete) alkalmazottjaként 1967 és 1970 között kapcsolatban állt a Német Szövetségi Köztársaság Budapesti Kereskedelmi Kirendeltségének tanácsosával, Hans Joachim Vergauval. Együttműködésük gyümölcsként a kulturális ügyek területén fejlődő viszony alakult ki a két állam között. Szigorúan vett munkakapcsolatukat azonban nem a Magyar Népköztársaság intézményes csatornáin belül alakították ki, ezért Kerényi hamar bűnössé vált a magyar állam és állambiztonság szemében. A KKI szabályzata világosan kijelentette, hogy a külföldiekkel való kapcsolattartásra személyes találkozók keretében semmi szín alatt nem kerülhet sor, ennek ellenére Kerényi és Vergau a jobb és gyorsabb ügyintézés érdekében ezt az utat választották. Tevékenységüknek köszönhetően például megakadályozták a Charlottenburg-hét² ellehetetlenítését, ezenkívül számos NSZK-ból származó könyvcsomag jutott el a magyar egyetemekre cenzúrázás és válogatás nélkül.³ Ezekért önmagában még nem járt nyolc és fél év börtön, de 1969 augusztusában Kerényi Mária a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány szigorúan titkos jelzésű 3235/1969 számú határozatának – a Magyar Népköztársaság és Német Szövetségi Köztársaság államközi kapcsolatait érintő – tartalmát ismertette Vergauval.⁴

Kerényi Mária fentebb említett bűncselekmények elkövetése miatt tehát pro forma jog szerint került 1970. július 14-én előzetes letartóztatásba, bár az eddigi kutatások alapján azt mondhatjuk, hogy előállításra egy „alibiper” volt Moszkva és az NDK megnyugtatására.⁵

Kerényi letartóztatása után a budapesti gyűjtőfogházba került, ahol a vádemelésig raboskodott. Ott-tartózkodása alatt valamennyi zárkatársa fogdaügynöki minőségben teljesített szolgálatot az állambiztonságnak. Tanulmányom központjában „Pethő Lászlóné” fedőnevű fogdaügynök áll, aki 1970. július 14-től augusztus 13-ig volt Kerényi zárkatársa. Ez idő alatt mintegy negyven jelentést készített a gyanúsítottokról. A továbbiakban szeretném bemutatni a fogdaügynökség mibenlétét, szervezését, szabályozását, működését, valamint arra keresem a választ, hogy „Pethő Lászlóné” fogdaügynöki minőségében milyen pluszinformációkkal láthatta el megbízóit, illetve mennyire felelt meg a fogdaügynöki pozíciójának.

A fogdaügynökség

A fogdaügynökség – mint „a Belügyminisztérium vizsgálati szerveinek legfontosabb operatív eszköze” – egy igen pontosan körülhatárolható operatív eszköze volt az állambiztonságnak.⁶ Semmiképp nem keverendő össze az úgynevezett börtönügynökökkel. Ezt fontos rögtön az elején leszögezni, mert nemcsak manapság, hanem még a korszakban, 1962-ben is parancsban kellett elmagyarázni, hogy a kettő nem egy és ugyanaz.⁷ A börtönügynök nevéből adódóan a börtönökben működött, ahol azokat az embereket tartották fogva, akik már megkapták jogerős büntetésüket. A nyomozati munkához gyakorlatilag semmi közük nem volt, leginkább a büntetés-végrehajtási intézmények rendjének fenntartása érdekében alkalmazták őket. A

fogdaügynök ezzel szemben az előzetes letartóztatás alatt lévők körében végezte munkáját. Az úgynevezett gyűjtőfogházakban raboskodó, jogerősen még el nem ítélt terheltek mellett működtek, és a vizsgálati szervek munkáját segítették elő azzal, hogy bennfentes információkat szállítottak zárkatársukról a kihallgatóknak.⁸

A fogdaügynökséget ugyanakkor határozottan el kell választanunk az ügynöki hálózattól is, bár a rájuk vonatkozó parancsok egy részében az ügynökök között említik, de minden alkalommal kijelentik, hogy a fogdaügynökség külön kategóriát képez.⁹ A legnagyobb különbség abban érhető tetten, hogy a fogdaügynök a vizsgálati szerveknek végez operatív feldolgozó munkát a már letartóztatott foglyok körében. Nem a társadalom természetes szövetében tevékenykedik, ahogy a hálózat többi tagja, kihasználva személyes, már adott kapcsolatrendszerét, hanem egy megkonstruált, zárt világban egy személyre fókuszálva kellett új, ugyanakkor bizalmi kapcsolatot kiépítenie zárkatársával. Ezáltal mind az elérendő célok, mind a megkövetelt kompetenciák terén óriási különbség mutatható ki a két állomány között. A hálózati ügynökök esetében csak arra volt szükség, hogy az illető visszaadja azokat az információkat, amik a körülötte zajló világban fellelhetőek voltak, persze irányították őket, hogy mire figyeljenek, de ez nem követelt különösebb extra tehetséget. A fogdaügynök esetében egy új világban, a zárka világában találkozott két idegen ember. Innen kellett eljutni viszonylag rövid idő alatt egy olyan bizalmi állapothoz, amit a kint tevékenykedő ügynök addigi élete teljességével alakított ki.

A fentiekből kiindulva a fogdaügynöknek empátikus, megnyerő embernek kellett lennie zárkatársával szemben. Ugyanakkor szükség volt arra is, hogy elkötelezetten szolgálja megbízóit. Annak érdekében, hogy ezt biztosítani tudják, a fogdaügynököket olyan büntetésüket töltő – indokolt esetben szabadlábon lévő ügynököt is lehetett alkalmazni – vagy a vizsgálati procedúrán átesett, de még jogerősen el nem ítélt egyének közül toborozták, akik saját bűncselekményüket és társaikét teljes mértékben bevallották, feltárták és mindezek után meg is bánták. Összességében tehát olyan, bizonytalan embereket kerestek, akik nem voltak ellenségei a rendszernek, és jóvá akarták tenni bűnüket, tehát leegyszerűsítve, a toborzás kizárólag „hazafias” alapon történt, és a hálózati ügynökök beszervezésekor pressziót nem alkalmaztak. A fogdaügynöknek kiváló memóriával kellett rendelkeznie, mivel naponta egy, maximum két alkalommal elvezették az írószobába, ahol leírhatta megszerzett információit, addig azonban észben kellett tartania. Figyelembe vették a társadalmi helyzetét, műveltségi szintjét is, ez alapján osztották be a megfelelő célpont mellé. Érthető okokból nem tartották alkalmasnak az alacsonyabb műveltségi szinttel rendelkező embereket. Ugyancsak jól felfogott érdekből nem alkalmaztak olyanokat, akiket tíz évnél hosszabb időre ítélték el, mert őket alkalmatlannak tartották arra, hogy ténylegesen megbánják igen súlyos bűneiket, és odaadóan szolgálják megbízóikat, ebből kifolyólag kifejezetten tiltották beszervezésüket. Nem tiltották, ugyanakkor fokozott óvatosságra intettek az olyan fogdaügynökök alkalmazásával kapcsolatban, akik már évek óta börtönbüntetésüket töltötték. A fentebb említett kizáró okok mellett az állambiztonság szerint *„megbízhatatlanok azok az elítéltek (letartóztatottak), akik kifejezetten feltételhez kötik az együttműködés vállalását, akinek politikai nézete változatlanul ellenséges, az áruló ügynökök, a homoszexuálisok, a gyávák, a hazudozók és a fecsegők”*.¹⁰ A kirekesztettek kategóriái teljes mértékben a józan ész és logikus megfontolás eredményei, csak a homoszexuálisok kirekesztése lóg ki a sorból, de ez magyarázható a diktatúra erős intoleranciájával.

Jól látható, hogy egy fogdaügynöknek rengeteg kritériumnak kellett megfelelnie ahhoz, hogy megfelelő munkát végezhesen. Felmerül a kérdés, hogy miért volt fontos az ilyen jellegű ügynökök foglalkoztatása. Egyrészt a Szovjetunióból importált eljárásról beszélhetünk, hiszen már a sztálini letartóztatási hullámok idejéből ismert a „naszedka”, azaz „kotlós” beültetésének gyakorlata.¹¹ Másrészt pedig teljes mértékben logikus eljárás, hiszen a fogda meglehetősen bizarr környezet, mivel az elítélteket innen vezették elő kihallgatásra, két vallatás között pedig itt tudta kipihenni megpróbáltatásait. A

kihallgatósobában az előre meghatározott magatartási sémák alapján barátságos vagy kifejezetten ellenséges környezet fogadta, de minden elítélt tisztában volt azzal, hogy ott a vesztét akarják. Ezzel szemben a zárka első ránézésre semleges terepnek tűnhetett, ahol két kvázi sorstárs elítélt várta a következő kikérdezést. Az ember társas lény, így nehezen tűri, ha teljesen magába kell zárkóznia, ezért szinte csak idő kérdése, mikor kezd el kényszerűen megbízni zárkatársában. Ezt a pszichológiai alapvetést és persze a zárka biztonságosnak tűnő miliójét próbálta megragadni a fogdaügynökség. Ez pszichológiai hadviselés az elítélttel szemben, mely során könnyen beismerhetett, elmondhatott olyan dolgokat, amiket a kihallgatósobában nemes egyszerűséggel letagadott. Az eljárást már a Rákosi-korszak államvédelme is alkalmazta, de profi szabályozás Magyarországon csak 1962-ben született.¹² Egyes esetekben a legkisebb, ártalmatlannak tűnő információk is hasznosnak bizonyulhattak a kihallgatók számára, mellyel meg tudták törni az illető ellenállását. Egy 1955-ös esetben például a fogdaügynök tudomására jutott, hogy megfigyeltje félt a veréstől. Ez az információ például kiváló lehetőséget biztosított arra, hogy milyen módon érdemes megtörni az illetőt.¹³

A fogdaügynök feladata az volt, hogy a zárkatárs bizalmába férkőzzön, próbáljon olyan adatokat kiszedni belőle, amit addig nem volt hajlandó elmondani a kihallgatóknak. A börtönügynökökhöz hasonlóan nekik is jelenteniük kellett a társ hangulatáról, esetleges szokási, öngyilkossági szándékairól. Fogdaügynöki hatáskörbe tartozott az, hogy megtudja az adott elítélt „kihallgatási taktikáját”.¹⁴ Az idézőjeles megnevezés meglehetősen pontatlan, és jól jellemzi a korabeli állambiztonsági hozzáállást. Úgy gondolkodtak a politikai foglyokról, mint akik dörzsölt kémek, hírszerzők és előre meghatározott elképzelésük van arról, hogy mit és hogyan fognak elmondani a hatóságoknak, valóságos kémjátszmává alakítva a kihallgatást. Jól tudjuk, hogy igazi kémügy, ahol felkészített hírszerzőt fogtak volna, egy-két STASI-val közösen végrehajtott akciót leszámítva a korszakban nem volt.¹⁵ Biztosak lehetünk abban, hogy előfordult ilyen is, de a legtöbb politikai elítélt haszonszerzésből „devizázott” vagy tiltott határátlépést kísérelt meg, így maximum a túlélés taktikájával álltak kihallgatóik elé, ezáltal ez a feladatmegjelölés és -végrehajtás az esetek többségében finoman szólva is időpocsékolás volt.

A megfelelő fogdaügynök megtalálása, mint láthattuk, nem tartozott a legegyszerűbb feladatok közé, de még mindig ez volt a kevésbé problémás. A szervezés és az ügynök tartása már sokkal bonyolultabb volt. Először a megkeresett ügynököt kisebb feladatokkal látták el, mely során csak olyan feladatokat kapott, amiket a kihallgatók könnyen ellenőrizni tudtak, így hamar kiderült, hogy alkalmas-e az illető. Ha ezt abszolválta, jöhetett a titkos munka, melyre a vizsgálótiszt ajánlása után a Vizsgáló Osztály vezetője adta meg az engedélyt. A fogdaügynökségre való megkereséskor – bár csábítóan hathatott –, tilos volt felelőtlenül ígéretet anyagi vagy egyéb juttatásokat, sőt a megfélemlítést is tiltották. Ezek az intézkedések egyáltalán nem meglepőek, mert ha egy ügynöknek fűt-fát ígértek, és ebből nem valósult meg semmi, vagy fenyegetéssel szervezték be, akkor az könnyen áruláshoz vezethetett, még akkor is, ha a szándékos félrevezetést és az önleplezést is szigorú retorziók – még több letöltendő szabadságvesztés – követték. A szervezést követően egy „legendát” kreáltak az illetőnek, mely egy betanult új élettörténet volt, ami közel vihette őt áldozatához. A legendát megpróbálták úgy megkonstruálni, hogy minél jobban hasonlítson az eredeti életútra, nyilván azért, hogy a delikvens könnyebben megjegyezze és, természetesen, átéléssel tudja előadni. A fogdaügynök nem rendelkezhetett információval zárkatársa ügyéről, és erre vonatkozólag nem tehetett fel direkt kérdéseket. Olyan szituációt kellett teremtenie, hogy a zárkatárs önként „fecseggje” ki legféltebb titkait. A fogdaügynök szóban adta jelentéseit a vizsgálótisztnek, de írásban is készített lényegre törő jelentést arról, amit elmondott. Írásbeli jelentésében tehetett javaslatokat, melyet tartójának fegyelembe kellett vennie.¹⁶

Annak ellenére, hogy a fogdaügynöki teendőket elméletileg hazafias alapon kellett elvégezni, és nem a várható juttatásokért cserébe, gondoskodtak arról, hogy megérje vállalni a feladatot. A jól végzett munkáért egyes esetekben cigarettát, édességet lehetett kapni, ami nagy kincs volt a fogházban.¹⁷ Ugyanakkor egyéb jutalmakat is lehetett szerezni, úgymint feketekávé, plusz olvasnivaló, illetve a fogdarend által megengedettnél többszöri látogatás. A kiemelkedő teljesítményt egyenesen pénzzel honorálták, melynek összege nem haladhatta meg a havi 300 forintot.¹⁸ A 60-as évek végén, a 70-es évek elején egy fizikai munkás átlagbére 1350 Ft körül alakult, tehát a megszerezhető jutalom ennek durván 20-25%-a, ami nem is rossz, tekintve, hogy az illető börtönbüntetését töltötte.¹⁹ Ezen a ponton is megfigyelhető a szocializmus kettős attitűdje. Egy részről az az igény, hogy az új társadalomban ne az elérhető javak miatt cselekedjenek az emberek, hanem hazafias, elhivatott kommunistaként, ugyanakkor ott a felismerés, hogy ez a gyakorlatban ritkán működik, ezért kialakul „*az anyagi érdekelttség szocialista elve*”.²⁰ Összességében a fogdaügynök munkáját megbecsülték, de csak annyi juttatást biztosítottak számára, ami arra volt elegendő, hogy a hagyományos fogdai életet minimális kényelemmel fűszerezze, de arra pontosan megfelelt, hogy kellő motivációt nyújtson.

Végül, de nem utolsósorban szót kell ejteni a konspirációról, mely az egész fogdaügynökséget körülölelte. A juttatások azért sem voltak magasak, hogy ne tűnjön föl senkinek. Az édességet és a plusz cigarettaadagot vagy akár a kávé is az írószobában el lehetett fogyasztani, miközben az ügynök a jelentését rögzítette papírra, vagy szóban számolt be a vizsgálótisztnek. Alapvetés, hogy amíg az ügynök a zárkában van, addig jó eséllyel nem tud lebukni, hacsak el nem szólja magát, de ettől tekintsünk el, mivel láthattuk, hogy hosszadalmas munkát fektettek abba, hogy megfelelő embert válasszanak, és ezt elkerüljék. A legveszélyesebb periódusok a beszámoltatásokra való elvitel, a behelyezés és a kivonás volt. A behelyezést és a kivonást a legenda hivatott biztosítani, míg a beszámoltatást kihallgatásra való elővezetéssel leplezték.²¹ A konspiráció ezzel nem ért véget, mivel arra is figyelni kellett, hogy még az őrség se tudja, ha valaki fogdaügynök. Csak a vizsgálótiszt és felettese ismerhette a fogdaügynök kilétét, ennek köszönhető, hogy a büntetőintézetekből áthozott személyek csak hat hónapig, míg előzetesben lévők ezen felül hat plusz hónapig voltak alkalmazhatóak. Ez azért volt fontos, mert még annak a büntetés végrehajtási intézménynek a vezetője sem tudta, hogy ki ügynök, ahonnan eredetileg kihozták, ugyanis tanúkihallgatás vagy szembesítés címszó alatt kérték ki az elítéltet. Természetesen házon belül ezt hosszabb ideig fenn lehetett tartani. A konspirálás utolsó szegmense pusztán adminisztratív, mégpedig az, hogy a fogdaügynök nem kerülhet egykori zárkatársa mellé a börtönben, mert az újabb lehetőség lett volna a lelepleződésre.²²

„Pethő Lászlóné” útja a fogdaügynökségig

A továbbiakban arra keresem a választ, hogy a „Pethő Lászlóné” fedőnevű fogdaügynök – azaz Bodnár Tiborné, leánykori nevén Pavetics Mária – mennyire felelt meg a fentebb tárgyalt kritériumoknak, betartották-e vele kapcsolatban a szervezési és az ügynevezett tartási szabályokat. A legfontosabb kérdés pedig, hogy mennyiben járult hozzá Kerényi Mária ügyének felderítéséhez.

Pavetics Mária 1925-ben Budapesten látta meg a napvilágot. Tanulmányait a harmadik gimnáziumi osztály után befejezte.²³ 1948-ban beleszeretett vőlegénye öccsére, Bodnár Tiborba, ami a család rosszallását váltotta ki. A probléma megoldását az Ausztriába való disszidálás jelentette, ahol rövid időn belül házasságot kötöttek. Férjét 1950-ben a csehszlovák hatóságok embercsempészetért tizenkét év börtönre ítélték.²⁴ Élete ezzel olyan spirálba keveredett, mely során gyakorlatilag börtönből börtönbe vándorolt. Megélhetési problémáit csak csalással, sikkasztással tudta megoldani, ezért Ausztriában 1953-ban, később 1955-ben is letartóztatták. 1958. augusztus 22-én került szabadlábra.²⁵ Életútjából jól látszik, hogy nem politikai, hanem családi okokból hagyta

el Magyarországot, ezek után pedig megélhetési problémák miatt magántulajdon elleni bűncselekményeket követett el. Mivel édesanyja itthon egyre rosszabbul lett, férje pedig egy csehszlovákiai börtönben töltötte büntetését, nem maradt semmi oka, hogy Ausztriában maradjon, ezért 1959. március 16-án, miután hivatalos úton nem tudott magyar földre lépni, tiltott határátlépést követett el. A zöldhatáron elsétált a műszaki zárig, ami már magyar területnek minősült, majd megvárta, míg a magyar határőr előállította, átvezette az aknazáron, és letartóztatta tiltott határátlépésért.²⁶

Magyarországra érkezése után a politikai nyomozó szervek vendégszeretetét élvezte, mint illegális határátlépő. A több mint három hónapig tartó nyomozati munka alatt előzetes letartóztatásban volt, a bírósági ítélethirdetés után rögtön szabadon engedték, mivel jogerősen három hónapi börtönbüntetést kapott, amit addig már előzetes letartóztatása alatt letöltött.²⁷ Enyhe ítéletét annak köszönhetette, hogy a vizsgálóknak elárulta férje valamennyi csempésztársa nevét, személyleírását és minden olyan adatot, amit megtudott róluk az évek során.²⁸ Mellesleg egy olyan ország politikai rendőrségének, melyből az emberek inkább kifelé igyekeztek, és nem befelé, nem volt különösebb érdeke hosszan fogva tartani egy olyan embert, akiről bebizonyosodott, hogy nem kém, és banális okokból kényszerült tiltott határátlépésre.

Hazaérkezve tovább folytatta életmódját, és rendszeres vendége lett a magyar bíróságoknak, börtönöknek. 1961 augusztusában 14 rendbeli, különböző értékű társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett csalásért két év letöltendő börtönbüntetésre ítélték.²⁹ Szabadulása után alig egy évvel, 1964-ben tiltott határátlépés előkészítése (Jugoszlávia irányába) miatt ismét elítélték, ekkor hat hónapra.³⁰ Utolsó, politikai rendőrség által rögzített bűncselekményeiért 1966-ban kapta meg büntetését. Ekkor nyolc rendbeli visszaesőként elkövetett csalásért, egy rendbeli visszaesőként elkövetett sikkasztás, valamint egy rendbeli tiltott devizagazdálkodás, röviden „devizázás” miatt két és fél év letöltendő szabadságvesztésre ítélték.³¹ 1967-ben hat rendbeli család vádja alól felmentették, ezért büntetését két évre csökkentették, így 1968. augusztus 9-én szabadult.³²

Bodnár Tiborné mind ausztriai, mind magyarországi tartózkodása során több alkalommal élvezte a két állam büntetés-végrehajtási intézményeinek vendégszeretetét. Magyarországon az általa elkövetett sikkasztásokat társadalom sérelmére elkövetett bűncselekményként azonosították, így az a tiltott határátlépés kísérletével egyetemben a politikai rendőrség hatáskörébe tartozott. 1968-as szabadulása után azonban több bűncselekményt nem találunk neve mellett az állambiztonság nyilvántartásában, viszont 1970 júliusában a kalocsai börtönben találjuk, ahonnan a budapesti gyűjtőfogda egyik zárkájába került Kerényi Mária mellé, mint fogdaügynök.³³ A köztes időszakban tehát ismét el kellett követnie valamit ahhoz, hogy börtönbüntetést kapjon. Véleményem szerint ekkor olyan bűntettet hajthatott végre, melyet a kor igazságszolgáltatása nem tekintett politikai indíttatásúnak. Látva „Pethő Lászlóné” eddigi incidenseit, valamint olvasva a róla készült állambiztonsági feljegyzést, miszerint anyagi ellenszolgáltatásért bármire hajlandó volt,³⁴ valószínűsíthető, hogy ekkor is pénzszerzés lehetett a motiváció, csak ezúttal magánvagyon sérelmére, mely nem tartozott a politikai rendőrség hatáskörébe, hanem köztörvényes bűncselekménynek minősült.

„Pethő Lászlóné” mint fogdaügynök

Az állambiztonság 1970. július 14-én előzetes letartóztatásba helyezte Kerényi Máriát, a Német Szövetségi Köztársaság részére elkövetett kémkedés miatt,³⁵ de még az előállítás előtt intézkedtek arról, hogy megfelelő fogdaügynök kerüljön a zárkájába.

Bodnár Tiborné 1970 júliusában egy meg nem határozható, valószínűleg köztörvényes bűncselekmény elkövetése miatt a Kalocsai Büntetés Végrehajtó Intézetben raboskodott, egészen július 10-éig, amikor a Belügyminisztérium Vizsgálati Osztályának vezetője,

Deák József rendőr ezredes „pótnyomozás” céljából fel nem kérte a Budapestre, a központi fogházba.³⁶ Mint tudjuk, az alezredes elvtárs egészen más okból kérte fel az elítéltet, nevezetesen azért, hogy fogdaügynökként szolgáljon Kerényi Mária cellájában, de ezt az 1962-es parancs értelmében még a kalocsai börtön igazgatója előtt is konspirálni kellett. „Pethő Lászlóné” kilétét és fogházban tartásának okát csak két ember ismerhette, az egyik a már említett Deák József alezredes, a másik pedig a vizsgálótiszt, Engedi László őrnagy. Ez lett volna a teljes mértékben szabályos eljárás, de ezt jelen esetben nem tartották be, és vizsgálótiszt minőségben még Kiss őrnagy is tudomást szerzett a titkos munkatársról.³⁷ A beszervezett fogdaügynök ráadásul nem előzetes letartóztatásból, hanem BV-intézetből került fel Budapestre, ami nem volt szabályellenes, de több konspirációt igényelt, ezáltal nagyobb volt az esély a lebukásra. Ezért, ha tehették, kerültek az ilyen szituációt. Ebben az esetben viszont úgy látszik, hogy Kerényi Mária intellektusához nem találtak megfelelő embert a gyűjtőfogházban, így nem maradt más lehetőség, mint egy már büntetését töltő személy alkalmazása.

Felmerül a kérdés, hogy Bodnárnét mely kvalitásai tették alkalmassá arra, hogy Kerényi méltó partnere, szakzsargon szerint „ellenfele” legyen a zárkában. Kerényi Mária egyetemet végzett értelmiségi volt, aki kimagasló német nyelvtudással rendelkezett.³⁸ Képzettségi szintjét tekintve a fogdaügynök jóval alulmaradt Kerényi Máriával szemben, hiszen a hölgy három gimnáziumi évet végzett el, ami köszönő viszonyban sincs egy egyetemet végzett ember tájékozottságával.³⁹ Tehát a fogdaügynöki szabályzat által hangsúlyozott műveltségbeli egyenlőség ebben az esetben nem valósult meg, de Kerényi esetében sokkal fontosabb volt a német vonal. Hiába tettek volna mellé egyetemet végzett embert, aki nem tud németül, nem ért volna el nagyobb sikereket, mivel Kerényi szokása volt olykor teljes monológokat vagy részleteket németül mondani. Arról nincs információnk, hogy egyáltalán volt-e alternatív lehetőség, mindazonáltal annyi bizonyos, hogy Bodnárné majd tízéves ausztriai tartózkodása alkalmassá tette arra, hogy a tökéletes németiséggel beszélő Kerényivel felvegye a versenyt. Ugyanakkor a jelentéseket olvasva, egyértelmű, hogy „Pethő Lászlóné” műveltségben nem volt partnere Kerényinek, mert számos esetben fogalma sem volt arról, hogy miről beszél, de a három év gimnázium pont annyi muníciót biztosított, hogy például Kosztolányi szentimentális verseiből idézzen az olykor megtört Kerényinek, aki ezektől újra jobb kedvre derült.⁴⁰

Ettől függetlenül a fogdaügynök már három nappal a munka kezdete után érezte, hogy falakba ütközik, és nem azért, mert Kerényi nem bíz benne, hanem mert olyasmiről beszélt neki, amiről még csak nem is hallott. Ilyen módon csak be tudta magolni azt, amit Kerényi mondott, de fogalma sem volt, hogy abból egyáltalán mi az érdekes. *„Szeretnék hasznukra lenni, de sem bohócot játszani, sem többletmunkát csinálni nem akarok. (...) Hazudozok, mint egy rémregény, ha szóhoz jutok. (...) Hatökör vagyok ezekhez a dolgokhoz.”*⁴¹ Zavarodottságát csak tovább fokozta, hogy Kerényi munkájából adódóan teljes rálátással rendelkezett a korabeli magyar diplomáciára. Bodnárné annak érdekében, hogy legalább halvány sejtelve legyen arról, amiről Kerényi nap mint nap órákon keresztül beszélt, arra kérte munkaadót, hogy az úgynevezett „BM-sajtón” kívül más sajtótermékeket is olvashasson akár visszamenőleg is. Kérése konkrét kiváltó oka az volt, hogy Kerényi az 1970-ben Erfurtban Willy Brandt és Willy Stoph között lezajlott találkozóról beszélt neki.⁴² Kérését rövidesen teljesítették, de nem sok haszna származott belőle. Miután három hetet töltöttek egy cellában, rájött, hogy Kerényi számára inkább az az imponáló, ha ő lehet a megmondó ember, ő segíthet, kvázi alacsonyodhat le a másikkal. Ha a másik elismerte szellemi felsőbbrendűségét, akkor szívesen beszélt sokat és sokfélét, ami természetesen a fogdaügynök malmára hajtotta a vizet.⁴³ Ráadásul a megfigyelt személy hihetetlen emlékezőtehetséggel rendelkezett. *„Kerényi Mária egy élő lexikon. A testvéremről sem tudnék annyit és olyan pontos adatokkal beszélni, mint ő bármely ismerőséről.”*⁴⁴ Összességében tehát a vizsgálati szerveknek megfelelő személyt sikerült Kerényi Mária mellé ültetni, aki a rendelkezésére álló egy hónap alatt teljes mértékben Kerényi bizalmasává vált. Láthatjuk, hogy sikerült megtalálni azt a pontot, a némettudást, amivel az ügynök zárkatársa partnerévé tudott

válni. Az, hogy viszonylagos tudatlanságából sikerült előnyt kovácsolnia, már nem a beszervezők, hanem a beszervezett képességein múltott.

Ahogy már fentebb szó esett róla, a fogdaügynök életének egyik legfontosabb mozzanata a „legenda” kidolgozása és betanulása volt. Bodnár Tiborné esetében a „legenda” elkészítése sok fejtörést okozhatott a belügyi szerveknek, mivel az életútban nehéz volt olyan fogódzókat találni, amiket szabadon fel lehetett vállalni, ugyanakkor sok mindent meg kellett válaszolni. A német nyelvtudást igazolandó, az Ausztriában töltött majd tíz év bekerült a megkonstruált életútba, de az oda való kijutás körülményei és a kint elkövetett bűncselekmények már kimaradtak. Férjét a „legendában” szombathelyi ügyvédként nevezték meg, aki jelenleg Bécsben él, és ott a francia titkosszolgálatnál tart fenn kapcsolatot. Maga Bodnárné pedig eleinte kint élt vele, de megromlott a viszonyuk, és honvágya miatt 1959-ben hazajött.⁴⁵ Ebből csak a megromlott viszony, a honvágy és az 1959-es hazaérkezés az igaz. A többit: hogy a férj, Bodnár Tibor embereket csempészett az osztrák–csehszlovák határon, majd emiatt Csehszlovákiában letartóztatták, és ezek után a feleségét mégis tárt karokkal fogadták itthon,⁴⁶ nem lehetett elárulni Kerényinek, mert akkor egy gondolkodó embernek egyből feltűnt volna, hogy a cellatárs besúgó. Az újragondolt életút ugyanakkor szépen reflektált Kerényi helyzetére. Adott volt egy kedvelt férfi, aki egy nyugati titkosszolgálatnál állt kapcsolatban. Ennek a férfinak volt egy ismerőse, akivel sokat találkozott a magyarországi hölgy, aki olyan körökben mozgott, hogy érdekes adatokat tudott szolgáltatni a nyugatiaknak. Bodnárné legendájában ez a nyugatiakat érdeklő kör egy bizonyos Szennik Dezső repülőstiszt volt, aki titkos adatokat osztott meg Bodnárnéval, aki ezeket kiszolgáltatta a Nyugatnak.⁴⁷ Ezzel a kerek történettel Bodnár Tiborné csaló, sikkasztó és köztörvényes elítéltebből hirtelen Kerényihez hasonlóan egy nyugati kémnek bedőlt, ennek hatására Nyugatnak kémkedő, negyvenöt éves nő lett, akire lecsapott a magyar állambiztonság vasökle. Felhasználásra került az eredeti életút, Kerényi mintájához igazították a bűncselekményeket, hogy ez alapján bajtársi alapon lehessen kapcsolatot építeni. Ez még nem volt elég, még be kellett építeni egy olyan helyszínt és egy olyan személyt, akit Kerényi és nemkülönben az állambiztonság, ilyenformán Bodnárné is jól ismert, és az valamilyen módon mégiscsak köthető volt az eredeti életúthoz. Bodnár Tiborné letartóztatása előtti utolsó – állambiztonság által kitalált – munkahelye a Szabadság Szálló volt, ahol Kerényi ismerőse Bajcsiné, Melinda is dolgozott akkoriban. A kitalált történet alapján Bodnárné vele „devizázgatott” letartóztatásáig. Mivel Melinda két évvel korábban a Lágymányosi Sportszállóban lebukott tiltott devizagazdálkodással, büntetése kétharmadának letöltése után 1968-ban szabadult Mélykútról, Kerényi számára hihető volt, hogy ismét erre adta fejét.⁴⁸ A „legenda” tökéletesen megállta a helyét, mivel a tiltott devizakereskedelmet valóban elkövette Bodnárné, így annak részleteiről, ha kellett, tudott mesélni Kerényinek. Ugyanakkor Bajcsiné belekeverése a történetbe egy újabb bizalomépítő gesztus volt Kerényi irányában, mivel az illetőről az általa is ismert tények alapján könnyen elképzelhető dolgot állítottak, amit nem tudott ellenőrizni. Bodnárnénak megmutatták Bajcsiné fényképet, ami alapján könnyen le tudta írni Kerényinek, valamint betanulta személyes adatait, így a legendát egy újabb hihető, ellenőrizhetetlen, ugyanakkor bizalomépítő történettel gazdagították. Jól látható, hogy a valós adatok gondos keverése valótlannal tökéletes áléletutat kölcsönzött a fogdaügynöknek, kiemelve valós élete hasznos szegmenseit, ugyanakkor elfedve azokat, amelyek nem feleltek meg az álcának.

A fogdaügynök viselkedését a vizsgálótiszt lényegében meghatározta, az ügynöknek csak minimális mozgástere volt. Ezenfelül semmit nem tudhatott zárkatársáról, mert az is veszélyeztette a konspirációt. Ennek következtében a kapcsolatépítés igen nehézkes feladat volt. Sok esetben igen hosszú időt vett igénybe, máskor a fogdaügynök frappáns megnyilvánulása felgyorsíthatta. Ez is egy olyan tényező volt, amit a vizsgálótiszt nem tudott kézben tartani, az ügynök színészi alakításán múltott.

Bodnárné esetében passzivitást határoztak meg követendő „magatartási vonal”-ként, azt parancsolták neki, hogy várja meg, hogy Kerényi kezdeményezzen, tehát a

kapcsolatépítést a központi ukáz szerint egy az egyben a megfigyeltre osztották. Előjáróban csak annyit osztottak meg vele, hogy Kerényi másnapig még szabadlábban van, majd július 14-től zárkatársak lesznek, illetve hogy 1956-ban „csúnyán” viselkedett.⁴⁹ Ahogy előre megmondták, 1970. július 14-én délután Kerényi Máriát bevezették a zárkába, ahol Bodnárné márt várt rá. Kerényi csevegett az őrökkel, majd elkezdett leendő „bajtársával” beszélgetni. Megkérdezte, hogy mióta van itt, mire Bodnárné közölte, hogy bűnvádjáról nem hajlandó többet mondani. *„Nyugodtan közölje ezt a megbízójával, nem vagyok naiv óvodás, öt hete negatív a vallomásom. Öt hete nyúznak, most idetesznek mellém egy nőt. Nem lehet engem provokálni.”* Kerényi erre csak mosolygott, bemutatkozott, és elmondta, hogy reggel 9-kor tartóztatták le kémkedésért, amit nem követett el, csak a KKI-s főnöke újabb cselszövése volt ellene.⁵⁰ „Pethőné” a vázolt szituációban megfelelt megbízói elvárásának, nem kezdeményezett, hanem kivárta, hogy Kerényi kapcsolatba lépjen vele, végül pedig egy igazán eszes válaszlépéssel, a saját fogdaügynöki szerepének Kerényire vetítésével elaltatta annak minden gyanakvását. Kerényi bizalma tovább erősödött, amikor előjött a szabadság szállóbeli ismerősének korábban tárgyalt témaköre, melyben a precízen, preventíven előállított állambiztonsági „legenda” az utolsó gyanakvást is szertefoszlatta Kerényiben, és szinte rögtön megnyílt a fogdaügynöknek. A fogdaügynöki intuíció és a precízen összeállított legenda elválaszthatatlan a fogdaügynökség helyes működésében. Ennek legnagyobb szerepe a megismerkedéskor volt, mert ez meghatározta a fogdaügynök további pályafutását és hatékonyságát is. Ebben az esetben kiválóan sikerült az ügynök behelyezése, ami az egész folyamat legkényesebb periódusa volt.

Egy héttel a fogdaügynök behelyezés után már teljes bajtársi viszony alakult ki kettejük között, annyira, hogy esküt tettek egymásnak: a másik ügyéről csak nagy vonalakban nyilatkoznak, ha a kihallgatáson szóba kerülne. Persze tudjuk, hogy a fogdaügynök ezt nem így gondolta.⁵¹ Bodnárné mindent lejegyzett, amit Kerényi elmondott neki, viszont rövidesen kételyei támadtak tevékenységének hasznosságával kapcsolatban, mivel ekkor már tizenegy napja végezte munkáját, és nem kapott visszajelzést.⁵² Két nappal később pedig arra panaszkodott, hogy nem viselkedhet tovább „szivacsként”, azaz nem teheti meg, hogy csak hallgatja és beszélgeti Kerényit, de önmagáról nem árul el semmit, mert le fog bukni. Bodnárné ezért arra kérte Engedi őrnagyot, hogy engedélyezzen más magatartási vonalat számára.⁵³ Bodnárné észrevételeit ugyan a parancs szerint figyelembe kellett venni, de nem volt kötelező elfogadni, és Engedi László őrnagy nem is változtatott a „szivacs”-taktikán. Az események őt igazolták, Kerényi nagyon szívesen társalgott, pontosabban monologizált, tehát a magatartási vonal kiállta a próbát. Kialakult bizalmi és bajtársi kapcsolatukat „Pethőné” a következőképp jellemezte (álló betűkkel Kerényi kifejezéseit idézve): *„Együtt homályosul el szemünk a boldog emlékek visszaidézéséről és Mária hatalma a szükségben stb. stb. Klerikális izékben való egyforma beállítottságunk; idealista, kissé romantikus, régi értelemben vett úrilány-frászkarikák hogyishívjákjai, meg minden ilyen lelki vonatkozású rokonságunk van, amik alapján rettenetes jóban vagyunk, és állandóan közelebb kerülünk egymáshoz emberileg.”*⁵⁴ Az idézet tökéletesen kifejezi azt az ambivalens viszonyt, amit egy fogdaügynök a cellatársával kiépített. Teljesítette feladatát, és kiépítette a bizalmi kapcsolatot, amit elvártak tőle megbízói, ugyanakkor kívülállóként gunyorosan tekint arra az álkapcsolatra, amely a másik elítélt számára az utolsó mentsvár volt. Ezt a kettős állapotot egészséges ember nehezen tudja kezelni, nem véletlen, hogy Bodnárné folyamatos nyugtatók kezelés alatt állt július 17-e óta, gyakorlatilag szinte a teljes munkavégzése alatt.⁵⁵ „Pethőné” magatartása július végén változott, ekkor megpróbált, utasításra, valamivel aktívabban fellépni. Mesélt Kerényinek a saját hamis ügyéről, és közben bambának és értetlennek tette magát.⁵⁶ Hamar rájött azonban, hogy Kerényit egyáltalán nem érdekli az, hogy ő mit mond, csak megakasztja vele a monológjait, így innentől kivonásáig ismét passzív magatartást tanúsított.⁵⁷

Bodnárné jelentéseiben időről időre felbukkan egy magyarázkodó motívum megbízói felé. Sok esetben felhívja a figyelmet arra, hogy a szabályoknak megfelelően járt el, például nem hallgatott el szándékosan információt, másik alkalommal pedig elnézést kért azért,

mert nem időbeli sorrendben írta le a történéseket, hanem ahogy éppen eszébe jutott.⁵⁸ Más esetben elkövetett egy apró hibát, Bajcsi Imréné helyett Bajcsi Lászlónét írt a jelentésében, amiért elnézését kért, majd kiemelte, hogy a hibára saját erejéből jött rá, és nem az őrnagy figyelmeztette rá, valamint szabadkozott, hogy először végez ilyen jellegű munkát, és nem szeretné elveszteni a bizalmat.⁵⁹ Bodnárné ezenkívül többször hivatkozott arra, hogy még kezdő, ezzel magyarázta hibáit, még a különösen nagyokat is, mint például azt, amikor Dr. Szemző István ügyvédet ajánlotta Kerényinek, ami főben járó bűn lehetett, és kemény dorgálást kaphatott érte, mert hosszasan próbált érte elnézést kérni és magyarázkodni.⁶⁰ Abból, hogy állandóan magyarázkodott a munkaadóinak, arra lehet következtetni, hogy rettentően félt attól, hogy hibáit nem jóindulatúan kezelik, hanem szándékos félrevezetésnek értékelik, ami akár további börtönéveket jelenthetett volna. Ugyanakkor az is kiderül, hogy a vizsgálótiszt rendkívül szorosan fogta fogdaügynökét, és hiába nem volt képzett ügynök, szigorúan számon kérte rajta a szabályzatot. Ez természetesen egy konspirált játékban nem meglepő, de meglehetősen bizarr, hogy egy előképzéssel nem rendelkező embertől ilyen szintű munkát vártak el. Mindazonáltal egy mellékes kiszólás további fontos információt árul el a fogdaügynöki intézményről és a fogdaügynök tartásáról. Bodnárné engedélyt kért Engedi őrnagytól ahhoz, hogy Kerényivel német nyelven diskuráljanak, amit nem kapott meg. Ha logikusan végiggondoljuk, az, hogy a két rab milyen nyelven társalog, teljesen indifferens, hiszen a vizsgálótiszt úgymegkapja a jelentést szóban és írásban is magyar nyelven. A két rab közti nyelvi csatorna csak akkor fontos a vizsgálónak, ha valaki más, pontosabban valami más is jelen van a zárkában, pl. egy lehallgatóberendezés. Következtetésem tehát az, hogy a zárkát lehallgatták, ezzel is ellenőrizve a fogdaügynöki jelentések hitelességét, és nem utolsósorban sakkban tartva magát a fogdaügynököt is.

Felmerül a kérdés, hogy miért vállalta „Pethőné” a fogdaügynökséget azon túl, hogy megbánta a bűneit, és ezzel szolgálta a szocializmust, miközben tudta, hogy büntetését így is, úgy is le kell ülnie. Ez szépen hangzik, de nem életszerű, az ember nem így működik, kell lennie valamilyen ellenszolgáltatásnak is. Fentebb láthattuk, hogy készséges munkavégzés esetén akár fizetés is elképzelhető volt, de Bodnárné esetében ez szóba sem került, mivel még kezdő volt. Engedi őrnagy olyan felszerelésekkel látta el fogdaügynökét, amik kicsit elviselhetőbbé tették a munkáját. Amikor az írószobába vitték, több esetben kapott jó minőségű feketekávét, cigarettát.⁶¹ Máskor pluszpihenőt kapott, vagy lefekhetett aludni az írószobában.⁶² Összességében tehát pont annyi kivételezést kapott, amire munkája tökéletes elvégzéséhez szüksége volt, de még ezek a pluszolgók is javítottak a fogdaügynök börtönbeli életszínvonalán, hangulatán.

„Pethő Lászlóné” fogdaügynököt a legtöbb esetben az 1962-es parancs betartásával alkalmazták. Személyében sikerült egy olyan fogdaügynököt találni, aki méltó kihívást jelentett Kerényinek, ugyanakkor elég empatikusnak bizonyult ahhoz, hogy felépítsen vele egy bizalmi kapcsolatot. A szigorúan szervezett fogdaügynökség tehát megállta a helyét, maga Bodnár Tiborné pedig bizonyíthatóan jól végezte a rá osztott feladatot, még akkor is, ha kezdő volt, és követett el hibákat. A továbbiakban azt szeretném vizsgálni, hogy a „Pethő Lászlóné” szolgáltatott információk mennyire bizonyultak hasznosnak, sikerült-e beváltania a hozzá fűzött reményeket eredményesség tekintetében is.

„Pethő Lászlóné” fogdaügynök eredményei

A továbbiakban arra keresem a választ, hogy „Pethő Lászlóné” mennyiben tudott hozzájárulni ahhoz, hogy Kerényi Máriát a kihallgatása során meg tudják törni, valamint arra, hogy milyen pluszinformációkkal tudta ellátni megbízóit.

Bodnárné a Kerényivel töltött idő alatt rengeteg olyan információt szerzett, amiket az állambiztonság már tudott, viszont ezekkel az információkkal lehetett ellenőrizni az ügynök munkáját, ami mégsem teszi teljesen haszontalanná a majd százoldalnyi dokumentumot, amit számukra jelentés formájában leírt. Ugyanakkor ennek a

mennyiségnek csak töredéke az az információ, ami a nyomozásban újdonságnak számított, de ez nem is csoda, hiszen Bodnárnénak Kerényivel kapcsolatban minden új volt, mivel semmit sem tudott róla korábban. Az első olyan információ, ami érdekesnek minősült a kihallgatók számára, az volt, hogy Kerényi Mária jól felkészült volt a büntetőjogban, így tudta, mit tehetnek meg vele, és mit nem, így számos fenyegetés nem hatotta meg, amivel vallomásra akarták bírni. Az egyik ilyen félelme az volt, hogy a családját belekeverik ebbe a történetbe, de jól tudta, hogy a számára igazán fontos édesapja, a „Papa”, mivel közeli hozzátartozó, nem köteles sem pozitív, sem negatív vallomást tenni, így könnyen kimaradhat az egész bűnvádi eljárásból. Kerényi azt is tudta, hogy mik azok a tényezők, amik őt menthetik vagy legalábbis kisebb büntetést eredményeznek számára. Tudta, hogy a magyar bürokráciában sok minden el tudott keveredni, ha abból haszna származott az államgépezetnek, így védelemnek szánta azokat a nyugatnémet neveket, akik kifejezetten csak miatta fogadták el a magyar kormány meghívását. Ezzel kívánta bizonyítani a hazának tett szolgálatait, amitől azt remélte, hogy enyhítő körülménynek fog számítani. Ezzel Bodnárné eleget is tett egyik legfontosabb fogdaügynöki feladatának, hogy leplezze le Kerényi úgynevezett kihallgatási taktikáját, ami melleleg nem volt igazán bonyolult, pedig Kerényi volt a korszak egyik legnagyobb kémfogása. Megpróbálta kidomborítani azokat az érdemeit, amiket a magyar államért tett, és ezekkel elhalványítani azt, amit az ellen vétett. Még ugyanezen a napon Kerényi elárulta Bodnárnénak, hogy a barátnője, Zimonyi Andrea rengeteget tudna ártani neki, és valószínűleg csak azért vádolja, hogy a hatóságoknál zökkenőmentes legyen egy nyugatnémet állampolgárral, bizonyos Völckers Johannesszel kötendő házassága.⁶³ Ezzel az információval Bodnárné hozzájárult, hogy az állambiztonsági szervek fogást találjanak Kerényin. Mindezt a zárkába való összekerülésük másnapján sikerült megszereznie, amit annak köszönhetett, hogy az első nap a legendáját és saját elgondolásait ötvözve gyakorlatilag egyből elaltatta Kerényi Mária figyelmét.

A kezdeti gyors sikerek után csendesebb periódus következett, mivel arról beszélgettek, hogy mi történt a kihallgatásokon, ami nem volt új információ. Ez természetesen nem róható fel Bodnárnénak, hiszen azt az utasítást kapta, hogy ne kezdeményezzen, hanem csak figyeljen arra, amit Kerényi mond. Idő kérdése volt csak, hogy mikor kerül elő ismét valami érdekes, ami a nyomozati munkát előreviheti. Ráadásul ne felejtsük el, hogy Kerényi főbb tevékenységét már rég tudták az állambiztonságnál, ami itt kiderült, csupán hab volt a tortán, illetve minden, amit az ügynök leírt a jelentésében és ellenőrizhető volt, alkalmat adott arra, hogy Bodnárné lojalitását teszteljék. A türelem rózsát termett, hiszen Kerényi elkezdett neveket mondani, akikkel együtt dolgozott, vagy csak ismert. Ezzel újabb személyek kerültek az állambiztonság látókörébe, akiket ellenőrizni kellett. Ami pedig ennél is fontosabb, elkezdhették felgöngyölni Kerényi úgynevezett kapcsolati hálózatát, így fokozatosan fel tudták tární, hogy milyen csatornákon, milyen hibák révén tudott szivárogtatni a nyugatnémeteknek. Ugyanakkor szóba kerültek délszláv rokonai is, akiket Engedi őrnagy felhozott neki a kihallgatás során. Ennél a pontnál Kerényi úgy érezte, hogy ez problémát jelenthet számára, mivel deklasszáltaknak számítottak. Ugyanakkor más félnivalója nem volt az üggyel kapcsolatban, mivel rokonaival nem tartotta a kapcsolatot.⁶⁴ Ezzel csak annyi derült ki az állambiztonság számára, hogy ezen a vonalon nem volt értelme tovább folytatni Kerényi vallatását.

Ennél nagyobb horderejű volt, hogy Kerényi bevallotta cellatársának, hogy retteg Engedi László őrnagytól, és Kiss őrnagy sokkal rokonszenvesebb számára.⁶⁵ Fentebb láthattuk, hogy sokszor a személyes közlések is fontosak lehetnek egy kihallgatás lefolytatásakor. Ebben az esetben például lehetőségek széles tárháza nyílt meg a kihallgatók számára, amik közül válogathattak. Eljátszhatták a hagyományos jó zsarú, rossz zsarú módszert, vagy csupán egy viselkedésiminta-váltással megpróbálhatták Engedi őrnagyot közelebb hozni Kerényihez. Ebben az esetben az utóbbit alkalmazták, természetesen nem rögtön, hanem egy héttel később. Ekkor Kerényi pozitív meglepetésként aposztrofálta Engedi őrnagy tájékozottságát, mert szerinte minden ÁB-alkalmazott modortalan és tudatlan. Megkedvelte a humorát is, bár tudta, hogy viselkedését parancsra változtatta.⁶⁶ Nem

tudhatta, hogy a róla készült jelentések hatására változott az őrnagy viselkedése vele szemben.

A legértékesebb információt akkor árulta el Kerényi, amikor a kihallgatáson nagyon megszorongatták, mert korábban „a Papa, mint a vád koronatanúja remekel 82 éves agyának emlékezőtehetségét villogtatva”. Ekkor a Papa elmondta a hatóságoknak, hogy 1965-ben Robert Laub⁶⁷ megkereste Kerényit, és a hölgy szerény jövedelmére utalva felajánlotta, hogy legyen az NSZK fizetett informátora. Ezt Kerényi elutasította, és csak édesapjának mesélte el, aki pedig jó szándékból, hogy segítsen a lányán, elmondta a rendőröknek. Azt az információt nem tudhatta, hogy Gertrud Roth doktorrá avatásán Vergau is ajánlott Kerényinek anyagi juttatást. Az utóbbi információt Kerényi árulta el rémületében a fogdaügynöknek. A részletes kifejtés viszont elmaradt, mert épp behozták a cellába az ebédet, ami elvitte a témát, egy „szivacs” pedig nem tesz fel kérdéseket.⁶⁸ Ez az információ azonban önmagában is értékes volt az állambiztonság számára a párhuzamosan Vergau ellen folytatott vizsgálat során.

Kerényi elmesélte azt is, hogy a KKI-t korábban megszálta a BM, ami azonban gyenge próbálkozás volt, mert mindenki tudta, hogy kik ők, mert annyira nem értettek a munkájukhoz.⁶⁹ Ilyen volt például Lajti Iván, aki bizonyíthatóan SZT tiszt volt a tárgyalt időszakban.⁷⁰ Ez az információ megint csak nem Kerényi ügyével kapcsolatban volt fontos, hanem visszajelzés volt arról, hogy a tökéletesnek tartott SZT rendszer könnyedén megbukott egyszerű szakmai hozzá nem értés miatt.

Kerényi annyira megbízott újdonsült barátnőjében, hogy augusztus 10-én mindent kitálalt. Elmesélte minden elkövetett bűncselekményének a hátterét.⁷¹ Ezzel gyakorlatilag teljes beismerő vallomást tett. Mivel korábban megírta saját önvallomását, így ez az anyag páratlannak bizonyult, hiszen ez alapján mindent le tudtak ellenőrizni, amit ott írt, és ami nem felelt meg a valóságnak, azzal szembesítették. A szembesítés egy nappal később történt meg a reggeli kihallgatáson, amiről Kerényi összetörve tért vissza. Hol hisztérikus nevetésben tört ki, hol zokogott, mivel olyanokat tudtak róla, amit ő nem is feltételezett.⁷² Kerényi nem sejtette, hogy azok az információk a bizalmasától származtak, akivel az elmúlt egy hónap alatt zárkáját és minden titkát megosztotta. Ezzel „Pethőné” elvégezte feladatát, bár ő ezt még nem érezte, viszont felettesei jól tudták, hogy csak idő kérdése, hogy Kerényi összerakja a darabkákat, ezért 1970. augusztus 13-án visszahelyezték a kalocsai börtönbe, Kerényi mellé pedig egy másik fogdaügynök került.⁷³

Kitekintés

Bár a fogdaügynökség nem a kádári titkosszolgálat találmánya, professzionális, kifejezetten ellenőrzött formát csak egy 1962-es belügyminiszter-helyettesi parancs után öltött. A fogdaügynökség hozzájárult ahhoz, hogy a vádlottakból testi fenyegetés nélkül pszichológiai eszközökkel kényszerítsék ki vallomásaikat, megrövidítve a vizsgálatlaltöltött időt.

A fogdaügynökség, mint láthattuk, jelentősen eltért a hagyományos ügynöki hálózattól, melytől leginkább az választotta el, hogy nem a társadalom természetes szövetében tevékenykedtek, hanem egy megkonstruált sajátos „zárkavilágban”. A toborzás „hazafias” alapon történt, és a hálózati ügynökbeszervezésekkel szemben pressziót itt nem alkalmaztak. A rendszerbe pont annyi juttatást építettek be, hogy a kevésbé elhivatottak is hamar hazafivá válhattak.

„Pethő Lászlóné” esetében nagyrészt betartották az 1962-es konspirációs és szervezeti szabályokat, csak olyan esetekben hagyták figyelmen kívül, amikor a kivitelezése lehetetlennek bizonyult. Jól látszik, hogy törekedtek a szabályrendszer tiszteletben tartására, de fontosabb volt, hogy a kijelölt helyre, még ha kockázatok árán is, de

fogdaügynök kerüljön. Bodnárné legendáját mint a legfontosabb konspirációs eszközt körültekintően, aprólékos munkával építették fel megfelelő arányban elegyítve az eredeti életutat és a kitalálást, mindeközben sikerült Kerényi mintájához igazítani a történet főbb vonásait, bűncselekményeket, amik megalapozták a kapcsolatépítést. Ahhoz azonban, hogy Kerényi megnyíljon, szükség volt Bodnárné talpraesett viselkedésére, ami lebontotta a kettejük közötti falat, tehát ebben az esetben a tökéletes szervezés és a személyes rátermettség együttesen hozta meg a kívánt hatást. „Pethőné” Engedi őrnagy roppant szigorúan tartotta, megfelelve a szabályzatnak és a zökkenőmentes konspirációnak. Ennek érdekében a zárkat lehallgatták, ezzel is ellenőrizve a fogdaügynököt.

Bodnárnének már az első napokban sikerült elnyernie Kerényi Mária bizalmát, így hamar tudott olyan információkat szállítani, amik hasznosak voltak. Ilyen információ volt Kerényi taktikája, amellyel próbálta a Magyar Népköztársaságért tett szolgálatait felerősíteni és vétkeit leplezni, ugyanakkor az is kiderült, hogy Zimonyi Andrea vallomása rendkívül terhelő lehetett rá nézve. Kerényi kiváló emlékezőtehetségének köszönhetően rengeteg nevet említett, amiket „Pethőné” megjegyzett és leírt megbízóinak. Ezek ismeretében megismerték Kerényi ismerőseit, akik esetleg további vallomást tehetek ellene, vagy kideríthették, hogy kiknek a jóvoltából valósulhatott meg a nyugatnémeteknek való adatszivárogtatás. Kerényi ugyanakkor terhelő bizonyítékot közölt Vergauról is, akinek operatív feldolgozása folyamatban volt. Bodnárné arról is információkat tudott szerezni, hogy a KKI-ba telepített szigorúan titkos tisztak nem hogy szigorúan, hanem egyáltalán nem voltak titkosak, mert hozzá nem értésük lebuktatta őket a dolgozók előtt. „Pethőné” legnagyobb érdeme azonban az volt, hogy sikerült rávennie zárkatársát, hogy mindent eláruljon, ezzel megfelelő kontrollcsoportot biztosítva Kerényi korábban megírt önvallomásához. Ilyen formán minden titkolt részletre fény derült, és az állambiztonság olyan információkat tudott meg, melyeket máshogy nem sikerült volna, így elmondhatjuk, hogy „Pethő Lászlóné” kiválóan teljesítette fogdaügynöki feladatát.

Amit Orwell „teleképek” és „gondolatrendőrség” formájában vizionált, hogy embereket teljes befolyás és szinte tökéletes ellenőrzés alatt lehetett tartani, úgy tűnik, valóra vált, ha a társadalom egészében nem is, de a zárkák szűk világában egészen biztosan.⁷⁴

¹ ÁBTL 4.1. A-3213. Kerényi Mária ügye „Vergau”.

² 1968. május 10–18. között került megrendezésre Nyugat-Berlinben a „Budapest Belvárosa bemutatkozik” hét kulturális programokkal (MKÉ, 1969: 48.). Ennek vizsgázására a magyar félnek is meg kellett rendeznie egy hasonló kulturális eseményt a nyugatnémeteknek. Az NDK nyomására az esemény névadója nem „Berlin”, hanem Nyugat-Berlin egyik negyede „Charlottenburg” lett. A Charlottenburg-hét 1969 novemberében minden probléma nélkül lezajlott (Nagy, 2016a: 120.).

³ ÁBTL 3.1.9. V-167017. Összefoglaló értékelő jelentés, 1971. május 12.

⁴ ÁBTL 4.1. A-3213. Kerényi Mária ügye „Vergau”.

⁵ Nagy, 2016b.

⁶ ÁBTL 4.2. 10-23/10/1962. A Magyar Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének 0010/1962. számú parancsa: Fogdaügyi szabályzat a politikai nyomozó szervek számára, 1962. március 24.

⁷ ÁBTL 4.2. 50-6/4/1962. ORFK vezető helyettesének 4. számú utasítása, 1962. június 27.

⁸ Izsa, 2010.

⁹ ÁBTL 4.2. II. sorozat 10-21/33/1958. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 33. számú parancsa, 1958. december 5.

¹⁰ ÁBTL 4.2. 10-23/10/1962. A Magyar Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének 0010/1962. számú parancsa: Fogdaügyi szabályzat a politikai nyomozó szervek számára, 1962. március 24.

¹¹ Szolzsenyicin, 1993/2: 377.

¹² Takács, 2008: 9.

¹³ Orgoványi, 2013: 11.

¹⁴ ÁBTL 4.2. 10-23/10/1962. A Magyar Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének 0010/1962. számú parancsa: Fogdaügyi szabályzat a politikai nyomozó szervek számára, 1962. március 24.

-
- ¹⁵ Ungváry, 2009: 383 és 380.
- ¹⁶ ÁBTL 4.2. 10-23/10/1962. A Magyar Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének 0010/1962. számú parancsa: Fogdaügyi szabályzat a politikai nyomozó szervek számára, 1962. március 24.
- ¹⁷ Izsa, 2010.
- ¹⁸ ÁBTL 4.2. 10-23/10/1962. A Magyar Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének 0010/1962. számú parancsa: Fogdaügyi szabályzat a politikai nyomozó szervek számára, 1962. március 24.
- ¹⁹ SÉ, 1972: 379.; 1971: 389.
- ²⁰ Szolzsenyicin, 1993/2: 169.
- ²¹ ÁBTL 4.2. 50-6/4/1962. ORFK vezető helyettesének 4. számú utasítása, 1962. június 27.
- ²² ÁBTL 4.2. 10-23/10/1962. A Magyar Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének 0010/1962. számú parancsa: Fogdaügyi szabályzat a politikai nyomozó szervek számára, 1962. március 24.
- ²³ ÁBTL 3.1.9. V-155414. Bírósági ítélet, Veszprém, 1961. augusztus 4.
- ²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-155414. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1959. április 8.
- ²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-155414. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1959. április 8. és április 21.
- ²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-155414. Jelentés, 1959. március 18.
- ²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-155414. Feljegyzés, 1968. december 4.
- ²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-155414. Bodnár Tiborné önvallomása.
- ²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-155414. Bírósági ítélet, Veszprém, 1961. augusztus 4.
- ³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-155414. Bírósági ítélet, Budapest, 1964. augusztus 21.
- ³¹ ÁBTL 3.1.9. V-155414. Bírósági ítélet, Budapest, 1966. december 13.
- ³² ÁBTL 3.1.9. V-155414. Bírósági ítélet, Budapest, 1967. április 11.
- ³³ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. Dr. Blaskó Lajos alezredes, alosztályvezető levele Rosnyai László alezredes alosztályvezetőnek, 1970. július 16.
- ³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-155414. Javaslat, 1968. november 30.
- ³⁵ *Népszabadság*, 1970: 8.
- ³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. Dr. Deák József alezredesnek, a Vizsgálati Osztály vezetőjének levele az IM BV Intézet parancsnokának, 1970. július 10.
- ³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 2. jelentés, 1970. július 15.
- ³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14067. Jelentés, 1969. március 10.
- ³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-155414. Bírósági ítélet, Veszprém, 1961. augusztus 4.
- ⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 28. jelentés, 1970. augusztus 4.
- ⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 4. jelentés, 1970. július 17.
- ⁴² ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 6. jelentés, 1970. július 20.
- ⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 26. jelentés, 1970. augusztus 3.
- ⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 28. jelentés, 1970. augusztus 4.
- ⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. Dr. Blaskó Lajos alezredes, alosztályvezető levele Rosnyai László alosztályvezetőnek, 1970. július 16.
- ⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-155414. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1959. április 8.
- ⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. Dr. Blaskó Lajos alezredes, alosztályvezető levele Rosnyai László alosztályvezetőnek, 1970. július 16.
- ⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 2. jelentés, 1970. július 15.
- ⁴⁹ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 1. jelentés, 1970. július 13.
- ⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 2. jelentés, 1970. július 15.
- ⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 6. jelentés, 1970. július 20.
- ⁵² ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 10. jelentés, 1970. július 22.
- ⁵³ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 13. jelentés, 1970. július 24.
- ⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 16. jelentés, 1970. július 27.
- ⁵⁵ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 4. jelentés, 1970. július 17.
- ⁵⁶ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 20. jelentés, 1970. július 30.
- ⁵⁷ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 29. jelentés, 1970. augusztus 4.
- ⁵⁸ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 2. jelentés, 1970. július 15.
- ⁵⁹ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 3. jelentés, 1970. július 15.
- ⁶⁰ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 4. jelentés, 1970. július 17.
- ⁶¹ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 29. jelentés, 1970. augusztus 4.
- ⁶² ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 19. jelentés, 1970. július 29.
- ⁶³ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 2. jelentés, 1970. július 15.
- ⁶⁴ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 6. jelentés, 1970. július 20.
- ⁶⁵ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 10. jelentés, 1970. július 22.
- ⁶⁶ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 19. jelentés, 1970. július 29.

- ⁶⁷ Ő volt Hans Joachim Vergau kereskedelmi tanácsos elődje az NSZK Budapesti Kereskedelmi Kirendeltségén.
- ⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 29. jelentés 1970. augusztus 4.
- ⁶⁹ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. jelentés, 1970. augusztus 10.
- ⁷⁰ ÁBTL 2.8.2.1.-30. Lajti Iván központi fogyatéka.
- ⁷¹ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. jelentés, 1970. augusztus 10.
- ⁷² ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. jelentés, 1970. augusztus 12.
- ⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. Engedi László őrnagy levele a Kalocsai BV Intézet nevelő tisztjének 1970. augusztus 13.
- ⁷⁴ Orwell, 2000.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.8.2.1.	BM III/II Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai	
	30	Lajti Iván
3.1.5.	Operatív dossziék	
	O-14067	Kerényi Mária „Kelemen Anna”
3.1.9.	Vizsgálati dossziék	
	V-155414	Bodnár Tiborné, Pavetics Mária tiltott határátlépés büntette ügye [sic!]
	V-158235/3	Kerényi Mária
	V-167017	Kerényi Mária
4.1.	Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok	
	A-3213	Kerényi Mária ügye, „Vergau”
4.2.	Parancsgyűjtemény	

Nyomtatásban megjelent források

- MKÉ, 1969
Magyar külpolitikai évkönyv 1968. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- SÉ, 1971
Statisztikai évkönyv 1970. Budapest, KSH.
- SÉ, 1972
Statisztikai évkönyv 1972. Budapest, KSH.

Sajtó

Népszabadság, 1970

Népszabadság, XXVIII. évfolyam, 170. sz., július 22.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Izsa, 2010

Izsa Jenő: Firkálás a WC ajtón. *Betekintő*, 1. sz.
http://www.betekinto.hu/2010_1_izsa
(utolsó letöltés: 2017. február 6.).

Nagy, 2016b

Nagy Péter: Egy nyugatnémet kereskedelmi tanácsos kapcsolatai Magyarországon az állambiztonság szemével. *Betekintő*, 4. sz.
http://www.betekinto.hu/2016_4_nagy
(utolsó letöltés: 2017. február 6.).

Orgoványi, 2013

Orgoványi István: Magyar ellenállási mozgalom. *Betekintő*, 4. sz.
http://www.betekinto.hu/2013_4_orgovanyi
(utolsó letöltés: 2017. február 6.).

Takács, 2008

Takács Tibor: Az államvédelem a maga (szöveg)valóságában. *Betekintő*, 3. sz.
http://www.betekinto.hu/2008_3_takacs
(utolsó letöltés: 2017. február 6.).

Hivatkozott irodalom

Nagy, 2016a

Nagy Péter: *Hírszerző vagy diplomata? Hans Joachim Vergau nyugatnémet kereskedelmi tanácsos Magyarországon 1967–1970*. ELTE BTK Történelem mesterszak. Szakdolgozat.

Orwell, 2000

George Orwell: *Nineteen Eighty-four*. Penguin Books.

Szolzsényicin, 1993

Alekszandr Solzsényicin: *A Gulag szigetvilág 1918–1956*. 1–3. kötet. (Fordította: Soproni András.) Budapest, Európa Könyvkiadó.

Ungváry, 2009

Ungváry Krisztián: A Kádár-rendszer kémelhárítása. In *Kádárizmus – mélyfúrások*. Szerkesztette: Tischler János. Budapest, 1956-os Intézet.

Egy újabb adalék Tóth Ilona és társai tragédiájához

A Déli Hadseregcsoporth Különleges KGB Ügyosztálya összefoglaló jelentése egy „ellenforradalmi” csoport felszámolásáról

Az alábbiakban közrebocsátott dokumentum az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésére Magyarországra vezényelt szovjet alakulatokból létrehozott Déli Hadseregcsoporth alárendeltségébe tartozó KGB-egységek egyik parancsnoka által 1956. december 12-én írt összefoglaló jelentés, amelyet az orosz Szövetségi Biztonsági Szolgálat Központi Irattára őriz, és nyomtatásban először 2009-ben jelent meg egy dokumentumgyűjteményben.¹ A jelentés nemcsak amiatt érdekes számunkra, mert a megtorlással kapcsolatba hozható orosz levéltári iratok ritka példája, hanem azért is, mert tartalma – jóllehet nem változtatják meg gyökeresen eddigi ismereteinket – bizonyos kérdések újragondolására ösztönözheti a kutatókat.²

A dokumentum szerint 1956. december 5-én éjszaka egy Budapest utcáin járőröző szovjet egység félreállított egy személygépkocsit, majd egy ember kivételével – akinek sikerült megszöknie – őrizetbe vette az autóban ülőket:³ Gyöngyösi Miklóst, Gönczi Ferencet, Lukács Józsefet és Bagó Gyulát. Egyikük sem kerülte el a forradalmárokkal és ellenállókkal szemben indított megtorlást, mindannyian az egyik „leglátványosabb mintaper”, a Tóth Ilona és társai ellen lefolytatott bírósági eljárás vádlottjai lettek. A fennmaradt magyar levéltári iratok alapján eddig is sejtettük, hogy a Tóth Ilona és társai ügyben a letartóztatottak kihallgatásában a szovjet hatóságok is részt vettek, hiszen a magyar szervek által jegyzett, de a nyilvánvalóan oroszról magyar nyelvre átültetett jegyzőkönyvekben több erre utaló szakasz is megtalálható.⁴ E szovjet összefoglaló jelentés alapján azonban még tovább árnyalhatjuk a képet. Az irat arról tanúskodik, hogy a szovjet járőr által előállítottakat elsőként a KGB Magyarországon tartózkodó tisztjei hallgatták ki. E vallomásaikat nem csatolták a Tóth-per nyomozati anyagához, mert az összefoglaló olyan napokon történt kihallgatásokból idéz, amely dátumokkal nem maradt fenn magyar nyelvű irat, sőt a jelentésben olvasható vallomástörödékek tartalma sem teljesen egyezik meg a későbbiekben a magyar hatóságok által felvett jegyzőkönyvekével.

Bár a Déli Hadseregcsoporth Különleges KGB Ügyosztálya által készített jelentés több kérdést is felvethet, e rövid írásomban csak egy bekezdésére szeretném felhívni az olvasó figyelmét. Ám ahhoz, hogy megértsük a forrás jelentőségét, röviden össze kell foglalnunk a Tóth Ilona és társai elleni vádak lényegét: az orvostanhallgató a forradalom idején a Domonkos utcai ideiglenes segédkórház vezetője lett, a szovjet csapatok november 4-i támadását követően röpcédulák készítésével csatlakozott az akkor kialakuló ellenállási mozgalomhoz, részt vett az Obersovszky Gyula és Gáli József írók nevével ismertté vált *Élünk* című illegális újság szerkesztésében. A vádak szerint 1956. november 18-án, miközben Tóth Ilona és a lap szerkesztői az újság sokszorosításával kapcsolatos teendőket beszéltek meg, a felkelők elfogtak egy gyanúsnak vélt személyt a környéken, és bevitték a kórházba. A pártpropaganda által hírhedtté tett történetet úgy vésték a társadalom tudatába és emlékezetébe, hogy aznap este Tóth Ilona orvostanhallgató és két társa, Gyöngyösi Miklós és Gönczi Ferenc meggyilkolták az épületbe bekísért személyt – Kollár István rakodómunkást, mert a férfit az Államvédelmi Hatóság besúgójának vélték. A három „tettet” szervezkedésben való részvétel és gyilkosság vádjával halálra ítélték, majd mindhármukat ki is végezték.

Azonban a történet szereplőit és a pert tekintve sincs egységes álláspont a témával foglalkozó történészek között. Kiss Réka és M. Kiss Sándor a történeteket csontig lecsupasztva jutott arra a következtetésre, hogy „az ellenforradalom alapmítoszává” vált gyilkosság „akkor, ott és úgy” egyszerűen nem játszódhatott le. Ezzel szemben Eörsi László szerint a hatóságok helyesen tárták fel az esetet, és a vádlottak, forradalmi

meggyőződésből ugyan, de elkövették a terhükre rótt bűncselekményeket. A periratok további összefüggéseit elemezve, Szakolczai Attila azon meglátását ismertette, amely szerint a perben tulajdonképpen nemcsak Tóth Ilona, hanem mindhárom kivégzett ártatlan volt a gyilkosság vádjában, a körük font eljárás pedig teljes egészében valótlanokra épült.

A közölt dokumentumban általam kiemelt részlet szerint Gyöngyösi és Gönczi már a KGB-s tiszteknek bevallották, hogy részt vettek egy belügyi dolgozó meggyilkolásában. A gyilkosság módja – miszerint előbb kloroformmal elaltatták, majd egy késszúrással megölték – ráadásul kísértetiesen hasonlít a Domonkos utcai kórházban állítólag elkövetett emberöléshez. Csakhogy a belső használatra készült, szigorúan titkos minősítésű szovjet jelentés egy különösen fontos pontban eltér a később nyilvánosságra került történettől: a két férfi mellett egy szóval sem említették a szövegben Tóth Ilonát, és még csak orvostanhallgatóra sem utaltak benne. Tóth Ilona helyett – bár a „mások mellett” szófordulatot is hozzáfűzték – egy „Eta” álnevet használó felkelőt neveztek meg harmadik személyként, aki részt vett az iratban névtelenül szereplő belügyes meggyilkolásában.

Vajon kit takarhat az „Eta” név? Azonos lehet-e ez a személy Tóth Ilonával, vagy nem? Felbukkan-e egyáltalán „Eta” neve a Tóth Ilona és társai perhez kötődő dokumentumokban, találkozhatunk-e ezzel a névvel az ellenálláshoz és megtorláshoz kapcsolódó más magyar forrásokban? A feltett kérdések megválaszolásához a vonatkozó szakirodalom áttekintése mellett a Tóth-ügy bírósági anyagát vizsgáltam meg újra, mivel a kihallgatott tanúk és vádlottak vallomásaiban számos olyan elejtett információ lelhető fel, amelyek egymás mellé téve újabb összefüggésekre világíthatnak rá – e szálakat azonban mind a nyomozás, mind az ügyészi és bírói eljárás során figyelmen kívül hagyták.

A per negyedrendű vádlottja, Molnár József a vallomása szerint november 18-án este őrt állt a kórház portáján, Gyöngyösi Miklóssal együtt ő vette át a bekísért embert a kapuban, és a gyilkosság időpontjában őt küldték ki az emeleti folyosóra, hogy őrködjön a szoba előtt. Molnár tárgyaláson tett vallomásában, még mielőtt hozzákezdett volna a Gönczi Ferenc és Turcsányi Józsefné gondnok közti nézeteltérés ismertetéséhez – miszerint a betegek vacsorájához nem forralták fel a tejet a konyhán, a gondnoknő meg felment az emeletre, hogy megkeresse Tóth Ilona orvosnőt –, egy pillanatra összezavarodott, és véletlenül eltért a „megfelelő” részlettől.⁵ Molnár ugyanis a tárgyaláson először azt vallotta, hogy akkor este a folyosón egy asztalnál őrködött, amikor „az Erzszi nevű ápolónő” egyszer csak megjelent az emeleten.⁶ Ezt követően folytatta tovább az ismert történet-szálát, miszerint ez a nő Tóth doktornő miatt jött, a szobából kilépő Gönczi viszont nem engedte, hogy a gondnoknő belépjen a szobába. De Molnár ezen a ponton ismét módosított, és már egy „Erzszi nevű gondnoknőről” beszélt,⁷ mígnem az Erzszi név teljesen kikopott a vallomásából, és csak az idős gondnoknő, Turcsányi Józsefné maradt meg a történet „igazolható” változatában.⁸ Ráadásul arról, hogy Molnár és ez a bizonyos Erzszi keresztnévű személy a kérdéses napon, a kérdéses időben a folyosón tartózkodtak és beszélgettek, egy szemtanú is beszámolt. Török Éva azon az estén betegként feküdt a kórházban, de többeket ismert az ott lévők közül, és más fiatalokkal együtt alkalmanként ő is részt vett a röplapok szétszórásában. A tárgyaláson tanúként hallgatták meg a Tóth-ügyben, de vallomásának eddig kevés jelentőséget tulajdonítottunk, hiszen nehezen illeszkedett az egyébként is ellentmondásokkal teli november 18-i képbe. Török szintén úgy emlékezett, látta, hogy mindketten – az Erzszi nevű ápolónő és az egyik kisfiú (Molnár József) is – ott voltak a folyosó lépcsőfeljáratánál, és ez az ápolónő ott őrködött.⁹ A folytatás azonban ennél is meglepőbb: Török vallomása szerint Erzszi ezután bement a lány szobájába, és feltehetően Török hozzá intézett kérdésére, hogy mégis „mi lehetett a nagy zaj”, közölte, hogy a kórházban van „egy ávós és azt hallgatják ki”.¹⁰ Ezután ketten-hárman – Török Éva határozottan állította, hogy köztük ez az Erzszi nevű ápolónő is – elővettek egy cetlit, és arra készültek, hogy a cédulát, azzal a szöveggel, hogy „így jár, aki áruló”, a Ligetben

fekvő holttestre (Futácsi Endre¹¹) vigyék.¹² E jelenetről egyedül Török Éva vallomásából értesülünk, és ha igaz, akkor az Erzsí nevű ápolónő a gyilkosság időpontjában valóban a kórházban tartózkodott, és a gyilkosságról a fentiek alapján nyilvánvalóan tudott, következésképpen egy kulcsfontosságú tanú lehetett volna Tóth Ilona és társai perében.

Török Éva elbeszélése viszont még egy lényeges kitételel tartalmaz: a cédulát író nőt a teljes nevén azonosította – Szoboszlainé Erzsébetnek hívták.¹³ A nő kilétéről és a szükségkórházban való megjelenéséről, ugyanezzel az asszonynévvel, csak Tóth Ilona jegyzőkönyveiből szerezhetünk további információkat. Tóth elmondásából tudjuk meg, hogy november 9-én késő este három beteg került át a Korányi kórházból a Domonkos utcai kiegészítő kórházba, köztük Szoboszlai József István is. Két nap múlva megérkezett a férfi volt felesége is, Erzsébet, aki mindenáron a férje mellett, a kórházban akart maradni. Miután a medika a Domonkosban lévő személyzet munkájával amúgy sem volt megelégedve, nem utasította vissza a kérést. Szoboszlainé Erzsí kiegészítő nővérként alkalmazta, és a konyhára osztotta be.¹⁴ Tóth Ilona azonban hamar elvesztette a nőbe vetett bizalmát, saját bevallása szerint ugyanis meg volt győződve arról, hogy Erzsí figyelte őt.¹⁵ Ennél lényegesebb, hogy Tóth Ilona e vallomásában arról is beszélt, hogy Szoboszlainé elmondta neki: ő Gyöngyösi Miklós „összekötője”.¹⁶ Török Éva az orvostanhallgató elmondásához hasonló személyleírást adott Szoboszlainéről, majd ő is megerősítette a Tóth Ilona által közölteket:¹⁷ Szoboszlainé Erzsí 25 éves, világosbarna hajú és barna szemű, elvált nő, aki Gyöngyösi összekötőjeként „hozott vagy vitt híreket valamilyen csoporthoz”.¹⁸

Az egész történet legmegdöbbentőbb csavarja azonban csak ezután következik: az illegális *Élünk* című lapot sokszorosító és terjesztő „földalatti szervezetben” Gyöngyösi Miklós a saját összekötőjét, vagyis ahogyan ő maga nevezte, a „közvetlen felettesét” nem Szoboszlainé Erzsébetként, hanem egy „Eta fedőnevű, Erzsébet keresztnévű” nőnek hívta a magyar nyomozók hatóságok előtt tett vallomásaiban.¹⁹ Pontosan úgy, ahogyan a szovjet katonai parancsnokságon is tette. 1956. december 5-én éjszaka „Eta” ült ötödik személyként a szovjet járőrök által feltartóztatott autóban, ahonnan egyedül neki sikerült megszöknie az igazoltatás és letartóztatás elől. Az őrizetbevetettek egybehangzó állításaiából²⁰ viszont az is kiderül, hogy ez a nő éppenséggel nem volt más, mint Csontos Erzsébet – a kör ezzel be is zárult.

Mindent összevetve a következőket valószínűsíthetjük: 1956. november 18-án a magát Szoboszlainénak kiadó Csontos Erzsébet – „Eta” – a Domonkos utcai kiegészítő kórházban tartózkodott, majd a szovjet jelentés tanúsága szerint Gyöngyösi Miklóssal és Gönczi Ferencsel együtt megöltek egy belügyes dolgozót. Ennek alapján viszont nem lehet véletlen, hogy Tóth Ilona az 1956. december 4-én jegyzőkönyvezett vallomásában eredetileg csak a gyilkosságban való részvételét ismerte be.²¹ Lehetséges lenne, hogy a Tóth Ilona és társai által előadott abszurd gyilkossági történet, amely miatt „az elkövetőket” köztörvényes bűnözőkként felakasztották, csak merő kitaláció, miközben a megtörtént gyilkosságról valójában semmit sem tudunk? Lehetséges volna, hogy a Tóth Ilona-ügyben pontosan ennek okán nem állnak össze sehogyan sem a részletek?

Csontos Erzsébetéről azonban mind a mai napig sem sikerült kiderítenünk, hogy valójában kicsoda, és milyen szerepet játszott az eseményekben.²² A forradalmat követően több ellenálló csoportba is csatlakozott – ám ahol megjelent, ott előbb-utóbb mindenki lebukott. Ez a nő Tóth Ilona és társai ügy dokumentumain kívül még számos, a megtorlás során keletkezett periratban is megjelenik: Nickelsburg László, Szirmai Ottó (Angyal István) és társai, Derzsi Sándor, illetve Péch Géza és társai nyomozati anyagát és periratait sorolhatjuk a legjelentősebb ügyek közé. A harcok idején először a Baross téri fegyveresek között tűnt fel, majd velük együtt került át a Péterfy Sándor utcai kórházba, ahol a pletyka szerint Nickelsburg László Baross téri parancsnok szeretője lett. Itt hamar bekapcsolódott az Angyal István vezette illegális nyomda munkájába, a röplapterjesztésbe, ahogy később az *Élünk* sokszorosításában és terjesztésében is aktív részt vállalt. A Péterfy és Domonkos utcai kórházhoz köthető személyek letartóztatása

után lépett kapcsolatba többek közt a II. számú Női Klinikán és a Honvéd Kórházban tevékenykedő orvos-egyetemistákkal, és sok esetben fontos kezdeményező szerepet vitt az ellenállás szervezésében. 1956. december 29-én Bécsbe szökött, állítólag azzal a céllal, hogy Ausztriában felvegye a kapcsolatot Király Bélával, a Nemzetőrség főparancsnokával, és a nyugati hatalmakon keresztül támogatást szerezzen a magyarországi csoportok részére.²³ 1957 januárjában Bécsből is továbbállt, hogy Londonban, a Dálnoki Veress Lajos vezérezredes körül csoportosuló szabadságharcosok szervezetével és az emigráns szociáldemokrata körökkel építsen ki kapcsolatot. Ezután végleg nyoma veszett.

Dokumentum

Vaszilij Gorbusin ezredes, a Déli Hadseregcsoporth Különleges KGB Ügyosztálya parancsnokának jelentése, 1956. december 12.²⁴

1956. december 12.

Szigorúan titkos
2. számú példány

M. I. Kazakov²⁵ hadseregtábornok elvtárs,
a Déli Hadseregcsoporth hadseregpáncsnokának

Jelentés
egy földalatti ellenforradalmi szervezet felszámolásáról Budapesten

1956. december 5-én, a járőrszolgálat során Budapest városában a 2. gépesített gárdahadosztály 6. gépesített gárdaezred 1. zászlóaljának tisztjei, Csajnyikov és Anyiszimov főhadnagyok vezetésével, feltartóztattak egy Vauxhall típusú személygépkocsit, amelyben 4 férfi és egy nő tartózkodott.

A motozás során a három férfinél magyar gyártmányú TT pisztolyokat, 250 darab hozzájuk tartozó lőszert, egy írógépet, stencilt és különböző feljegyzéseket találtak.

[A következő személyeket] őrizetbe vettük:

1. Gyöngyösi Miklós, 1929-ben született Budapesten, a X. kerületi Ceglédi utca 5–7. szám alatt él, korábban a Csepel gyárban dolgozott, 1946-tól 1949-ig politikai fogoly volt, mozgalmi neve „Piros”.
2. Gönczi Ferenc, 1931-ben született Budapesten, a VIII. kerületi Práter utca 82. sz. ház 3-as lakásában²⁶ él, foglalkozása újságíró.
3. Bagó Gyula, 1932-ben született Jánoshalmán, Budapesten az I. kerületi Hess András tér 3–5. házban él, ötödéves a Műszaki Egyetemen.²⁷
4. Lukács József, 1938-ban²⁸ született Ungváron, Budapesten a XIV. kerületi Fogarasi út 176. szám alatt él, lakatosként dolgozott a Mozdonyépítő gyárban.

Kihallgatásuk során 12 budapesti fegyveres csoport létezéséről, a csoportok vezetőiről, egy földalatti nyomda és rádióállomás címéről, fegyverrejtegetésre szolgáló helyekről és az illegálisban [működő] banditák tevékenységéről jutottunk adatokhoz.

A kapott adatok alapján a Déli Hadseregcsoporth Különleges KGB Ügyosztálya Sz. Sz. Beljcsenko²⁹ altábornagy elvtárs operatív csoportjának képviselőivel műveleti tervet állított össze a banditák földalatti nyomdájáról, a rádióállomás lefoglalásáról, a fegyveres bandavezérek elfogásáról és a fegyverek elkobzásáról.

Gyöngyösi őrizetes az 1956. december 6-i kihallgatáson a nyomdával kapcsolatban az alábbiakat vallotta:

„[...]30 Engem »Eta« bízott meg a nyomda vezetésével, amelyet a Budavári Palotában lévő egyetemi épület első emeletén, a 25. számú szobában helyeztek el. Gönczi Ferencet és [Lukács] Józsefet jelölték ki, hogy legyenek segítségemre, a körülbelül 26-30 éves [Lukács] Józsefet még a nyomdában is, és Bagó Gyulát. Munkánkat »Eta« többször eljött ellenőrizni. Illegális nyomdánk tevékenysége abban állt, hogy egy éjszaka alatt kb. 15-20 ezer példányban sokszorosítottuk az »Élünk« illegális újságot, valamint röpcédulákat is, abból a célból, hogy ezeket a Szovjet Hadsereg katonái és a magyar lakosság körében terjesszük.”

1956. december 7-én éjjel csekista–katonai31 akciót hajtottunk végre a XII. kerületben,32 Budapest városában. A művelet során a Hess András utca 5. szám alatti egyetemi diákszállóban egy sokszorosítógépet, üres papírcsomagokat és mintegy kétezer röplapot, valamint az „Élünk” ellenforradalmi újságot foglaltuk le. Ugyanebben a kollégiumban elkoboztunk egy hordozható rádiókészüléket és egy sor tartalék rádióalkatrészt is.

Az 1956. december 8-án éjjel tartott második akció eredményeként egy kézi rádió adó-vevőt és fegyvereket foglaltunk le.

Az 1956. december 6-i kihallgatáson Gyöngyösi Miklós a földalatti szervezet rádióállomásával kapcsolatban azt vallotta:

„Budán van egy R-20-as rádió adó-vevő, amelynek pontos helyét a velem letartóztatott Gönczi Ferenc és [Lukács] József ismerik. Az »Etával« folytatott beszélgetésből vált világossá előttem, hogy nevezett rádió adó-vevő Maléterrel létesít összeköttetést a Bakony lakott településein.”

December 7-én Gönczi Ferenc a rádió adó-vevő elhelyezkedéséről a következőt vallotta:

„A december 5-i látogatásunk alkalmával [Nyíri] Sándor elmondta a lakásán, hogy a nyomdával egy időben fogják kialakítani az illegális R-20-as rádió adó-vevőt a házukban, csak egy rádiótechnikust kell találni hozzá. Mikor kijöttünk, [Nyíri] Sándor megmutatta nekünk a házat, és mondta, hogy amíg a rádió adó-vevő ebben a házban van, szakember nélkül, addig nem működik. [Nyíri] Sándor azt mondta, hogy a szakember kiküldésének kérdését felveti majd [Obersovszky] Gyula előtt.”

December 7-én, az akció végrehajtásakor33 emellett még három banditát tartóztattunk le:

- Pribelszki István, 1932-ben született Kondoroson, Békés megyében, negyedik évfolyamos egyetemista a Műszaki Egyetemen;
- Nyíri Sándor, 1921-ben született Jank faluban, Szatmár megyében, budapesti lakos, munkás, esztergályos, pártonkívüli, végzettsége négy általános;
- Horváth Sándorné [Tollasi Ilona], 1936-ban született, Budapesten a József Körút utca [sic!] 25. szám alatt lakik, nincs meghatározott foglalkozása.

A kihallgatás során az őrizetbe vett banditákról bebizonyosodott, hogy mindannyian részt vettek az ellenforradalmi lázadásban, fegyverrel rendelkeztek, a lázadás leverése után illegálisba vonultak, és földalatti ellenforradalmi tevékenységet folytattak.

Gyöngyösi Miklós fogvatartott konkrétan elismerte, hogy kezdettől fogva aktívan részt vett az ellenforradalmi lázadásban, november 12–23. között egy fegyveres felkelőcsoportot irányított, belépett az „Angyal” vezetése alatt álló csoportba, majd [Angyal István] letartóztatása után az „Eta” fedőnevű felkelőnek engedelmességet nyújtott. Gyöngyösi vallomása szerint [Eta] „Angyal” helyettese, és tizenkét fegyveres csoportot vezetett. Ezenkívül ő felelt a földalatti nyomdáért. Az említett nyomdában Gyöngyösi és társai ellenforradalmi röplapokat sokszorosítottak, amelyeket a helyi lakosság és a

Szovjet Hadsereg katonái között terjesztettek, valamint ebben az említett nyomdában sokszorosították az „Élünk” földalatti újságot is, mintegy 15-20 ezres példányszámmal.

Gönczi Ferencsel, „Etával” és más banditákkal együtt Gyöngyösi részt vett egy belügyminisztériumi dolgozó bestiális meggyilkolásában, akit előbb kloroform segítségével elaltattak, aztán kés döftek a szívébe. [Kiemelés – M. G.]

A motozás során Gyöngyösinél megtaláltak egy kódot, amelyet a banda tagjaival folytatott levelezés titkosítására szántak.

A Gyöngyösitől elkobzott rejtjelekről Gyöngyösi a következőket vallotta:

„A nálam lefoglalt kódot az ellenforradalmi lázadó csoportunk résztvevője, Erzs, álnévén »Eta« írta és állította össze. [...]34 Ez a kód a konspiratív kapcsolattartást szolgálta a csoport tagjai közt. Ezt állította össze és osztotta szét a csoport tagjai közt tanulmányozásra, annak érdekében, hogy a csoport tagjai közt írásos összeköttetésként lehessen használni. A csoport földalatti munkájában, a gyakorlatban még nem alkalmaztuk, vagyis a tagok még nem tanulták meg.”

A letartóztatott Gönczi Ferenc részt vett a lázadásban, amint ezt fentebb említettük, részt vett egy belügyminisztériumi dolgozó meggyilkolásában, és 1956. november 26-án Obersovszky Gyula újságíró (le van tartóztatva) vonta be a földalatti szervezetbe, majd elküldte az illegális nyomdába, ahol az „Élünk” újságot és röplapokat sokszorosított. Az említett Gyula volt a földalatti nyomda szervezője, személyesen írta meg a röplapokat, anyagokat készített az „Élünk” újsághoz.

Bagó Gyula október 23-tól vett részt a lázadásban, fegyverrel rendelkezett, és mint sofőr hajtotta végre Csendes,35 a Műszaki Egyetem docense, a földalatti [szervezkedők] vezetője által [kiadott] feladatokat, szállította a röplapokat és a nyomdafelszerelést.

Lukács József október 23-án és 24-én egy automata fegyverrel vett részt a fegyveres felkelésben, rálőtt a rádió adó-vevőt őrző belügyminisztériumi alkalmazottakra [sic!]. 1956. november 12-én „Eta” vonta be a földalatti szervezetbe, elküldte a nyomdába, és itt az újságot és a röplapokat segítette sokszorosítani.

A december 7-én letartóztatott Pribelszki István azt vallotta, hogy Csendes tanár vonta be november 29-én a földalatti szervezetbe, és az illegális nyomdába küldte. Részt vett a földalatti [szervezkedők] illegális összejövetelein. Az egyik összejövetelen Pribelszki vallomása szerint Csendes is felszólalt, és a magyarországi eseményeket bemutató fotók és iratok gyűjtésére adott utasítást, hogy azokat India moszkvai nagykövetének, Menonnak adják át, állítólag azért, hogy a megjelenéssel a közvéleményt formálják. Csendes oda akarta adni neki [Menonnak] azon személyek listáját is, akiket a magyar rendőrség és a Szovjet Hadsereg csapatai „forradalmi tevékenységük” miatt tartóztattak le. A dokumentumok átadására egy háromfős küldöttséget javasoltak felállítani, de a letartóztatottak nem tudják, hogy Csendes megvalósította-e elhatározását, vagy sem.

Az 1956. december 9-i kihallgatáson Bagó Gyula a földalatti szervezet és az indiai nagykövet közti kapcsolatra vonatkozóan az alábbiakat vallotta:

„Helyi idő szerint 1956. december 5-én Csendes közölte velem, hogy ha korábban odaértem volna, elvihettem volna őt (azaz Csendest), Pribelszkit és másokat az indiai nagykövetségre, a dokumentumokkal és a magyarországi állapotokról készült fotókkal együtt. [...]36 Én határozottan hallottam Pribelszkitől, hogy ő [Pribelszki] részt vett az indiai nagykövettel folytatott megbeszéléseken, és hogy Csendes és ő átadták a nagykövetnek a magyarországi helyzetről szóló iratokat és fotókat. [...]37 Az indiai nagykövettel folytatott megbeszéléseket nem ismerem, csak Csendes és Pribelszki beszélgetett arról az autóban, hogy Krisna Menon állítólag személyesen részt vett az

amerikai nagykövetség előtti nőtüntetésen, és e tüntetéssel meg volt elégedve, és kijelentette, hogy a fegyveres fellépéssel semmiképpen sem szabadna [...]38”

A letartóztatott Gyöngyösi vallomása szerint Pribelszki belépett a földalatti újság szerkesztőségét alkotó négyesbe. Ebbe tartozott [Obersovszky] Gyula (a vezető), Pribelszki (a helyettes), Csendes és Lukács. Ez a négyes foglalkozott a sokszorosítandó anyagok összeállításával és kiválogatásával.

A letartóztatott Horváth Sándorné e földalatti szervezet tagja. A lázadókkal 1956. október 23-tól állt kapcsolatban, egy pisztollyal rendelkezett, részt vett az állambiztonság munkatársai elleni harcokban, röplapokat terjesztett, összekötői feladatokat teljesített, gyilkolt és fosztogatott. Horváthtal kapcsolatban a letartóztatott Gyöngyösi úgy vallott, hogy „irgalmatlan gyilkosnak és fosztogatónak” ismerte meg.

A letartóztatott Nyíri Sándor egy másik banditacsoportban dolgozott. Kihallgatása során vallotta, hogy egy olyan földalatti szervezet tagja, amelyik fegyveresen harcol a munkás-paraszt kormány ellen, e célból tartott magánál fegyvert és egy rádió adó-vevőt. Megnevezte eme banditacsoport tagjait, többek között Horváth Pál rendőrt és egy „Doktor” fedőnevű férfit. Nyíri felfedte azokat a helyeket, ahol a magukat „Nemzetőrségnek” nevezett banditacsoport a fegyvereit tartja.

Lukács József letartóztatott a december 6-i kihallgatáson a Nyírinél lévő rádió adó-vevővel kapcsolatban azt vallotta:

„Az illegális rádió adó-vevő helyéről nekem nincsenek pontos információim. Földalatti csoportunk résztvevője, Erzsi – a vezetéknevét nem ismerem, álnevén „Eta”- elmondása alapján tudom, hogy a rádió adó-vevő november végéig a Domonkos utcai kórház épületében volt Budapesten, a VII. kerületben. Ezt aztán állítólag a rendőrség lefoglalta.”

Lukács továbbá elmondta, hogy ő és a fentebb említett [Gönczi] Ferenc december 5-én Erzsi és [Obersovszky] Gyula, a csoport vezetőinek utasítására vették fel a kapcsolatot „Sándor bácsival”, aki Budapesten, a XII. kerület egyik utcájában lakik, és megállapodtak vele, hogy a sokszorosítógépet nála fogják elhelyezni, és ezen ellenforradalmi röplapokat fognak majd előállítani. [Nyíri] Sándor ebbe beleegyezett. Ugyancsak nála beszélgettek a rádióállomásról is.

„Emellett ő (Sándor) mondta el, hogy van két rádió adó-vevője: az egyik egy R-20-as, a másik egy kisebb.”

A december 7-i kihallgatáson [Lukács József] a következőket vallotta:

„Beszélgetésünkkel [Nyíri] Sanyi közölte, hogy a lakásában [...]39 nála van két rádió adó-vevő. Semmit nem tudok arról, hogy milyen céllal [akarták] felállítani a rádióállomást, de, gondolom, a bakonyi hegyekben tartózkodó felkelőkkel való kapcsolattartás miatt. Szintén e beszélgetés alatt kért meg bennünket Sanyi (engem és [Gönczi] Ferencet), hogy keressünk egy rádiós szakembert a rádió adó-vevőhöz, és ennek alapján gondolom, hogy a rádióállomás abban az időben még nem működött.”

Gyöngyösi és mások vallomása szerint az [a nő], aki december 5-én az autó feltartóztatásakor megszökött, a banditacsoportok vezetői és Király Béla tábarnok közti összekötő. A keresztnéve Erzsébet, budapesti lakos, bandita álneve „Eta”.

A Déli Hadseregcsoporth Különleges KGB Ügyosztálya aktív intézkedéseket fogantatosított [a nő] felkutatása és letartóztatása érdekében.

Déli Hadseregcsoporth Különleges KGB Ügyosztályának parancsnoka
[V. I.] Gorbusin ezredes40

¹ *Vengerszije szobityija*, 2009: 304–308.

² E helyen is köszönöm minden kollégámnak, hogy észrevételeikkel és megjegyzéseikkel segítették a munkámat.

³ A járőröző szovjet egység magyar nyelvű jelentése szerint 1956. december 5-én 22.00 órakor a brit gyártmányú, Vauxhall típusú gépkocsit azért tartóztatták fel, mert az autó sérült állapotban volt – Bagó Gyula, a sofőr ugyanis korábban karambolozott a gépkocsival, amelynek behorpadt az oldala, a rendszám meg kartonpapírra írva lógott rajta. BFL XXV.4.a 164/1957. Csajnyikov főhadnagy századparancsnok magyar nyelvű jelentése, 1956. december 5. 192.; Jegyzőkönyv Bagó Gyula kihallgatásáról, 1956. december 18. 333–334.

⁴ A legjellegzetesebb példa erre Obersovszky Gyula kihallgatási jegyzőkönyve, amelyben a „magyar hatóságok” első kérdése szokatlan módon az, hogy Obersovszky milyen nyelven kíván vallomást tenni. Lásd BFL XXV.4.a 164/1957. Jegyzőkönyv Obersovszky Gyula kihallgatásáról, 1956. december 6. 264.

⁵ Kiss – M. Kiss, 2007: 124.

⁶ BFL XXV.4.a 164/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv, Molnár József vallomása, 1957. február 26. 720.

⁷ Uo. 722.

⁸ Kiss – M. Kiss (2007) és Szokolczai (2014) meggyőzően érvelnek arra vonatkozóan, hogy az *Élünk* szerkesztői, Obersovszky Gyula és Gáli József írók, akik vallomásuk szerint fültanúi voltak az esetnek, valójában nem is aznap, hanem november 17-én tartottak megbeszélést a Domonkos utcai kórház első emeleti szobájában. Még közvetett tanúi sem lehettek az állítólagos gyilkosságnak, holott jelenlétük téves datálása, valamint a hallomásaik és vélelmek szülte vallomásaik folytán a vád fontos részeseivé váltak. Abban is egyet kell értenünk a három szerzővel, hogy a Gönczi Ferenc és Turcsányi Józsefné gondnok közti vita ugyancsak november 17-i epizód. Mindez abból a szempontból lényeges elem, mert a november 18-án történtek megértéséhez letisztultabbá és érthetőbbé teszi Molnár vallomását a személyi és időbeli zavart okozó jelenet kiiktatásával. Lásd Kiss – M. Kiss, 2007: 143.; Szokolczai, 2014: 190–197.

⁹ BFL XXV.4.a 164/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv, Török Éva vallomása, 1957. március 18. 873.

¹⁰ Idézet uo. Török Éva e vallomásában mindemellett arról is szólt, hogy Petruska Erzsébet november 17-i kikérdezéséről és megpofozásáról úgyszintén az Erzsi nevű ápolónőtől szerzett tudomást – Petruskáról ugyanis úgy hitték, hogy elárulta a rendőrségnek a Péterfy kórházban megbúvó felkelőket, és november 16-án a karhatalmisták ennek nyomán razziáztak a kórházban. Az Erzsi nevű ápolónő Petruska kihallgatásáról két módon értesülhetett: vagy ő is hallomásból tudott róla, vagy maga is jelen volt a lány kihallgatásán – noha a vádlottak jegyzőkönyveiben Erzsi jelenlétének nincs nyoma. BFL XXV.4.a 164/1957. Tóth Ilona feljegyzése Petruska Erzsébet kihallgatásáról, 1956. november 17. 1180.

¹¹ Futácsi Endre a Landler Jenő utca 44. szám alatt lévő, a november 4-i szovjet támadás következtében megszünt Baross téri parancsnokság nemzetőreiből alakult fegyveres csoporthoz tartozott, de 1956. november 4-én éjszaka tarkón lőtték a Városligetben. E haláleset tekintetében sem egyeznek a vélemények: a Landler 44. parancsnokát, Palotás Józsefet és egyik társát, Bognár Ottót vádolták meg a megtorlás során a férfi meggyilkolásával. Mindkettőjüket többek közt e vád alapján végezték ki, miközben több jel is arra mutat, hogy Futácsi Endrét valószínűleg szovjet katonának ölhatték meg. Lásd Szokolczai, 2014: 144–147.

¹² BFL XXV.4.a 164/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv, Török Éva vallomása, 1957. március 18. 873.

¹³ A tárgyalási jegyzőkönyv szerint az ügyész által „*Szoboszlai Istvánné vonatkozásában megtett intézkedések eredménnyel jártak*”, és az ügyész kérte is, hogy tanúként (!) hallgassák meg Szoboszlainét. A nőt két lakcímmel is sikerült az ügyészségnek előkeresnie, beidézték, azonban arra hivatkozva, hogy „vidéken tartózkodott”, nem hallgatták ki. Lásd BFL XXV.4.a 164/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1957. március 20. 907.; Feljegyzés a Tóth Ilona és társai-per tárgyalására idézendő tanúkról, 1957. március 13. 1553.

¹⁴ BFL XXV.4.a 164/1957. Jegyzőkönyv Tóth Ilona gyanúsított kihallgatásáról, 1956. december 3. 290.; Tárgyalási jegyzőkönyv, Tóth Ilona vallomása, 1957. február 18. 657.

¹⁵ BFL XXV.4.a 164/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv, Tóth Ilona vallomása, 1957. február 18. 656.

¹⁶ BFL XXV.4.a 164/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv, Tóth Ilona vallomása, 1957. február 22. 685.

¹⁷ Török Éva azzal a furcsa megjegyzéssel is kiegészítette a vallomását, miszerint a férjet, Szoboszlai Józsefet a saját felesége, Erzsi, és Gyöngyösi Miklós is ávósnak tartották – noha nehéz elképzelni, hogy az egykori feleség bekérezkedik a kórházba, hogy volt férjét ápolhassa, majd azt terjeszti róla, hogy ávós. A tárgyalás során e furcsa közlés hallatán Tóth Ilona válasza sem teljesen világos: „*Szoboszlainénak voltak téves eszméi, meg lehet őt orvosilag vizsgáltatni.*” Lásd BFL XXV.4.a 164/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv, Tóth Ilona vallomása, 1957. március 18. 875.

¹⁸ BFL XXV.4.a 164/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv, Török Éva vallomása, 1957. március 18. 874–875.

¹⁹ BFL XXV.4.a. 164/1957. Jegyzőkönyv Gyöngyösi Miklós kihallgatásáról, 1956. december 19. 241.

²⁰ BFL XXV.4.a. 164/1957. Jegyzőkönyv Gönczi Ferenc kihallgatásáról, 1956. december 6. 226.; Jegyzőkönyv Bagó Gyula kihallgatásáról, 1956. december 18. 333.; Jegyzőkönyv Lukács József kihallgatásáról, 1956. december 18. 346.; Tárgyalási jegyzőkönyv, Gyöngyösi Miklós vallomása, 1957. február 22. 685.

²¹ Kiss – M. Kiss, 2007: 190.

²² Müller, 2017.

²³ Szmirnov ezredes, a Déli Hadseregcsoport KGB Ügyosztálya helyettes vezetője az 1957. január 2-án készült, az 1956. november 4. és 1957. január 1. között Magyarországon elfogott személyek kapcsán írt összefoglaló jelentésében néhány mondatban foglalta össze e jelentéssel megegyezően az *Élünkkel* kapcsolatba hozható illegális csoport felszámolását. Ugyanakkor ebben már a szovjet hatóságok is Király Béla tábornok és a fegyveres csoportok közti összekötőként nevezték meg az „Eta” álnévű felkelőt, azaz Csontos Erzsébetet. Lásd *Vengerszije szobityija*, 2009: 351. A teljes jelentést magyar nyelven közli: Horváth–Pahirya, 2012: 116–118.

²⁴ A dokumentumot közlő orosz nyelvű forráskötet súlyos hiányossága, hogy a szerkesztők egyáltalán nem fordítottak figyelmet arra, hogy a kiadott iratokat megfelelő jegyzetapparátussal ellátva jelentessék meg. Ennek folytán nem derül ki a jelentésről, hogy az irat hány példányban készült, a példányokat, köztük az 1. számú eredetét milyen szervhez továbbították. Arról sincsenek információink, hogy a jelentést ki gépelte, illetve hogy magyarul tudó szovjet, avagy oroszul tudó magyar tolmácsot vettek-e igénybe a kihallgatások során. A dokumentum több tárgyi tévedést és elírást tartalmaz: a budapesti kerületek, utcanevek tévesztése a helyismeret hiányára, a tulajdonnevek helytelen, hallás utáni lejegyzése (Gyengyesi, Gence, Oberovszkij) pedig inkább egy magyar nyelvet beszélő szovjet fordítóra utal. A tolmács személye, felkészültsége abból a szempontból, hogy a letartóztatottak vallomásait a nyelvi meg nem értésből fakadóan esetleg félreértették vagy félrefordították, különösen fontos lenne.

²⁵ Kazakov, Mihail Iljics (1901–1979): szovjet hadseregtábornok. 1956-ban a Vörös Hadsereg Szárazföldi Erőinek főparancsnok-helyettese volt, novemberben vezényelték Magyarországra, mint a Déli Hadseregcsoport első hadseregpáncsnokát. 1960-tól a Leningrádi Katonai Körzet parancsnoka, 1965–1968 között a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek törzsfőnöke, 1968-tól élete végéig a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma katonai tanácsadójaként dolgozott.

²⁶ Gönczi Ferenc lakcíme: Budapest, X. kerület, Ceglédi utca 5–7. III. emelet, 39. lakás.

²⁷ Az eredeti orosz szövegben minden említésnél Politechnikai Intézet.

²⁸ Lukács József 1939-ben született Ungváron.

²⁹ Beljcsenko, Szergej Szavvics (1902–2002): szovjet altábornagy. A második világháború idején a megszállt területeken folytatott partizánmozgalom vezetője és szervezője, 1943–1953 között a Belorusz Népköztársaság belügyi népbiztosa, majd 1956–1959 között a KGB elnökhelyettese volt. 1956-ban a grúz kommunista párt leváltását követelő zavargások idején Tbilisziben irányította a KGB operatív csoportjait, majd novemberben Ivan Szerovval és más szovjet állambiztonsági vezetőkkel együtt küldték Budapestre. Még 1957-ben is Magyarországon tartózkodott.

³⁰ Hiányzó szövegrészek az eredeti orosz szövegben.

³¹ A lenini „hagyományokból” kiindulva, figyelmen kívül hagyva a szervezet nevének és felépítésének állandó változását, a hétköznapi szóhasználatban a szovjet titkosszolgálati szervek munkatársait rendre csekista jelzővel illették. A dokumentumban olvasható „csekista–katonai akció” kifejezés arra utal, hogy egy-egy rajtaütést a KGB információi, utasításai alapján hajtottak végre, és az akcióban adott esetben nemcsak a Vörös Hadsereg katonai alakulatai, hanem a KGB egységei, egyes tisztjei is részt vehettek. Az akció során őrizetbe vett személyeket a katonai parancsnokságra szállították, de kihallgatásukról, további sorsukról a szovjet állambiztonsági szervek határoztak.

³² A Műszaki Egyetem Hess András téri kollégiuma az I. kerületben volt, gépelési hibáról lehet szó.

³³ A Déli Hadseregcsoport alárendeltségébe tartozó 38. összefegyvernemi hadsereg KGB Ügyosztályának vezetője, Jakovlev ezredes a Déli Hadseregcsoport KGB Ügyosztálya parancsnokának, jelen dokumentum aláírójának, Gorbusin ezredesnek címzett, a „Forgószél” hadművelet során végzett operatív munka eredményeiről szóló beszámolójában erről az 1956. december 7-i akcióról említést tett. A dokumentumból csak a témához kapcsolódó szövegrészt közlöm:

„A földalatti ellenforradalmi szervezetben részt vevő, jelenleg fogva tartott személyeket a 128. gárda-lövészadosztály KGB Ügyosztálya hallgatta ki, és a vizsgálat során olyan adatokhoz jutottunk, miszerint Buda város[részben], egy egyetemi diákszálló szobájában, ahol [Bagó] Gyula, Szalontai [József], Pribelszki [István] laknak, valamint Obersovszky, megtalálható egy sokszorosítógép, amelyen ellenforradalmi röplapokat készítenek. December 7-én, az operatív munkatársak részvételével lebonyolított katonai művelet közben az említett diákszállóban a sokszorosítógépet, nagy mennyiségű ellenforradalmi röplapot, irodalmi [műveket], egy hordozható rádióadót koboztunk el. Az egyetem illegális szervezetének vezetőjét, Pribelszki Istvánt letartóztattuk, aki a kihallgatás során azt közölte, hogy Buda város[részben], a Mártonhegyi út 20. alatt lakik a szervezet egyik résztvevője, egy Sándor keresztnévű egyén, akinél van egy rádióállomás. Ezzel összefüggésben határoztunk

arról, hogy az említett lakcímen házkutatást hajtunk végre. A házkutatás során Nyíri Sándort letartóztattuk, és az R-10-es rádióállomást, egy automata fegyvert két dobtárral, 2 TT pisztolyt, több mint 500 db hozzá való töltényt és egy gránátot koboztunk el. Nyíri a kihallgatása során megerősítette, hogy ő is az ellenforradalmi szervezethez tartozik, és beszélt arról, hogy december 9-én a többi résztvevővel együtt az volt a szándékuk, hogy a Farkasréti temető területén elhelyezett fegyverkészletet átszállítják egy sokkal biztonságosabb helyre. December 14-én egy operatív munkatárs vezetésével kiküldtünk egy katonai osztagot a Farkasréti temetőbe, hogy gyűjtsék be a fegyvereket, és ennek eredményeképpen 5 automata fegyvert, 2 karabélyt, egy gránátot és mintegy 1000 töltényt foglaltunk le.” Lásd *Vengerszije szobityija*, 2009: 367.

³⁴ Hiányzó szövegrészek az eredeti orosz szövegben.

³⁵ Széll Sándor (1925–1985): a Budapesti Műszaki Egyetem mérnöke, tanársegéd. A forradalom idején az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság budai albizottságának vezetőjévé választották, a „Csendes” álnevet használva kapcsolódott be az illegális ellenállásba, és vett részt az *Élünk* sokszorosításában, a MEFESZ szervezésében. A megtorlás során a Szirmai Ottó és társai per vádlottjaként első fokon halálra ítélték, majd ítéletét másodfokon életfogytiglani börtönbüntetésre enyhítették. 1963-ban amnesztiával szabadult.

³⁶ Hiányzó szövegrészek az eredeti orosz szövegben.

³⁷ Hiányzó szövegrészek az eredeti orosz szövegben.

³⁸ Hiányzó szövegrészek az eredeti orosz szövegben.

³⁹ Hiányzó szövegrészek az eredeti orosz szövegben.

⁴⁰ Gorbusin, Vaszilij Ivanovics (1911–?): szovjet vezérőrnagy. A szovjet állambiztonsági szervek apparátusában 1938 óta töltött be különböző tisztségeket, 1956. november 16. és 1961. április 19. között a Déli Hadseregcsoport Különleges KGB Ügyosztálya parancsnoka volt, de még 1961-ben tartalékos állományba helyezték.

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

BFL XXV.4.a. 164/1957.

A Fővárosi Bíróság büntetőperes iratai, Tóth Ilona és társainak pere (461–463. doboz)

Nyomtatásban megjelent források

Horváth–Pahirya, 2012

Horváth Miklós – Olekszandr Pahirya: *Kényszerkirándulás a Szovjetunióba. Magyar deportáltak a KGB fogságában – 1956.* Budapest, Argumentum Kiadó.

Vengerszkije szobityija, 2009

Vengerszkije szobityija 1956 goda glazami KGB i MVD SZSZSZR: szbornyik dokumentov. N. F. Szamohvalov (glavnij. red.). Moszkva, Objegyinnennaja redakcija MVD Rosszii.

Hivatkozott irodalom

Kiss – M. Kiss, 2007

Kiss Réka – M. Kiss Sándor: *A csalogány elszállt – Tóth Ilona tragikum.* Budapest, Kairosz Kiadó.

Müller, 2017

Müller Gabriella: *Csontos Erzsébet portréja – egy fantomforradalmár legendáriuma.* (megjelenés alatt)

Szakolczai, 2014

Szakolczai Attila: *A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata*. Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem. Budapest.

Variációk egy gyilkosságra

**Takács Tibor: *A párttitkár halála: Egy 1956-os gyilkosság története*
Budapest, Jaffa, 2016.**

2016-ban az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójára emlékeztünk.¹ Jóllehet az ünnep nem sikeredett olyan viharosra, mint a tíz évvel korábbi, bajosan állíthatnánk, hogy a közbeszédet ezúttal (is) történészmunkák tartották lázban. Pedig figyelemre érdemes szakkönyvek ezúttal is születtek. Mindenképpen ezek közé tartozik Takács Tibor tízéves kutatómunkájának gyümölcse, a számos előtanulmányt követően megjelenő *A párttitkár halála*, mely már alcímével is érzékelteti a szerző látásmódját: *Egy 1956-os gyilkosság története* – olvashatjuk a borítón. Az egységes, zárt egészként elmondható „nagy történetek” tagadása ma már nem akkora skandalum, mint amilyen mondjuk tíz éve volt,² ennek ellenére Klió berkeiben még mindig nem mondható általánosnak az Ady által jó száz éve megénekelt életérzés („Minden Egész eltörött”) – legalábbis munkamódszerként.

A Jaffa Kiadó által gondozott, ám a kiadótól megszokotthoz képest jóval terjedelmesebb kötet külleme elegáns, s ez a megállapítás nem csupán a kemény borítóra, de az annak belső oldalain (elől-hátul) elhelyezett helyszínrajzokra is vonatkozik. A recenzens saját dőresége miatt csupán utólag jött rá: mindez nem öncélú dísz, hanem komoly segítség lehet a több száz oldalas eseteírás(ok)hoz, melynek során újra és újra a gyóni Vasút utcán menekülő párttitkár mellett érezhetjük magunkat (kár, hogy a számozásoknál csak a lövés helye hely van feloldva). Beljebb lapozva a kötetbe, feltűnő jelenség a dupla szennycímlap, noha a könyvészeti érdekességek bizonyára elég szűk kör számára relevánsak. Ellenben minden olvasó szenvedni fog a kétlépcsős (végjegyzetes, rövidítéses) hivatkozási rendszer miatt. Ez a gyakorlatban annyit tesz, hogy a hivatkozásokat előbb meg kell keresni hátul a „Jegyzetek”-ben, ahonnan – ha nem forrással van dolgunk – lapozhatunk is hátrébb, azonosítani a rövidítést az „Irodalomban”. S hogy szenvedéseink még teljesebbek legyenek, a jegyzetek sorszámozása fejezetenként újrakezdődik. Bár a jegyzetapparátus kétségkívül bőséges, ennél a megoldásnál azért többet várna az olvasó egy olyan kiadótól, amely eddig hangsúlyosan olvasóbarát kötetekkel jelent meg a piacon.

De térjünk át inkább a tartalomra. Takács a levéltáros-történészek azon táborába tartozik, akik tárgyi munkakörnyezetük – vagyis a nagy mennyiségű forrásanyag – ellenére nem riadnak vissza a gyakorta kényes szakmai kérdéseket feszegető elméleti megközelítésektől. Sőt, az Allambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának munkatársát egyszerre vádolhatjuk „pozitívista faktológiával” és „posztmodern relativizmussal”, ha teljesen rosszindulatúak és végtelenül leegyszerűsítőek szeretnénk lenni. De nem szeretnénk, így inkább állapítsuk meg: Takács munkamódszerét egyszerre jellemzi a kiterjedt forrásbázis részletező használata, a releváns szakirodalomban való értő tájékozódás és a nagy mennyiségű – időnként zavarba ejtően szerteágazó – elméleti (szövegelméleti, pszichológiai, antropológiai stb.) szakirodalom belátásainak kamatoztatása. Sőt, a szerző nem ódzkodik szépirodalmi művekből vett analógiákkal színeznit a kötetét – ezt pedig ma már külön meg kell említeni történeti munkáknál.

Takács legújabb munkájában az 1956-os forradalom és szabadságharc vidéki színtereibe enged bepillantást, a Pest megyei Gyón községre fókuszálva, ahol 1956. december 10-én „megkergették és megverték, majd lelőtték, pontosabban egy személy, Kövecses Ferenc lelőtte Biksa Miklós dabasi járási párttitkárt” (11). Erről az eseményről szól a közel négyszáz oldalas kötet, noha a szerző célja nem az eset rekonstruálásának eretnek

gondolata. Elsősorban ugyanis arra kíváncsi, hogy „*milyen történeteket alkotott 1956-ról a november 4-e után berendezkedő hatalom és ezzel összefüggésben miben jelölte ki a számonkérés fő irányát*” (14). Vagyis a szerző a rendelkezésre álló szövegek „kommunikációs szituációját” állítja munkája középpontjába. „*Nem magát a Bikszygyilkosság valóságát rekonstruálom, hanem a róla szóló narratívákat*” – teszi egyértelművé a helyzetet a 80. oldalon.

A szerző bízik benne, hogy diszkurzív esettanulmánya lehetőséget ad olyan fogalmi keretek „problematizálására” is, mint a „kádári hatalom” vagy a „megtorlás” (14). Ezen a ponton érdemes egy pillanatra megállni és eltűnődni. Hiszen bár a fenti célnak maximálisan eleget tesz a kötet, a historikusnak konvencionálisán nem a „problematizálás”, hanem problematikus múltbeli dolgok tisztázása lenne a feladata – legalábbis egy merőben 19. századi, ám mégiscsak általános nézet szerint. Aligha nevezhető lényegtelennek tehát a kötet születését inspiráló negatív publikálási tapasztalat – vagyis Takács egyik kéziratának meg nem jelentetése –, és közel sem csupán azért, mert a téma relevanciáját alapjaiban megkérdőjelező, nem éppen cizellált elutasítás („és akkor mi van?”) visszatérő jelleggel köszön vissza a fejezetcímekben. A szerző negatív tapasztalata ugyanis egyszerre példázza a történészcéh sokszínűségét (ami eredendően jó dolog) és a szakmai kritériumok egyenetlenségét (ami már komoly kérdéseket vet fel). A kérdés ekképp foglалható össze: hogyan szólhatunk múltbeli dolgokról?

A szerző e tekintetben rendkívül óvatos. Az első fejezetben szorgalmasan végigzongorázza a – még mindig megkerülhetetlennek érzett – referenciaindalmakat (Eco, Lejeune, Lotman stb.), noha ezek explicit demonstrálása nem tűnik teljesen indokoltnak egy olyan munkában, mely meggyőzően és értően alkalmazza a legfontosabb belátásokat „terepen” (vagyis a forrásokon). Ezt követően ismerkedhetünk meg a „megtorló apparátus” változó céljaival, eszközeivel és módszereivel. A szerző arányosan és olvasmányosan mutatja be, hogyan konstruálódott az „ellenforradalom” mesternarratívája. Konstruálódott, hiszen a „tömegmegmozdulásokat” emlegető (értéksemleges) olvasatot csak hatalmi sakkjátszmák eredményeképpen váltotta fel 1957 elején az innentől három évtizeden keresztül hegemon értelmezés („huligánokat”, „deklasszált elemeket”, „belső reakciót” és persze „fasisztákat” emlegetve). Ám a politikai rendőrség, az ügyészség és a bíróságok összjátéka a változó elvárásoknak megfelelően nem volt feszültségektől mentes (ahogyan Balogh Zoltán alhadnagy Pest megyei „villámkarriere” példázza a kötetben), a letartóztatások eredménye pedig általában köszönőviszonyban sem volt a fenti elvárásokkal. Takács meggyőzően mutat rá a tanúvallomások forrásértékének problematikuságára, ráadásul váratlan analógiáival napjaink szakosodási kényszerében igen ritka, széles körű tájékozottságáról tesz tanúbizonyosságot (legyen szó akár középkori boszorkányperekről, akár Horthy-kori napilapok parlamenti tudósításairól).

Ugyanezt a széles látókört regisztrálhatjuk az emberi emlékezettel foglalkozó fejezetben, ahol – többek között Frederic Bartlett, Ulrich Neisser és Daniel Schacter nyomán – nemcsak leszögezi, de be is mutatja, hogy az emlékezés mennyire „nem reprodukív, hanem sokkal inkább konstruktív természetű folyamat” (48). Méghozzá „dinamikus folyamat” (49), mely sémákon alapul, nem független az emlékezés céljától (szándékától), és alapvető sajátága a szelekció.³ Ha ezt összevetjük egy ötvenes évek végi kihallgatószooba nem éppen inspiratív miliójével, érthetővé válik a szerző óvatossága: „*Az emlékezetpszichológia arra tanítja a történelemet, hogy ne bízson a vallomások pontosságában, azt azonban már nem tudja megmondani, mennyire lehet pontos vagy pontatlan egy konkrét vallomás.*” (68) Aki olvasott már unalmas és hosszú vallomásokat (ugyanarról az esetről, újra és újra), alighanem tudja értékelni Takács éles szemű észrevételeit az olyan életszerűtlen mozzanatokról, mint amilyenek a biciklire pattanva verekedni indulás vagy a – már-már burleszkfilmbe illő – ablakon való menekülés különböző forgatókönyvei. De helyenként sor kerül az egyenként kivesézett

személyes történetek összesítő értékelésére is, így például megtudhatjuk, hogy a csoportjelenetet mindenki távolról nézte – saját bevallása szerint legalábbis. A narrációcentrikus szerzői intenció ellenére sokat megtudhatunk a falu működéséről is rendes körülmények közepette, a „buliban” (ahogy a helyiek nevezték az ötvenhatos eseményeket), valamint a falu életét kizökkentő megtorlások idején.

Bár a „megtorló apparátus” fogaskerekei közel sem illeszkedtek tökéletesen, és a változó célok, valamint a különböző esetlegességek gyakorta tették nehezen követhetővé az eljárások fordulatait, már a gyilkosság másnapján keletkezett rendőrségi jelentés előrevetítette a fekete-fehér értelmezést. Vagyis *„a megtorlás alkotta történetek Biksza Miklós halálát egy a helyi ellenforradalmárok által megszervezett, előre bejelentett gyilkosságként mesélik el”* (100). Ezt a preconcepciót zavarhatják ugyan a tények, ám a hegemon narratívát nem kérdőjelezhetik meg. Így vált az eljárások során bevett gyakorlattá a dátumokkal, igeidőkkel történő csúsztatás, az elhallgatás és természetesen a vallomások szelektív használata is. Csakis ily módon vált ugyanis lehetségessé a helyi nemzeti bizottság és nemzetőrség kompromittálása D. Szabó Károly perével, ekképp lehetett megkonstruálni a hivatalos Biksza-gyilkosságot Balla Pál és társai ügyével, majd lefektetni a „gyóni ellenforradalom történetét” Harmincz Istvánék elítélésével (145).

A hatalmi olvasat a hősiés dabasi pártvezető és a kommunistavérre szomjazó helyi „nyilas”, „kulák” csőcselék küzdelméről szólt, vagyis a kádári értelmezés megalkotta Biksza mártíriumának mesternarratíváját. *„Ebbe az éles oppozícióba”* természetszerűleg nem fért bele, *„hogya a községi tanácselnök, a nemzeti bizottság elnöke és az ellenforradalom helyi vezetője együtt fogadják a járási tanács és a járási pártbizottság küldötteit”* (150), ahogyan az valójában Gyónon történt 1956. december 10-én, Biksza halálának előzményeként. Az eset kapcsán négy embert végeztek ki: D. Szabó Károlyt, Balla Pált, Harmincz Istvánt és Lakos Jánost. A sors fintora, hogy a párttitkár életét kioltó Kövecses Ferenc külföldre menekült, és elkerülte a számonkérést. A súlyos ítéleteknek különös színt ad az is, hogy a szomszéd házába – ugyanebben az időben – bedobott kézigránátért mindösszesen tíz év járt *„dologrongálásért”* (250), hiába hogy csak a vakszerencsének köszönhetően maradt el a tragédia. Ebben az esetben nem merültek fel politikai érdekek és intenciók.

Az utolsó fejezetben a hatalom (kierőszakolt) interpretációit a helyiek 1989 utáni (szabad) olvasata váltja, vagyis *„tettesközpontú elbeszélés”* helyett *„áldozatközpontú megközelítést”* (372) kapunk. Takács érzékletesen szemlélteti a száznyolcvan fokos fordulatot, miként lesz *„ellenforradalomból”* forradalom és szabadságharc, és mindez mit jelent a narratívák és a reprezentációk (pl. a közterület-elnevezések) szintjén. A szerző nemcsak kiterjedt levéltári kutatásokat folytatott, de intenzív terepmunkát is végzett, huszonnégy oral history-interjút készítve az eseményekkel kapcsolatban. Nem meglepő, hogy az évtizedes tabusítás után az interjúkban *„az intézményes erőszakra helyeződött a hangsúly”* (359), és hogy a kollektív emlékezetben *„egy eltűzött, aránytalan, igazságtalan megtorlás képe rögzült, amelynek az áldoztait jóformán teljesen véletlenszerűen választották ki”* (367). S bár Takács nagyon szimpatikus módon saját korlátait emlegeti az interjúk terén, a családi tragédiáról faggatózó történész szégyenérzete alighanem általános tapasztalat, legfeljebb a többség hallgat róla. A szerző aggályainak ad hangot az utolsó fejezetek kötetbeli szerveslensége miatt is, ám ezek legalább annyira fontos részei *„a”* történetnek, még ha a hatalmi olvasatra koncentráció diskurzuselemzésbe kétségkívül kevésbé is illeszkednek.

Itt röviden újra ki kell térnünk a kötet koncepciójára. Természetesen legitim Takács *„kommunikációs szituációra”* fókuszáló eljárása, ráadásul a szerző nem árul zsákmacskát, hiszen korrekt módon mind a cím, mind pedig az első fejezet egyértelművé teszi: nem esetrekonstrukcióra vállalkozik. Sőt, a kötet végén már megfontolandónak tartja – Jan Assmann nyomán –, *„hogya az eseménytörténetet lényegében emlékeztörténetként fogjuk fel”* (383). Ez egyrészt bizonyos tekintetben

evidencia (hiszen ismereteink valóban „többszörösen közvetítettek”, 378), másrészt menekülési útvonalat is jelent. Maga a szerző is így véli, és kivonja munkáját úgy a helytörténet, mint a mikrotörténet hatósugarából. Saját szavaival: „a könnyebbik megoldást választottam: a cselekményesítés problémái alól kibújva inkább a múlt elbeszélői gyakorlatának vizsgálatához fordultam” (388).

A fenti döntés következtében és mindenekelőtt a forráscsoportok szerint szétszalazott interpretációk miatt az olvasónak időnként olyan érzése támadhat, mintha egy igényesen átfogalmazott kutatási jegyzetet vagy egy módszertani szakkönyvet tartana a kezében. De a könyv belső arányai is problémákat vetnek fel. Egyetlen példa: miközben hosszasan ismerkedhetünk Akutagava Rjúnoszuke japán író *A bozótmélyben* című – kétségkívül izgalmas – thrillerszerű novellájával, a könyvben csupán a 215. oldalon előkerülő, a gyilkosság helyszínére igyekvő Bikszánéről szinte semmit sem tudunk meg, s a családról sem sokat (titokban marad például, hol laktak). Az olvasó mindeközben különböző szemszögekből több tucatszor „végigizgulhatja” Biksza – hetven személy által közel háromszáz formában rögzített – üldözését, a „megtorló apparátus” intencióinak köszönhetően és az emlékezés jellegéből adódóan mindig némileg másképp. A megyei bíróságok postázási kálváriája és a fémfogú nő(k) felderítésére indított hatósági hajsza is könnyen értékelhető öncélú forrásközlésként. A választott módszertanból adódik a kontextus szűkössége is, hiszen éppen csak felsejlenek az olyan társadalmi feszültségek, mint amit például a „20 000 holdas lőtér” (260) kialakítása okozhatott a község határában. Bár nyilván nem célja a munkának egy – tisztaeszlárihoz hasonló⁴ –, az élet minden aspektusára kiterjedő nagytábló, a „megtorló hatalom” falura vonatkozó visszatérő vádját („nyilas fészek”) mégiscsak érdemes lett volna ellenőrizni, felcsapva mondjuk a Hubai László-féle választási atlaszt.⁵

A recenzens attól tart, Takács történetei ebben a formában csupán a legszűkebb szakmának jelenthetnek igazi élményt. Pedig a szerző esetében minden adott egy feszes szerkezetű, jó könyvhöz: elméleti felkészültségének köszönhetően reflektáltan használja óriási forrásanyagát, s ebben a lehető legtágabb értelemben vett irodalmi tájékozottság segíti. Mindezen túlmenően pedig egy további fontos erényt is csillogtat: jól és olvasmányosan ír. Mi végre hát e visszafogottság? Tényleg érdekesebb történeti szempontból elengedni a nehezebb ügyeket, mint amilyen 1956 vagy 1944? A cselekményesítésből⁶ eredő tagadhatatlan kockázat miatt ne készüljön átfogó monográfia például az 1944-es ellenállás(ok)ról, mert az eltérő hátterű, motivációjú és különböző célokkal rendelkező ellenállócsoportok – érthető módon – igyekeztek kevés nyomot hagyni maguk után (a későbbi visszaemlékezések pedig alighanem még inkább kibogarászhatatlanabban manipuláltak, mint a Biksza-gyilkosság emlékezete)? A forrásadottságok kétségkívül behatárolják a történetészt, és átgondolt nyelvhasználatra köteleznek, de talán éppen 1944 és 1956 kapcsán érzékelhetjük leginkább az empirikus alapokon nyugvó mélyfúrások szükségességét és a lokális történetek fontosságát. Másképp ugyanis aligha van remény makroszintű konzekvenciák levonására (noha a két szint kapcsolata korántsem evidens⁷).

A szerző zárszava nem szokványos: „Remélem legalábbis, hogy sikerült meggyőzőn az olvasót: az emlékezet és a nyelv működése nem teszi lehetővé, hogy megállapítsuk, pontosan mi történt 1956. december 10-én Gyónon.” (390) Ezt a mondatot alighanem minden történeti munka esetében le lehet írni, ahogyan a szerző is meggyőzően érvelt mellette. Kérdés azonban, hogy valóban ennyi-e a történetész erőfeszítéseinek kvintesszenciája. Szerintem nem. A történetész feladata annyiban kétségkívül heroikus, hogy egy megvalósíthatatlan „szent cél” kötelezi a múlt minél teljesebb körű megértésére és megértetésére (vagyis a tudás átadására). Ez az ethosz nem eredményezi a múlt rekonstrukciójának naiv hitét, s nem vezet sem a források fetisizálásához, sem pedig az elméleti megközelítések haszontalanságának frusztrált hangoztatásához. De ahhoz a belátáshoz igen, hogy a diskurzuselemzés könnyen kiüresedhet, öncélúvá válhat, ha nem tud kitörni a narratívák fogságából. *A párttitkár halála* mindezek mellett is jó szívvel

ajánlható az 1956-tal foglalkozó és a módszertani kérdések iránt nyitott történészeknek, valamint – helytörténeti olvasat elutasítása ide vagy oda – a gyóniaknak is. Ők bizonyára meg fogják kísérelni az eset rekonstruálását a maguk módján.

¹ A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Posztdoktori Kutatói Programja támogatta. Befogadó intézmény: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. E-mail: bartha.akos@btk.mta.hu

² Vö. az alábbi összefoglalás recepciójával: Szegedy-Maszák (főszerk.), 2007–2008.

³ Ezt a kérdéskört a szerző egy korábbi kötetében az ügynök-visszaemlékezések kapcsán már körbejárta: Takács, 2013: 7–61.

⁴ Kövér, 2011.

⁵ Hubai, 2001.

⁶ Vö. White, 1997: 251–278.

⁷ Vö. Szijártó, 2014; Gyáni, 2015: 151–162.

Hivatkozott irodalom

Gyáni, 2015

Gyáni Gábor: Szijártó M. István: A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata. [könyvismertetés]. *Korall*, LX. évf. 151–162.

White, 1997

White, Hayden: A történelmi cselekményesítés és az igazság problémája. In uő: *A történelem terhe*. Budapest, Osiris, 251–278.

Hubai, 2001

Hubai László: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000*. Budapest, Napvilág.

Kövér, 2011

Kövér György: *A tisztaeszlári dráma: társadalomtörténeti látószögek*. Budapest, Osiris.

Szegedy-Maszák (főszerk.), 2007–2008

A magyar irodalom története I–III. Főszerkesztő: Szegedy-Maszák Mihály. Budapest, Gondolat.

Szijártó, 2014

Szijártó M. István: *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. Budapest, L'Harmattan.

Takács, 2013

Takács Tibor: *Besúgók a besúgásról: Ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakból*. Budapest, L'Harmattan.

Ügynökök tanúja könyvet ír

Bálint László: A 6-os karton. Az „ügynökkártya” aduásza?
Budapest, [EFO Kiadó], 2016

A volt III/II. csoportfőnökség kémelhárítótisztje szükségét látta annak, hogy szemben az általa csak levéltári dokumentumokat „olvasgató” és „esetleg tudományos fokozatokkal ékesített”¹ állítólagos szakértőkkel, előadja véleményét egy olyan kérdésben, ami áttételesen a teljes magyar társadalmat foglalkoztatja. Ennek fontosságát mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a rendszerváltás utáni ügynökök legfontosabb dokumentációját a hálózati nyilvántartás kartonjai, az úgynevezett 6-os kartonok jelentik.

A szerző előszavában megjegyzi, hogy a vele vitatkozók nem áttalották vele kapcsolatban azt mondani, hogy *„nehogy már Haynau álláspontját vegyük figyelembe annak eldöntésénél, hogy mi történt 1848-1849-ben”*.²

A hasonlatot én is mondhattam volna. Bálint és Haynau egyaránt parancsokat teljesített, miközben mindketten figyelemre méltó öntevékenységről is tettek tanúságot. Bálint esetében nem lehet eltekinteni attól, hogy majdnem minden komolyabb ügynökperben mentőtanúnak jelentkezett a felperesek oldalán. Erre senki sem kötelezte, viszont perbeli megnyilvánulásai és ez a kötete is komolyan felveti a hitelesség kérdését.

Bálint bevezetőjében azt ígéri, hogy bemutatja az olvasónak a 6-os kartonnal kapcsolatos összes fontos részletet. Azonban már az első oldalakon valótlan állításokat tesz, amikor azt közli az olvasóval, hogy a korábbi polgári peres eljárások során csak a 6-os kartont mutatták be egyedüli és perdöntőnek szánt bizonyítékként azok, akik valakinek hálózati múltját kívánták bizonyítani,³ és amit szerinte a bíróság joggal tekinthetett nem elegendőnek a bizonyítás szempontjából. Maradjunk csak annál a három pernél (Kondor-, Kárpáti- és Martonyi-per), amelyekről tudom, hogy Bálint felperesi szakértői tanú volt. Ezekben a perekben a 6-os karton mellett még a következő irattípusokat vonultatták fel a megvádolt újságírók: a fedőnévvel összefüggő állambiztonsági intézkedési terv, fizetési jegyzék konspirált találkozó költségeiről, fedőnévvel írt jelentés, nyugta anyagi juttatás átvételéről, engedély konspirált lakásra vitelre, hálózati nyilvántartás az elektromos adattárból, hálózati napló másolata. Egyetlen olyan ügynökperrel sincsen tudomásom, amelyben csak és kizárólag a 6-os karton szerepelt volna bizonyító okiratként.

Természetesen egy volt állambiztonsági tiszt is hozzá tud járulni a múlt feltárásához. Farkas Vladimír és mások őszintén és a dezinformálás szándéka nélkül írták le emlékeiket.⁴ Amiről nem akartak beszélni, arról nem hazudtak, hanem hallgattak. Nem kívánom azt kutatni, hogy Bálint milyen szándékkal állította össze a kötetét. Írása következménye mindenestre súlyos dezinformáció, amit az sem tesz bocsánatosná, hogy volt tartótisztként emberileg érthető, ha ügynökeinek azonosítását meg kívánja akadályozni a nyilvánosság előtt.

Bizonyítási kísérlet

Maga a kötet 186 oldalból áll. Természetesen a munka jelentős része az alapfogalmak kifejtéséről szól. Szerző nem kevesebb mint 500 nyilvántartó kartont értékelt ki statisztikai szempontból, így az olvasó sok érdekességre számíthatna. Súlyos aránytalanság azonban, hogy a címben, illetve a bevezetőben ígért kérdéssel, azaz a 6-os kartonnal kapcsolatos hamisítási problémákkal csupán az V. fejezet „Szolgálati

trükkök és csalások” fejezetén belül foglalkozik, nem több mint két és fél oldalon.⁵ Bálint azt állítja, hogy a nyilvántartásba a rendszerváltáskor hamis 6-os kartonokat helyezhettek el. Ezt Nagy Lajos, a Nemzetbiztonsági Hivatal első főigazgatója terjesztette el először,⁶ holott ő, illetve Bálint pontosan tudta, illetve tudja, hogy az effajta hamisítási kísérlet technikailag lehetetlen, ugyanis minden kartonhoz emelkedő sorszámú, külön naplókban könyvelt dossziészámok tartoznak, és a rendszerbe utólag nem helyezhető be semmi. Bálint más ágon is próbálkozik a források lejáratásával, de egyetlen konkrét példát sem hoz a „Fiktív beszerzés”, a „Hamisított hálózati jelentés”, a „Visszaélés a figyelőkartonnal” alfejezeteiben. Helyette rengeteg pontatlanságot tárgyal,⁷ ez azonban nem arra bizonyíték, hogy a kartonokat hamisítás céljából töltötték ki (lásd később). Magyarán: egyetlen állítását sem támasztja alá olyan bizonyítékkal, amelyet mások ellenőrizni tudnának. Tekintettel arra, hogy nyolcszáz ilyen kartont nézett át – és számosat közöl is a munka mellékletében – ez a hanyagsága több mint érthetetlen, hacsak nem arról van szó, hogy azért hiányoznak a konkrét példák, mert egyet sem talált. Mindez nem azt jelenti, hogy ne léteztek volna ilyen ügyek, azonban sokkal ritkábban fordultak elő, mint ahogyan azt Bálint láttatni igyekeznek, és ami sokkal fontosabb: az ilyen esetek jelentős része kiszűrhető akkor, ha tudjuk, milyen tartalmi jegyeket kell keresnünk a kartonon.

Hozzá kell tennem, természetesen az állambiztonsági iratokkal kapcsolatban is szükséges a forráskritika, épp úgy, mint minden más irat esetében. Elméletileg létezhetnek azok a jelenségek, amelyeket Bálint említ, a kérdés csupán az, hogy mennyire jellemzőek és miről ismerhetők fel. Erről azonban az olvasó csak igen keveset tud meg a műből, holott amit előbb is említettem, ezek az esetek tipizálhatóak.

Konkrét példával élve: elképzelhető, hogy egy olyan 6-os karton, amelyre hat átadás-átvételt, két irattárazott dosszié-számot és huszonöt éven keresztül történő foglalkoztatást, illetve kizárási oknak büncselekmény elkövetését jegyezték volna fel, ne utalna teljesen egyértelműen arra, hogy a rajta megnevezett személy ténylegesen is hálózati tevékenységet végzett? Pláne úgy, hogy az érintett fedőnevével számos más állambiztonsági iratban is találkozunk? Bálint szerint elképzelhető, hiszen Kárpáti György kapcsán, akiről az állambiztonság „Halasi” fedőnéven egy ilyen kartont állított ki,⁸ szakértőként azt nyilatkozta, hogy a dokumentum nem bizonyító erejű.

Érdekes módon az eddigi ügynökperekben megidézett tartótisztek között egy sem akadt, aki felvállalta volna a konkrét és általa beszervezett ügynökök esetében, hogy fiktív beszervezést hajtott volna végre. Legfeljebb abba a kegyes hazugságba menekültek, hogy „nem emlékeznek”. Zengő Zoltán alezredes a Kondor-perben rámutatott arra, hogy az iratok esetleges hamisítása azért lett volna életveszélyes, mert ennek alapján *„bármikor a felettes szervek részéről a beszervezett személlyel való találkozón megjelenhettek volna. Óriási lett volna tehát egy ilyen fiktív beszerzésnek a kockázata. Nem tapasztaltam akkor olyat, hogy illet bárki megkockáztatott volna. (...) Az egyértelműen elmondható, hogy 6-os karton önmagában nem létezett. Ahhoz egy teljes dokumentációnak kellett társulnia.”*⁹

Bálint látszólag alaposan járja körbe a 6-os karton kérdését, mert az iratok kapcsán sok részletet ismertet. Van azonban, amiről mélyen hallgat.

Egy szót sem ír arról, hogy a 6-os karton soha nem önmagában állt, holott amikor a Kondor-perben tanú volt, akkor még azt nyilatkozta, hogy *„önmagában 6-os karton nem létezett, ahhoz az általam már meghatározott, illetve felsorolt dokumentumoknak kellett társulnia.”*¹⁰

Érdekes akkor tehát felsorolni azokat az iratokat, amelyeket Bálint munkájában nem részletez: mindig ki kellett állítani a 6/c (statisztikai nyilvántartás), 6/d (lakcímnnyilvántartás) kartont, illetve az 1960-as évektől az adatlapot is, valamint adott esetben a 6/a kartont, amely a hálózati személy operatív szempontból releváns

kapcsolatát tartalmazta. Bálint ezekből az iratokból csak a 6/a kartont elemzi részletesebben, a többit nem, holott ezek megdönthetetlen bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy a rendszerbe nem lehetett csak úgy, kockázat és következmények nélkül kartonokat elhelyezni. Amennyiben ugyanis valakit fiktíven szerveztek volna be és állították volna róla ki ezeket a kartonokat és adatlapot, akkor azt a kockázatot is vállalniuk kellett volna, hogy egy másik állambiztonsági tiszt, amikor lakcím vagy bármilyen más speciális szempont alapján kutatást folytat a hálózati nyilvántartásban, bármikor rábukkanhatott volna a fiktív beszerzés adataira is.

Ennek az esélye csak olyan személyeknél volt csekélyebb, akik kapcsolataik és lakhelyük alapján senkit sem érdekeltek. Magyarán: egy szabolcsi tanyán egyedül élő disznópásztor vagy egy nem hadiüzemben dolgozó egyszerű gyári munkás esetében ettől kevéssé kellett tartani. Egy „kapitalista” állampolgárokkal is érintkező, rendszeresen Nyugatra utazó újságíró vagy sportoló esetében azonban az állambiztonsági tiszt biztos lehetett abban, hogy az érintett személy éppen kapcsolatai miatt bármikor az állambiztonság más osztálya vagy csoportfőnöksége érdeklődésének homlokterébe kerülhet. Ebben az esetben az érintettet prioritálták volna, és legkésőbb akkor, amikor a be nem avatott állambiztonsági tiszt felkereste volna a hálózati személyt, kiderült volna az, hogy az érintett semmit sem tud beszervezettségéről. Különösen így van ez azon közéleti szereplők esetében, akik már beszerzésükkor is közéleti szereplők voltak – őket egy tartótiszt sem merte volna hamis adatokkal bevinni a rendszerbe, mert teljesen biztos lehetett abban, hogy a csalása rövid úton – az első prioritálásnál – kiderül. Márpedig a prioritálás minden állambiztonsági tiszt napi rutinjához tartozott, mint manapság az internetes felhasználónak a Google kereső. Egy közismert személynél pedig hatványozott volt az esélye annak, hogy nemcsak alacsonyabb rangú és esetleg ezért befolyásolható, szomszédos szobában dolgozó kolléga kérdezi le az adatokat, hanem egy másik osztály vagy csoportfőnökség tisztje, akivel már nem lehet haveri alapon eltussolni a csalást. Annál is kevésbé, mert a hálózati nyilvántartásban szereplő személyek bármikor kerülhettek olyan kontextusba, ahol az állambiztonság számára létkérdés volt, hogy tudja az igazságot – értve ez alatt azt, hogy kitől mire számíthat.

A prioritálások évente is százezres nagyságrendet tehetnek ki. Például a Magyar Rádió egyik stúdióját érintő bizalmas nyomozás vagy előzetes ellenőrzés esetén az első lépés az volt, hogy a stúdiót takarító személyzettől az összes oda járó bemondóig mindenkit prioritáltak, reménykedve abban, hogy csak találnak valakit, akinek már van korábról hálózati tapasztalata és erre való nyitottsága. A Magyar Rádiót felügyelő tartótiszt ugyanis a munkahelyen belül csak azokat a hálózati személyeket ismerhette, akiket ő irányított. Amennyiben a kémelhárításnál dolgozott, akkor csak a III/II. csoportfőnökségét; a III/I. és a III/III. csoportfőnökségét, valamint a katonai hírszerzését és elhárítását nem, nem beszélve a bűnügyi hálózatról. Sőt a III/II. csoportfőnökség hálózatából sem ismerte azokat, akiket még azelőtt zártak volna ki, mielőtt ő átvette volna ezt az elhárítási területet. Ilyen helyen száz munkavállalóból potenciálisan akár egy tucat is lehetett azoknak a száma, akik egy prioritálás esetében valamilyen értékelhető adattal jelentek volna meg (korábbi büntetett előélet, korábbi beszervezettség, beszervezettség más osztályon), és akikkel ennek alapján el lehetett kezdeni beszélgetni a lehetséges feladatokról.

Kondor Katalin ügyét Bálint sajnos nem tárgyalja, holott ott szakértőként voltak őszinte pillanatai is. Például akkor, amikor beszámolt arról, hogy csak úgy lehetett felvinni egy hálózati személyt titkos lakásra, ha előtte ellenőrizték azt, hogy járt-e már arra, illetve lakik-e a lakás környékén olyan személy, akivel személyes ismeretségben van, továbbá hogy a többi hálózati személy, aki más időpontokban ugyanoda jár, ismeri-e őt – ez ugyanis dekonspirációs veszélyt jelent, mert amennyiben a környéken ismerős lakott, vagy ugyanarra a lakásra más hálózat is járt, akkor nem volt kizárható hogy véletlenül találkoznak, és ebben az esetben a másik hálózati személy azonnal rájön, hogy ki van még beszervezve, illetve az ismerős keresztkérdéseket tehet fel a látogatás céljával kapcsolatban, ami kockázatot jelent. Ebből is látszik, hogy egy hálózati személy

foglalkoztatása folyamatosan prioráló munkával járt, és létkérdés volt, hogy a priorálás ne hamis eredményeket adjon.

Hasonlóan fontos az állambiztonsági adatlap alapján szerkesztett kutató nyilvántartás, amelyben több mint harminc paraméter alapján lehetett kutatni: például ha az állambiztonságnak egy szőke, vonzó külsejű, 170 centi magas és felsőfokú végzettséggel nem rendelkező, de németül beszélő és Székesfehérvár térségében lakó heteroszexuális férfira volt szüksége, aki kezdeményezőképző, akkor ezeket az adatokat be lehetett táplálni a rendszerbe és az kidobta az összes olyan személy adatát, aki a keresési feltételeknek megfelelt. Egy állambiztonsági tiszt sem lehetett biztos abban, hogy az általa indított fiktív beszervezések nem indítanak el bármikor egy lavinát éppen azért, mert a fikcióval kapcsolatos adatok az állambiztonsági nyilvántartóban már a teljes állambiztonság számára kutatási bázisként rendelkezésre álltak, és bármikor keletkezhetett olyan ügy, amiben az általa betáplált adatok másnak is érdekesek lehettek volna.

Bálint ugyan röviden ír arról, hogy kérdőjegyekkel lehetett kutatni a hálózati nyilvántartásban, a fentiekben ismertetett dilemmát azonban semmilyen módon nem érinti.

Mit bizonyít a 6-os karton valójában?

Félreértések elkerülése végett tisztázni kell, hogy a Bálint által kárhóztatott „szakértők” szerint mit is bizonyít a 6-os karton, és mit nem? Természetesen egy ilyen karton bizonyító ereje attól függ, hogy milyen adatok szerepelnek rajta. Alapesetben egy kitöltött karton arra mindenképp bizonyíték, hogy valakinek a beszervezését megkísérelték. Amennyiben ettől elálltak, akkor azt fel kellett tüntetni a kartonon.

Bálint szerencsére azt korrekten tárgyalja, hogy az állambiztonsági együttműködésnek a 6-os karton hiányában is lehetnek különféle bizonyítékai, elsősorban kérdőjegyek formájában, illetve úgy, hogy az illetőt ugyan formálisan nem szervezték be, de „mezítlás” konstrukcióban mégis foglalkoztatták, vagy úgy, hogy a foglalkoztatásról más állambiztonsági irat tudósít. Mivel ez a kérdés nem tartozik a 6-os karton eredetiségének problémakörébe, a továbbiakban ezt nem tárgyalom.

Nehézséget okoz, hogy a 6-os karton kapcsán nemcsak az állambiztonsággal történő kapcsolatfelvétel tényét, hanem ennek a kapcsolatfelvételnek a minőségét is értékelni kívánja az olvasó. Ez azonban két különböző ügy. Olyan esetről nem tudok, hogy valakiről úgy állítottak ki ilyen dokumentumot, hogy az illető nem is tudott arról, hogy az állambiztonság megkereste (magáról a kartonról természetesen egyik beszervezett sem tudott). Bálint maga is írja, hogy egy beszervezésben a tartótiszten kívül annak főnöke is részt vett, tehát egy csaláshoz legalább két személy összejátszására volt szükség, akik lebukás esetén állásvesztést és katonai bíróságot kockáztattak. Nem állítom, hogy ilyen eset elméletileg ne lenne lehetséges, azonban bizonyos külső jegyek alapján a kartonok egy része esetében ez teljes bizonyossággal kizárható. Azokban az esetekben, amelyekben a kartonon szerepel iktatott munkadosszié (ami azt bizonyítja, hogy jelentései gyűltek össze), vagy több átadás történt, vagy a hálózati személyt titkosították¹¹ még az állambiztonsági nyilvántartási rendszeren belül is, ez a forgatókönyv kizárható. Ezekben az esetekben azt biztosan tudni lehet, hogy a 6-os kartonon szereplő személy érdemben együttműködött az állambiztonsággal.

Megint más kérdés azonban az, hogy az „érdemi együttműködést” hogyan minősítsük. Ez az érintett jelentései, illetve más dokumentumok nélkül lehetetlen vállalkozás, leszámítva azt, hogy természetesen az a tény már önmagában is jelent valamit, ha valaki titkos kapcsolatot tartott fenn „ügynökként” az állambiztonsággal. Tekintettel azonban arra, hogy a rendszer hatalmas rátartással dolgozva rengeteg üresjárat jellegű jelentést

termelt, és részben ezzel összefüggésben évente a hálózat átlag 20%-át kizárták, nyilvánvaló, hogy az esetek jelentős részében az „érdeemi együttműködés” többé-kevésbé formális volt, és az érintett nem sok vizet zavart. A probléma ezzel csak az, hogy azok, akik a rendszerváltás után lelepleződtek, alapvetően nem azért kerültek kínos helyzetbe, mert dehonesztáló jelentések kerültek elő róluk, hanem azért, mert magukat erkölcsi piedesztálra emelve harcos antikommunistaként és ellenállóként állították be, ahelyett hogy elismerték volna, ők sem voltak különbek a Deákné vásznánál.

Bálint azonban ezeket a kérdéseket más formában teszi fel annak érdekében, hogy az állambiztonsági dokumentációt nevetségessé tehesse. A 6-os karton bizonyító jellegére azt állítja, hogy egy ilyen irat még nem elég annak állításához, hogy az érintett „megkérdőjelezhetetlenül és biztosan, sőt bizonyítottan beszervezett hálózati személy volt”. Jómagam ezzel szemben azt gondolom, hogy Bálint egy álvitát generál, mert senki sem állította eddig azt, hogy egy 6-os karton – adattartalmától teljesen függetlenül – minden esetben ezt jelentené. Egy ilyen irat csak azt jelenti, hogy az érintettet az állambiztonság beszervezettként tartotta nyilván – amennyiben természetesen nem az szerepel rajta, hogy az érintett az együttműködést nem vállalta, mivel a megíúsult beszervezésekről is 6-os kartont kellett kiállítani. Eddig azonban minden egyes ügynökperben az adatok nyilvánosságra hozója nem magával a karton tényével, hanem annak alaki sajátosságával érvelt, kiegészítve ezt egyéb iratokkal: azokkal a bejegyzésekkel, amelyek bizonyítják, hogy a 6-os kartont „élő” anyagként kezelték, azzal, hogy a kartonhoz tartozó dossziékat más tartótisztnek adták át vagy/és irattározták, hogy könyvelték rajta a személy lakcímével kapcsolatos változásokat, sőt, ne adj’ isten, azt is beírták, hogy azért zárták ki a hálózatból, mert „bűncselekményt követett el” (mint említettem, Kárpáti György 6-os kartonján például ez áll).

Bálint szempontjából dilemmát jelent, hogy egyrészt saját magát megbízhatónak kell beállítania, miközben saját munkahelyét úgy mutatja be, mint link alakok gyülekezetét, ahol tömegesen hamisítottak állambiztonsági iratokat. Ezt az ellentmondást azzal próbálja elsimítani, hogy a hamisítások zömét céhbeli pályafutása előttre teszi. Zárszavában azt állítja, hogy „*egyéb dokumentumok hiányában senki sem lehet tehát biztos abban, hogy az 1956 utáni években végrehajtott, szinte dömpingszerű tömeges beszervezési örületben hány tényleges, hány elkapkodott, netán fiktív beszervezés történt. Az ezzel kapcsolatos kételyekre erősítően hatnak a néhány év múlva szinte tömegesen alkalmazott kizárások is.*”

A szerzőnek itt kissé megcsúszott a tolla. Az 1956 előtti és utáni beszervezések adatai ugyanis ismertek. A forradalom előtt kb. 20 000 hálózati személyt tartottak nyilván, 1957. január 1-én 8135-öt, 1958. január 1-én 10 503-at, 1959. január 1-én 10 544-et. Ezt követően a hálózati létszám 5–10 ezer fő között ingadozott, mélypontját 1963-ban és 1973-ban érte el.¹² A „beszervezési örület” tehát nem 1956 utánra, hanem 1956 előttre jellemző. Bálint egyébként könyve 102. oldalán táblázatban közli a Csongrád megyei adatokat, azok ugyanezt a tendenciát bizonyítják – szemben azzal, amit a szövegben állít.

Egy konkrét példa

Bálint munkamódszerét jól illusztrálja az, ahogyan a megyében valós nevének közismert Annus József, azaz „Csanádi” fedőnevű hálózati személy¹³ ügyét ismerteti. Részletesen idézi, sőt fakszimilében is közli ennek kapcsán dr. Földvári László tanú (a Csongrád megyei állambiztonsági szerv vezetője) vallomását, aki azt nyilatkozta az átvilágítóbírák előtt, hogy a papíron beszervezett nem tudott arról, hogy a III/III. ügyosztály látókörébe került, és nevét (pontosabban fedőnevét) csak arra használta, hogy a máshonnan szerzett információknak forrást tudjon kreálni. „*Amint megtörtént [törlés az iraton¹⁴] kartonozása le is titkosítottam. (...) Amikor rendőrfőkapitány helyettes lettem, dokumentáltam, hogy a kapcsolat megszűnt.*”¹⁵

A dolog szépséghibája, hogy „Csanádi” 6-os kartonján nem az szerepel, hogy azt titkosították volna. Érthetetlen, hogy ez miért nem tűnt fel az átvilágító bírának. Az mindenesetre biztos, hogy Földvári valószínűleg nyilatkozott arról, hogy a kartont titkosította, mert azon minősítési kódként egyértelműen nem a 01 (titkos) és nem is a 06 (kizárt titkosított hálózat) szerepel, hanem csak a 07, ami a „kizárt hálózat” kódja. Annak nem sok értelme lett volna, ha Földvári a titkosítást csak a megyei nyilvántartóban elfekvő 6-os kartonra vezeti rá, miközben a központi nyilvántartó 6-os kartonján más szerepel, mivel a megyei állambiztonsági szervtől érkező prioritásokat Földvári beosztásából adódóan bizonyos mértékig kontrollálni tudta. Annus azonban országos jelentőségű személy volt, és hamis beszerzése esetén inkább az jelentett volna veszélyt, hogy a központi nyilvántartón keresztül érdeklőnek íranta.

„Csanádi”-hoz köthetően tetemes mennyiségű jelentés ismert. Az igaz, hogy ezeket nem „Csanádi” írta saját kezűleg, hanem a vele való beszélgetést jegyezték le az állambiztonság tisztjei. Ez nem is lehetett az 1980-as években másképp, mivel Annus József vezető pozícióban dolgozott, ráadásul MSZMP-tag volt, tehát nem lehetett őt azzal terhelni, hogy jelentéseket körmölgjön. Bálint szerint ezek lehet, hogy valós információk, azonban nem „Csanádi”-tól származnak. Ehhez képest Dán István alezredes és Földvári József százados 1978 novemberében – „Csanádi” beszerzése előtt – azt vetették papírra, hogy *„amennyiben bevonása nem oldható meg, kizárására teszünk javaslatot”*.¹⁶ Tekintettel arra, hogy „Csanádi” kizárása nem történt meg, ezzel szemben 1986-ig tartó hálózati munkája során rengeteg olyan tudósítás köthető ehhez a fedőnévhez, amit csak Annus József tudhatott (például amikor egy buszutazás során arról tudósít, hogy a vele utazók miről beszélgettek). Emellett „Csanádi” az állambiztonságnak szövegelemzést is vállalt. Szőnyi Tamás értékelése szerint *„tárgyi tudása és stiláris érzéke ismeretében bízhatták rá a feladatot”*.¹⁷ Éppen ezért teljesen kizárhatjuk, hogy az ilyen téren magyar-történelem szakos bölcsész végzettsége ellenére korántsem túlképzett Földvári írta volna „Csanádi” szövegeit, már csak azért sem, mert a *Tiszatáj* ügyére Budapesten is odafigyeltek – még az MSZMP vezető testületeiben is. Több mint életveszélyes lett volna tehát Földvári számára valótlanságokat előadni akkor, amikor arra számíthatott, hogy Budapestről akár Aczél György is visszakérdezhet. Budapesten az állambiztonsági vezetésnek a *Tiszatáj* egyfajta „nyílt seb” volt, amit az is illusztrál, hogy 1981 márciusában egy Szegedre küldött papíron kézírással a következő utasítást küldték Földvári századosnak: *„»Csanádi« fn. tmb-t kikérdezni!”*¹⁸ Földvári augusztusban már a „Nárcisz” fedőnevű T-lakáson találkozott „Csanádi”-val. 1982 őszéről arra is van dokumentum, hogy „Csanádi”-t Földvári soron kívüli találkozóra hívta telefonon, amelyre azonban az érintett nem tudott elmenni. Földvári azon állítása, amely szerint ő „Csanádi” tmb (titkos megbízott) kilétét titkosította, azért is ingatag lábakon áll, mert Zsembery Antal és Várhelyi Ferenc századosok 1983. februári jelentésükben külön kitértek „Csanádi” tmb értékes jelentéseire. Lehetetlen, hogy azok a tartótisztek, akik konkrétan a *Tiszatáj* kapcsán az ügynökhálózatot mozgatták és irányították, ne tudták volna, hogy ki is „Csanádi” valójában.¹⁹

Összefoglalva: a „Csanádi”-hoz köthető jelentések tömege egyértelmű bizonyíték arra, hogy az érintett rendszeresen és konspirált körülmények között volt az állambiztonság kapcsolata. Földvári László az átvilágító bírák előtt hamis tanúvallomást tett. „Csanádi” vallomásait természetesen különbözőképpen lehet értékelni, és azt sem szabad elfelejteni, hogy 1986-ban kizárták a hálózatból,²⁰ elbocsátották a *Tiszatáj* főszerkesztői posztjáról, és a Móra Ferenc Múzeum gyűjteménykezelői posztjára száműzték. Ezzel egyidejűleg pedig ellene is bizalmas nyomozás indult. Amennyiben máskor nem, akkor legkésőbb ezen a ponton ki kellett volna derülnie a csalásnak, hiszen a bizalmas nyomozás az érintett teljes előéletét feltárta. Mindez azt is bizonyítja, hogy „Csanádi” nem azonosult teljes mértékben a neki kiszabott szereppel, és legalább annyira nevezhető a rendszer áldozatának, mint tettesének.

Érthető elvárás, hogy egy annyira súlyos ügyben, mint amit az állambiztonsággal való együttműködés kérdése jelent, a bizonyításnak kétséget kizárónak kell lennie. Bálint mindent megtett annak érdekében, hogy úgy állítsa be az állambiztonsági iratokat, mint amelyek tele vannak valótlanságokkal. Az állambiztonság volt együttműködői hálások lehetnek neki ezért. A történettudomány számára viszont ez a munka csak arra jó, hogy bizonyítékot nyújtson azokra a kódósítási kísérletekre, amelyek 27 éve akadályozzák az állambiztonsági múlt megismerését.

¹ Bálint, 2016: 7.

² Uo. 7.

³ „A fent említett szakértői körből többen felhíborodtak azon, hogy ha polgári peres eljárásba keveredtek, a bíróság nem fogadta el hitelesnek és perdöntőnek az általuk egyedüli bizonyítékként bemutatott 6-os kartont.” Uo. 9.

⁴ Farkas, 1990. Mellettük megemlítendő még Hudy, 1990; V. Nagy, 2005.

⁵ Bálint, 2016: 39–41. Bálint a következő visszaéléseket sorolja fel: fiktív beszervezések (egyetlen konkrét példa nélkül), hamisított hálózati jelentések (erre egy példát ad 1952-ből, azonban a példa sántít, mert attól, hogy egy jelentést még a tartótiszt ír le, és nem a hálózat, az még nem biztos, hogy hamisítvány, mivel a hálózat szóbeli jelentést is adhatott), visszaélés a figyelőkartonnal (azt állítja, hogy figyelőkartont szabálytalanul célszemélyekre is kiállítottak). Ez a típusú visszaélés, amire Bálint egyetlen példát sem hoz, azonban egyáltalán nem érinti a 6-os karton kérdéskörét, mint ahogyan az általa ideszuszakolt „mezítlábas” foglalkoztatás (azaz formális beszerzés mellőzése) sem, mivel egyik esetben sem állítottak ki 6-os kartont. Hangsúlyozni kell, hogy ritkán ugyan, de léteztek fiktív beszervezések és fiktív jelentések. Ezek azonban különböző formai és tartalmi kritériumok alapján kiszűrhetőek.

⁶ Nagy Lajos az ATV *Napkelte* c. műsorában, 2002. aug. 9-én 7.15-kor nyilatkozott erről. Nyilatkozatát a későbbiekben a sajtó és a bíróságok is átvették. Leginkább az állambiztonság hálózati nyilvántartásában is szereplő katolikus pap, Tomka Ferenc jeleskedett ennek az állításnak kibontásában. Lásd Tomka, 2005: 264.

⁷ Ezek elsősorban a beszerzési időpontra, illetve a karton kiállításának időpontjára, valamint a lakcím és a munkahely változásának átvezetésére vonatkoznak.

⁸ Hozzá kell tenni, hogy Kárpáti nem cáfolta, hogy 1982-ben bűncselekmény miatt bíróság elé állították volna – a 6-os karton ezen állítása tehát mindenképp fedi a valóságot.

⁹ Fővárosi Bíróság 19.P.120.142/2004/ jegyzőkönyv nyilvános tárgyalásról 2004. február 6. 8.

¹⁰ Uo. 11.

¹¹ Ebben az esetben a kartonra a 01-es szervkód és esetenként a KFT (Különösen Fontos, Titkos) rövidítés került, és amennyiben valaki az érintett személyt priorálta, akkor arról nem a priorálót, hanem a hálózati személyt tartó tisztet értesítették, megadva neki annak adatait, aki a priorálást indította. Hasonlóan a legtöbb állambiztonsági intézkedéshez, a titkosítást sem rendelkezhetett el egyetlen személy: ahhoz mindig vezetői hozzájárulás volt szükséges. Ráadásul a titkosítást a dolog jellegéből adódóan sem az egyszerű beosztott, hanem legalább egy alosztály- vagy osztályvezető kezdeményezte, és legalább egy osztályvezető vagy megyei állambiztonsági vezető, esetleg csoportfőnök hagyta jóvá. Ebből adódóan egyetlen állambiztonsági tiszt sem engedhette meg magának azt, hogy egy fiktív beszervezést azzal leplez, hogy a beszervezett nyilvántartási anyagait rögtön titkosítja is.

¹² A statisztikai adatokra lásd Tabajdi–Ungváry, 2008: 188.

¹³ Annus József és Görömbei András levélváltásai. *Hitel*, 2002. május. <http://www.epa.hu/01300/01343/00005/> Lásd még a 16. sz. lábjegyzetet!

¹⁴ A törlésre azért került sor, mert a szövegben „Csanádi” eredeti neve is szerepelt.

¹⁵ Bálint, 2016: 139–140.

¹⁶ A *Tiszatáj*- és – ezzel összefüggésben – a „Csanádi”-ügyet tárgyalja és a kérdéses részt is idézi Szőnyei, 2012: 625–626. A továbbiakban az ő munkájára támaszkodom.

¹⁷ Uo. 627.

¹⁸ Uo. 631.

¹⁹ Uo. 633.

²⁰ A 6-os kartonon 1986. október 21-i dátummal csak annyi szerepel, hogy „hírsz. leh. megszűnt” – ami mindenképp pontatlan, mivel Annus továbbra is összejárt azokkal, akikről korábban jelentett. Kizárásának valós oka nyilván politikai volt. A *Tiszatáj* 1986. júniusi számában jelent meg Nagy Gáspár *A fiú naplójából* című verse, ami egyértelmű utalásokat tartalmazott az 1956-os forradalomra és a gyáva megalkuvásra. Nagy nem volt ismeretlen az állambiztonság előtt, a *Tiszatáj* közlési gyakorlatával korábban is gondok voltak, és ez a vers az utolsó cseppet jelentette a pohárban. Az ügygel a Politikai Bizottság is foglalkozott, és az MSZMP KB titkárságának határozata alapján a szerkesztőség tagjai pártfegyelmit kaptak, a folyóirat megjelenését hat hónapra

felfüggesztették, Annust leváltották. Mivel Annus azonosult a folyóirat kritizált szerkesztői gyakorlatával (erdélyi írók műveinek megjelentetése, Csoóri Sándor verseinek közlése stb.), arra kell következtetnünk, hogy az állambiztonsági kapcsolatot is egyfajta áldozathozatalként fogta fel annak érdekében, hogy a lap megjelenhessen. Erre utal, hogy nyíltan rosszindulatú, túlbuzgó jelentéseket nem is adott. Szerkesztőségi kirúgása után nyilván állambiztonsági együttműködése is okafogyottá vált. Ezért és nem áthelyezése miatt szűnt meg foglalkoztatása. Mint ahogyan megkönyékezésekor, úgy kizárásakor is minden bizonnyal rendkívül diplomatikusan járt el, nem tanúsított nyílt ellenállást és ezért kerülhetett ez a semleges indoklás a 6-os karton aljára. Meg kell jegyezni, hogy amennyiben igaz lett volna Földvári László azon magyarázata, amely szerint ő „Csanádi” szerepeltetését egyfajta gyűjtőcégernek használta csupán, akkor magyarázatot kellett volna adnia arra, hogy miért mondott le erről a lehetőségről 1986 után – holott ekkor is rengeteg információ ömlött hozzá a *Tiszatáj* volt szerkesztőségének köréről és másokról. A 6-os karton kapcsán egy trehánytság viszont megemlíthető: dacára annak, hogy „Csanádi” rengeteg jelentést adott, és ezek a „Subások” dossziésorozatban fenn is maradtak, a másodpéldányokat nem iktatták külön munkadossziéban – legalábbis a 6-os karton fennmaradt példányán nincs M-dossziéra utaló jelzet. Lásd ÁBTL 2.2.2. hálózati nyilvántartások „Csanádi”.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok történeti Levéltára (ÁBTL)

2.2.2. Hálózati nyilvántartások

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Annus József és Görömbei András levélváltásai. *Hitel*, május.
<http://www.epa.hu/01300/01343/00005/> (utolsó letöltés: 2017. március 5.)

Hivatkozott irodalom

Bálint, 2016

Bálint László: *A 6-os karton. Az „ügynökkártya” aduásza?* Budapest, [EFO Kiadó].

Farkas, 1990

Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam.* Budapest, Interart.

Hudy, 1990

Hudy Zoltán: *Párt-Rend-Őrség.* Budapest, Interart.

Tabajdi–Ungváry, 2008

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990.* Budapest, Corvina.

Tomka, 2005

Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk. Egyházüldözés és az ügynök-kérdés 1945–1990.* Budapest, Szent István Társulat.

Szönyi, 2012

Szönyi Tamás: *Titkos írás. 2. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet.* Budapest, Noran Libro.

V. Nagy, 2005

V. Nagy Árpád: *Egy lelkiismeret lázadása. A BM operatív főosztja megszólal.*
Budapest, Kairosz.

A Külügyi Hírszerző Központ létrehozása Romániában, 1978 Szervezettörténeti vázlat

A Securitate vezetőségében 1978 márciusának elején végrehajtott változtatások, amely során a román titkosszolgálat élére egy MI-n (Belügyminisztérium) kívüli ember, Tudor Postelnicu, a DIE (Külügyi Hírszerző Főigazgatóság) esetében pedig az MI Kollégiumának egyik embere, Alexandru Dănescu került, közrejátszottak Ion Mihai Pacepa tábornok szökésében.¹ Az 1978 nyarán (július 28-án) küldetésben az NSZK-ban tartózkodó Ion Mihai Pacepa felvette a kapcsolatot a CIA-nak a bonni amerikai nagykövetséghez tartozó képviselőivel, és politikai menedékjogot kért az Egyesült Államoktól, ahol aztán több olyan műveletbe is bevonták, melyek a volt szovjet tömb ellen irányultak.²

Ennek a lépésnek a hatásai meghatározták a román kémiszolgálat 80-as évekbeli alakulását. Ahogy azt látni fogjuk, az MI-ben ezután elindított vizsgálat nyomán sokakat helyeztek tartalékos állományba, vagy éppenséggel ítétek el. Átalakították a szervezeti felépítést és a személyi állomány összetételét. Ebből kifolyólag szükségesnek tartjuk, legalábbis ami a struktúrák szintjét illeti, az összehasonlítást azzal az időszakkal, amikor Ion Mihai Pacepa állt a román kémiszolgálat élén. A tanulmányban a hírszerző struktúrákat, a vezetőket, valamint az 1989 decemberéig végrehajtott műveleteket mutatjuk be, bár hangsúlyozni kell, hogy rendkívül korlátozottan lehet levéltári forrásokhoz hozzáférni.

Pacepa tábornok szökése, illetve annak hatása, ahogy arról a kor nem hivatalos köreiből beszéltek, károsabb volt, mint az előző évben bekövetkezett romániai földrengés. Az esemény valódi földrengést okozott az állam központi struktúráiban, ami a DIE-t, az MI-t, a Külügyminisztériumot és a Külkereskedelmi Minisztériumot érintette a leginkább, és ugyanakkor itt került sor a legnagyobb személyzeti átszervezésekre is.

Nicolae Ceaușescu alapos vizsgálatot rendelt el, mely – többek között – Románia fő kémiszolgálatának lefejezéséhez vezetett. A részben megvalósított lépések ezek voltak: a DIE alapjaitól történő újjászervezése új néven, Ion Mihai Pacepa tábornok alárendeltjeinek és munkatársainak leszerelése, nyugdíjaztatása, vagy áthelyezése az MI más egységeibe, azon tisztek többségének hazarendelése, akik diplomáciai fedéssel dolgoztak Nyugaton, és akiről azt gyanították, hogy a szökevény ismerte őket. Bár számuk nem volt olyan nagy, mint ahogy azt híresztelték, egyes illegális tisztek, akiket kölcsönzött identitással telepítettek külföldre, és akik nem rendelkeztek diplomáciai védelemmel, hazatértek, elhagyva családjukat, és lemondva a román kémiszolgálat számára fontos intézményekben megszerzett pozícióikról. Még azon informátorok egy részét is hazahozták, akiről azt feltételezték, hogy a DIE volt helyettes vezetője ismeri őket.

Így semmisítették meg egy igazgatóság két évtizednyi erőfeszítését, melynek célja emberek kiképzése, fedőtörténetek gyártása és értékes információkat szerezni képes ügynökhálózat kialakítása volt. Ion Mihai Pacepa szökése kétségtelenül nemcsak az elnöki párra mért csapást, de a DIE személyzetére is, ami nemcsak a karrierjükre, hanem a személyes egzisztenciájukra is kihatott. A DIE vezetőségéhez tartozó tábornokokat két hónapig csaknem börtönszerű körülmények között tartották, és ezen idő alatt több száz oldalt töltöttek meg a vallomásaikkal. A vizsgálóbizottság ezekből próbált választ találni arra a kérdésre, amely mindenki felől, a Ceaușescu családot is beleértve: „Hogyan volt képes Pacepa árulóvá válni?”³

A volt belügyminisztériumi államtitkár „árulása” körülményeinek kivizsgálására 1978. augusztus közepén létrehozta egy négyfős bizottságot, melynek tagjai Iulian Vlad és Emil Macri tábornokok, valamint Vasile Gheorghe és Ion Moș ezredesek voltak. Ez a bizottság 1980 tavaszáig működött, és több mint 500 securitatis tiszttel hallgattak meg, akik az 1956–1978 közötti időszakban érintkezésbe kerültek a román kémiszolgálattal, vagy annak keretében tevékenykedtek.

A több mint 2500 jelentésben, melyek terjedelme a 10 000 oldalt is meghaladja, 4 részletesen bemutatnak egy sor Securitate-műveletet, melyekre a pártszervek engedélyével vagy anélkül került sor. Ezenkívül a bizottság által meghallgatottak vallomásaiból kiderül, hogy Ion Mihai Pacepa – Nicolae Doicaruval együtt – volt az, aki több mint egy évtizeden keresztül eltérítette a Securitatét a külföldi céljaitól, elterjesztve a korrupciót a biztonsági apparátuson belül, egyes párt- és állami hivatalosságok körében, kompromittálva a román diplomácia egy részét, ezzel hozzájárulva Románia külföldi megítélésének romlásához. 5

Ma, amikor részben hozzáférhetünk ezekhez a CNSAS archívumában megtalálható dokumentumokhoz, mégis úgy gondoljuk, hogy hiba lenne teljes mértékben elfogadni „igaz” voltukat; a vizsgálat alatt álló tisztek jelentései és vallomásaik közül több a félelem, a gyanakvás és a bizalmatlanság légkörében született. A tapasztalt tisztekből álló vizsgálóbizottság célja Ion Mihai Pacepa tábornok esetleges kémhálózatának vagy összekötő ügynökeinek a feltárása volt. Akkor úgy gondolták, hogy általános összeesküvésről van szó, melyben számos főtiszt vett részt a román kémiszolgálat élén. Ezért aztán a vallomások és a jelentések a bizalmatlanság, fenyegetések és különféle nyomásgyakorlások hatására születtek. 6

Figyelembe kell venni, hogy a Securitate tisztjei által aláírt összes jelentésből a bizottság csak azokat tartotta meg, melyek a DIE működésére nézve voltak terhelőek, melyek kihágásokban és törvénysértésekben nyilvánultak meg. Az ilyen jellegű adatokat nem tartalmazó vallomásokat szubjektíveknek minősítették és megsemmisítették. 7 A vizsgálat alatt állók egy része, akiknek nem volt tudomásuk negatív jellegű információkról a DIE vezetőségének működését illetően, igyekeztek megfelelni a vizsgálóbizottság elvárásainak, „hallomásból vagy a munkatársak pletykáiból” vett tettekről és eseményekről számolva be, melyek egy része kitalált volt. 8 Mindezeknek arra az egész önkényes és korrupció légkörre kellett rámutatniuk, ami lehetővé tette Pacepa tábornok szökését.

A vizsgálóbizottság e vallomások alapján arra a következtetésre jutott, hogy az „áruló” nem hagyott hátra ügynöki hálózatot vagy hírszerző sejteket. Ezt követően a bűnösöket keresték, látszólag azonosították a Pacepa tettehez vezető okokat, és megoldásokat kerestek a külföldi hírszerző hálózat még megmaradt részének megóvására. Ennek érdekében több száz káder- és ügynöki anyagot vizsgáltak át, hogy kiderítsék, mennyire sebezhetőek, és lojálisak-e a Securitatéhoz.

Ezzel egyidejűleg a DSS (Állambiztonsági Főigazgatóság) vezetője, Tudor Postelnicu leváltotta a hírszerző és elhárító szervek azon vezető tisztségviselőit, akik kapcsolatban álltak Pacepával, vagy ő ismerte őket. Következésképpen visszahívták a fedett tisztek többségét Románia washingtoni nagykövetségéről, a New York-i, londoni, párizsi és római konzulátusokról, valamint az NDK-ból, Japánból és Latin-Amerikából. Magát a belügyminisztert, Teodor Coman is leváltották, és Vâlcea megyei főtitkárrá nevezték ki. Az idegenforgalmi miniszteri tisztségéből is leváltott volt DIE-vezetőt, Nicolae Doicaru egy Bukarest környéki IAS-ba (Állami Mezőgazdasági Vállalat) küldték, Grigore Răduică 9 tábornok, belügyminiszter-helyettes pedig közigazgatási tisztségbe került át. A hírszerzés élére, miniszterhelyettesi beosztásban, a fővárosi propagandáért felelős egykori titkárát, Romus Dimát nevezték ki. Eugen Luchian tábornokot, aki közel állt Pacepához, letartóztatták, bíróság elé állították és 8 év börtönre ítélték titkos dokumentumok birtoklásáért. 10 Gheorghe Toader tábornokot, aki Ion Mihai Pacepa barátja és

munkatársa volt, lefokozták és az Állami Levéltár dokumentumrestaurálási szolgálatához helyezték át.¹¹

További számos kádert, fő tisztet szereltek le, mert azt gyanították, hogy Pacepa ismerheti és leleplezheti őket. De a legdrámaibb az a félelem volt, ami eluralkodott a Securitate apparátusában és ami átterjedt a pártapparátusra is. Bármilyen eltérést a parancsoktól és az utasításoktól „a párt politikai irányvonalával ellentétesnek” minősítettek.¹² Ionel Gal tábornok, ezen időszak koronatanúja szerint, a feszültség és a bizalmatlanság légköre uralkodott az egész DSS-apparátus és a Belügyminisztérium, a hadsereg káderei és a tisztségviselők között.¹³

Az ezzel a témával kapcsolatos referenciamű (melynek Mihai Pelin a szerzője¹⁴) és egy egész sor visszaemlékezés azt a hatást emeli ki, amit Pacepa „árulása” nemcsak a politikai rezsimre, hanem főleg a román kémiszolgálatra gyakorolt. Kétségtelen, a károk súlyosak voltak, főleg egyes tisztek és hírszerző hálózatuk egy jelentős részének a lelepleződése miatt. A DIE által alkalmazott munkamódszerek felfedése (a tisztek és az ügynökhálózat kapcsolattartási, fedési rendszerei, a toborzási módszerek, a javadalmazás stb.) komoly gondokat okozott a CIE későbbi működésében. Voltak esetek, amikor elkötelezett informátorok megtagadták a további együttműködést, a szökés pillanatában folyamatban lévő gazdasági, kereskedelmi vagy diplomáciai lépéseket pedig felfüggesztettek vagy lefújtak a partnerek egy részének eltűnése miatt.

De mindezek mégsem jelentették a román kémiszolgálat végét,¹⁵ melyet e szökés után egy léket kapott hajóhoz hasonlítottak. A vizsgálatok lezárása után újabb vezetőségi központot alakítottak ki olyan feladatokkal, amely hasonlított a Doicaru–Pacepa kettős idejében létezethez. Nicolae Pleșiță, aki a vizsgálatok lezárásakor, 1980-ban átvette a CIE vezetését, azt mondta, hogy a Nicolae Ceaușescu és Tudor Postelnicu által vezetett vizsgálóbizottság által a román kémiszolgálatnak okozott károk nagyobbak voltak, mint amikkel Pacepa szökése járt. Azt is mondta, hogy ő nem tett egyebet, csak leállította a DIE maradványainak lerombolását, és azt kérte, hogy hagyják dolgozni a kémiszolgálatban még megmaradt tiszteket. „*Már nincs időnk várni és ellenőrizni*”, idézte fel Pleșiță, ami érthető, hiszen Románia 1979 után jelentős hanyatlásnak indult, amit jelentős részben felerősítettek a legfőbb parancsnok tettei és nyilatkozatai.¹⁶

A valóság azért egy kicsit más. Pacepa tette és az azt követő vizsgálat egyik csapást mérte a másik után a román kémiszolgálatra. A tragédia azzal folytatódott, hogy egy pártkádert, Romus Dimát nevezték ki a CIE élére. Neki kellett volna újra sínre tennie a szervezetet, de hozzá nem értése és mindenféle külső beavatkozások miatt kudarcot vallott.¹⁷ A szervezet újraindítását várták attól, hogy Pleșițát nevezték ki a Batiștei utcai intézmény élére. Bár Pleșiță az interjúban arról próbál meggyőzni bennünket, hogy jelentős mértékben hozzájárult ehhez, úgy véljük, hogy a román hírszerzés 1989 decemberéig nem tért teljesen magához.

A Külügyi Hírszerző Főigazgatóságot (DIE) átszervezték, és Külügyi Hírszerző Központ (CIE) lett belőle. A szervezet kódjelét UM 0920-ról UM 0544-re változtatták. Mihai Pelin szerint a román kémiszolgálat új cégtábla alatti tevékenysége egy 22 emberből álló maggal indult, akikről némi bizonyossággal tudni lehetett, hogy nem lepleződtek le, az apparátus többi része pedig a DIE-n belüli helyzetnél némileg szerényebb méretekben alakult újra. Oly módon változtatták meg a műveleti terveket és hírigényeket, hogy fel lehessen mérni, mennyit árult el Pacepa.¹⁸ Nicolae Pleșiță a nyilvános megszólalásaiban azt hangsúlyozta, hogy e folyamat teljes költsége „sokkal kisebb volt”, mint amekkorára azt a vizsgálóbizottság tagjai becsülték, vagy amennyit Mihai Pelin és azok állítanak, akik az 1978 nyarán bekövetkezett eseményről írtak.

Ahogy az a CIE 80-as évekbeli szervezeti átalakításból kiderül, a DIE helyettes vezetője 1978. júliusi szökésének hatását lassacskán mérsékeltek, e szerv műveletei és céljai azonban 1989-ig változatlanok maradtak, leszámítva a szükségesnek bizonyult

kádercseréket.¹⁹ A CIE-t, akárcsak a DIE-t, bevonták más minisztériumok hatáskörébe tartozó ügyek megoldásába (gazdasági szerződések megkötése, részvétel kereskedelmi tranzakciókban, műszaki berendezések, más javak vagy értéktárgyak beszerzése), így a 70-es évekhez hasonlóan a szakminisztériumok igazi versenytársává vált.

A román kémszolgálat szervezeti struktúrája 1978-ban

Az egyik, a DIE 1972–1978 közötti szervezeti struktúrájára nézve releváns dokumentumot Mihai Pelin tette közzé a román kémszolgálatról 1997-ben megjelent könyvének zárójegyzeteiben.²⁰ A szerző kutatói alapossággal áttanulmányozta a Belügyminisztérium által az 1978–1980-as időszakban (a Pacepa-ügyben) végrehajtott vizsgálat összes kötetét, megtalálva a nyugatnémet kémszolgálatok egyik terjedelmes és *A román hírszerző szolgálatok* címet viselő összefoglalóját, melyet a híres Mihai Caraman szerzett meg egy ausztriai forrástól, és amelyet éppen Pacepa tábornok szökése előtt, 1978. július 21-én fordítottak és gépeltek le. A dokumentum részletesen bemutatja a DIE szervezetét és működését, valamint néhány nevet az igazgatóság akkori vezetőségéből, ami azt sugallja, hogy az információ nagyon magas bukaresti körökből származott. Ezenkívül egy sor megjegyzést tartalmaz a román és a szocialista tömb többi (különösen a szovjet) szolgálatai közötti kapcsolatokról, valamint a román állam különböző állambiztonsági szervei közötti rendkívül hűvös kapcsolatokról (a DIE kapcsolata a DIA-val, a Hadsereg Hírszerző Igazgatósággal és a DSS-szel, az Állambiztonsági Főigazgatósággal).

Az említett dokumentum szerint Nicolae Ceaușescu személyes érdeklődést mutatott a DIE átszervezése iránt, meghatározva a cselekvési irányokat és szoros kapcsolatot alakítva ki a párt és a román kémszolgálat felső vezetése között.

Ma már olvasható a RSZK (Románia Szocialista Köztársaság) Államtanácsának a DIE szervezetére vonatkozó 363/1973. június 23. sz. rendelete,²¹ amelyet *rendkívüli jelentőségű szigorúan titkos* minősítése miatt nem tették közzé a hivatalos közlönyben, hanem csak a DIE vezetősége kapta meg. Ennek rendelkezései teljes mértékben összhangban vannak a Mihai Pelin által közzétett dokumentummal.

A DIE 1973 nyarától kezdve három osztályból (*Európa, Más régiók, Elhárítás–emigráció*), négy független csoportból, egy káderek kiképzésével és továbbképzésével foglalkozó központból és néhány kiegészítő egységből (Személyzeti és Oktatási Brigád, Szervezési-Mozgósítási, Ellenőrzési Részleg, „F”-részleg és az Operatív Nyilvántartási, Titkársági Részleg) állt.²² A katonákból és polgári alkalmazottakból álló állomány 2578 fős volt, akikhez 500 külügyi információkkal foglalkozó különleges referens társult még.²³

- I. Osztály – *Európa (V-1)*: Gheorghe Toader ezredes vezette, és két csoportra osztották: *Germán és északi országok; Mediterrán országok*. E térség legfontosabb rezidentúrái közül Londonnak, Párizsnak és Kölnnek elsőbbsége volt az emigráció befolyásolására irányuló tervekben vagy az ipari kémkedésben.
- II. Osztály – *Egyéb régiók (V-2)*: Gheorghe Marcu vezérőrnagy vezette, és három csoportra volt osztva: *Észak-Amerika–Latin-Amerika, Ausztrália és Afrika, Közel-Kelet*. Az amerikai térségben lévő kémrezidentúrák elsődlegesen műszaki-tudományos területeken törekedtek információszerezésre (különösen az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában), valamint a román emigránsok közösségének helyzetét tanulmányozták. Az AEÁ–Latin-Amerika brigád vezetője, Aurel Florea ezredes támogatta román rezidentúrák létrehozását Kanadában és Ausztráliában, hogy ellenőrzés alatt tartsák az ezen országokban lévő

román közösségeket, új ügynököket szervezzenek be, és likvidálják a volt legionáriusokat.

- III. Osztály – *Emigráció és Kémkedés (V-3)*: Gheorghe Bolânu vezérőrnagy vezette, és három csoportból állt: *Emigráció, Külföldi elhárítás és Kódolt kapcsolatok a diplomáciai missziókkal*. Az első brigád a PNJ (Nemzeti Parasztpárt), a PNL (Nemzeti Liberális Párt) és a Vasgárda Nyugat-Európába emigrált volt tagjainak tevékenységét kísérte figyelemmel, hogy semlegesítsék a bukaresti politikai rezsim elleni lépéseiket. Az *Elhárítási* csoport védte a külföldi román diplomáciai, kereskedelmi és kulturális képviselőket bármely ellenséges kémszolgálat hírszerzési célú beszivárgásától. A harmadik csoport a Bukarest és az ország diplomáciai képviselői közötti kommunikációt biztosította.

A kikülönített csoportok közül az *Illegális* egységet vagy U brigád (X különleges műveletek) tekintették a legfontosabbnak, holott ennek tevékenysége távolról sem elégítette ki a román kémszolgálat vezetőségének elvárásait, de Nicolae Ceaușescu sem, aki személyesen kérte az ilyen irányú tevékenység fokozását.

A DIE ezen szervezeti részéhez tartozó egységek között volt egy, melynek feladata volt azon tisztek felkutatása és likvidálása, akik Nyugatra szöktek, vagy küldetésük végén megtagadták a hazatérést. Misszióba indulása előtt minden DIE-tisztnak bemutatott egy sor fényképet az üldözött személyekről („áruló” DIE-tisztek), és a külföldi lakcímük kiderítését kérték tőlük. Amennyiben sikerült azonosítani a címüket, a szolgálat megpróbálta diszkrét módszerekkel hazahozni őket. Az ehhez a szolgálathoz tartozó, Cornel Rizu ezredes által vezetett tisztek, csúc szintű engedély birtokában, különféle eszközöket használtak a küldetések teljesítéséhez.

Egy másik fontos, Gheorghe Morjan ezredes által vezetett egység a nagyjából 250, zömmel mérnökökből vagy felsőfokú végzettségű műszaki káderekből álló *Műszaki-tudományos* csoport volt. Feladatuk volt az információk megszerzése és azok elemzése. Legtöbbjük munkájához a Külkereskedelmi Minisztérium, a Külügyminisztérium vagy más minisztériumok nyújtottak fedést. Megemlítendő, hogy ennek az egységnek szabadalmak, licenkek, különféle gazdasági és műszaki jellegű információk (például a műholdépítésről, az atomenergia termeléséről és felhasználásáról, a nehézvíz előállításáról stb.) megszerzése volt a feladata.

A fentebb említett igazgatóságok által szállított jelentések és feljegyzések egy része az *Információellenőrzési, -elemzési és -felhasználási egységhez* került, melyet Nicolae Cotigă ezredes vezetett, és melynek feladata a többi egység hírszerzési anyagainak a feldolgozása és terítése volt. A 30 elemző által készített jelentések és elemzések a párt és a kormány vezetősége elé kerültek és nyugati politikai, gazdasági és katonai információkat tartalmaztak.²⁴

A káderek felkészítésével és fedésével a Kiképzési és továbbképzési központ, valamint a *Személyzeti és oktatási egység* foglalkozott, melynek kis létszámú, öt tisztből álló csapatát Nicolae Ceaușescu ezredesi rangú testvére vezette, aki a tévedéseket elkerülendő, a Nicolae Călin nevet vette fel.

A DIE összes központi egységét egy sor kiegészítő egység segítette a munkájában: a Mozgósítási, Ellenőrzési, Különleges Vizsgálati és Belső Pénzügyi Ellenőrzési Részleg; a műszaki profilú F Részleg; valamint az Operatív Nyilvántartási és Titkársági Részleg.²⁵

A DIE-n belüli visszaélések elkerülése érdekében (ami végül csak elméletben valósult meg) 1973 nyarán létrehozottak egy felügyeleti szolgálatot, mely átvette a (Neagu Cosma tábornok által vezetett) Elhárítási Igazgatóság feladatait, és a tisztek erkölcsi és anyagi helyzetét, családi gondjait, a feladatuk gyakorlása során esetleg elkövetett visszaéléseit

stb. kíséerte figyelemmel. Minden jelentős struktúrához hozzárendeltek egy-egy, az adott terület figyelésével megbízott felügyelőt, aki jelentéseket készített annak vezetőjének. Ebből aztán számos lehetőség adódott a legtöbb szabálytalanság elleplezésére, melyekre Pacepa tábornok szökéséig a DIE-ben sor került.

A Mihai Caraman tábornok által megszerzett összefoglaló szerint a DIE-n belül volt egy dezinformációs szolgálat is, melynek tevékenysége a nemzeti és területi jellegű kérdésekre összpontosított, és ezzel párhuzamosan a román diaszpóra azon vezetőinek a semlegesítésére is, akik ellenségesen viszonyultak a bukaresti rezsimhez. Valójában a CSS elnöke, Ion Stănescu kérésére ezt a szolgálatot 1968-ban elkülönített egységként, de a CSS struktúrájához tartozó szolgálatként hozták létre, míg személyzetét a DIE-ből irányították át. E szervezet felállításában Mihai Bozianu vezérőrnagyé, a DGIE (*Külügyi Hírszerzési Főigazgatóság*) hivatásos tisztjéé volt az érdem, aki 1967–1968-ban az Oktatási Iroda vezetője volt.²⁶

Tehát szervezeti struktúraként a DIE *de iure* és *de facto* önálló, a Securitate többi részétől független intézmény volt, melynek tevékenységeit közvetlenül a legfőbb parancsnok felügyelte, aki egyben a román kémiszolgálat műveleti irányainak jelentős részét is meghatározta.

Pacepa tábornok szökésének hatása jól mérhető volt a DIE vezetőségéhez tartozó káderek kényszerű lecserélésében és a tevékenységi körök átszervezésében. Tekintettel arra, hogy a feladatok ugyanazok maradtak, az új struktúrák hatáskörei az 1978-at megelőző időszakéhoz hasonlóak voltak.

Ennek megfelelően a CIE *Szervezeti és működési keretszabályzatában*, melyet Nicolae Ceaușescu 1978. október 2-án fogadott el, már az 1. cikkelyben az szerepelt, hogy a fő feladat titkos információk megszerzése „az ország különféle külföldi államok, szervezetek vagy személyek által végrehajtott ellenséges tevékenységekkel szembeni megvédése céljából”, valamint a műszaki-tudományos területeken történt felfedezésekre vonatkozó információk begyűjtése, különösen az új technológiák területén. A CIE egész tevékenysége az RKP KB vezetése alatt állt, a feladatok végrehajtását pedig rendszeresen jelenteni kellett a legfelsőbb vezetésnek (2. cikkely).

Ugyanakkor a CIE a DSS szerves részét képezte, és közvetlenül a DSS vezetőjének volt alárendelve (3. cikkely). A CIE vezetője a belügyminiszter helyettese volt, a CIE-vezető helyettese pedig államtitkári tisztséggel is rendelkezett a BM-ben, és felelt az operatív ügyekért (19. cikkely).

A CIE tevékenysége a „konspirációs szabályok és a forradalmi éberség szigorú betartásával” zajlott. A CIE-dolgozók munkájának a „Román Kommunista Párt és a Románia Szocialista Köztársaság iránti teljes mértékű elkötelezettség” jegyében kellett állnia, és „lelkes hazafiságnak”, „kommunista odaadásnak”, „magas fokú forradalmi szellemnek”, „határozottságnak és harciasságnak”, „áldozatvállalási szellemnek” kellett jellemeznie.

A CIE-ben dolgozóknak erkölcsi, politikai és szakmai szempontból a legmagasabb szintű követelményeknek kellett megfelelniük és mindnyájuknak „bátorságot, merészséget, kitartást és kezdeményezőképeséget” kellett tanúsítaniuk „a parancsok példás végrehajtásában”.

A működési szabályzat szerint a CIE fő feladatai közé tartozott a politikai, gazdasági, műszaki-tudományos és katonai jellegű titkos információk gyűjtése. Különös figyelmet fordítottak a műszaki-tudományos adatok, dokumentációk és a titkos technológiák megszerzésére; ezek hazai illetékes szerveknek történő átadása pedig a származási források konspirálásával történt. Másik fontos feladat volt az emigráción belüli hírszerzési tevékenység, hogy megismerjék és kivédjék „a fasiszta, legionárius csoportosulások,

magyar irredenta elemek és a külföldi ellenséges propagandaközpontok által a román állam érdekeinek aláásására kifejtett tevékenységeket". Ugyanakkor a CIE foglalkozott a nemzeti örökséghez tartozó történelmi jellegű dokumentumok és a muzeális értékű tárgyak külföldről történő visszaszerzésével is.

További fontos feladatok:

- diplomáciai futárszolgálat biztosítása;
- saját káderek kiválogatása, ellenőrzése, felkészítése, továbbképzése és beosztása;
- saját káderek és létesítmények konspirativitásának biztosítása;
- alárendelt egységek ellátása és felszerelése a belügyminiszter által elfogadott belső bevételi és kiadási terv alapján.

A CIE-ben teljesen megváltoztatták a régi DIE osztályokra, csoportokra és részlegekre osztott szervezeti rendjét.²⁷

1978. október 1-től kezdve a román kémszolgálat teljes szervezete több egységből állt, melyeket független osztályokba és részlegekbe csoportosítottak, az alábbi felosztás szerint:

- I. Osztály – Európa: öt részlegből állt, és politikai, gazdasági, műszaki-tudományos és katonai információk megszerzését biztosította a fő európai kapitalista országokból. Katonai kódja UM 0199 volt.
- II. Osztály – Észak-Amerika és Dél-Amerika: három részlegből állt, és politikai, gazdasági, műszaki-tudományos, katonai információk megszerzését biztosította a fő észak- és dél-amerikai államokból. Katonai kódja UM 0201 volt.
- III. Osztály – Afrika és Ázsia: négy részlegből állt, és politikai, gazdasági, műszaki-tudományos, katonai információk megszerzését biztosította a fő ázsiai és afrikai, nem-szocialista országokból. Katonai kódja UM 0208 volt.
- IV. Osztály – Emigráció: öt részlegből és két csoportból állt, a hírszerzési és megelőzési tevékenységet végezte a román és más nemzetiségű emigráció körében. Hírszerzési tevékenységet folytatott azért, hogy a román emigrációban Romániához lojális álláspontot alakítson ki, a külföldre menekült románok körében szervezeteket és egyesületeket hozott létre, kiadványokat adott ki, egyházi tanácsok létrehozását kezdeményezte a román templomok környezetében, és más olyan tevékenységeket végzett, melyekkel az emigrációt a román állam érdekeinek külföldi képviselőire kívánta rávenni. Ennek a részlegnek kimondottan az volt a feladata, hogy megismerje és meghiúsítsa a magyar emigráció szervezeteinek, egyesületeinek és köreinek Románia ellen irányuló tevékenységét. Ugyanakkor felhatalmazása volt arra, hogy hírszerzési tevékenységgel a származási ország iránti lojalitást alakítson ki a Romániából távozott szászok, svábok, zsidók és görögök körében, valamint hogy meghiúsítsa ezek ellenséges akcióit, ha szükséges. Katonai jelzése UM 0225 volt.
- V. Osztály – Konzulátusok, diplomáciai futárok, őrzés: három részlegből állt, a nagykövetségek őrzésével és biztonságával, a diplomáciai futárszolgálattal, a külföldön dolgozó káderek vízumaival és útlevelekkel foglalkozott. Katonai jelzése UM 0277 volt.
- VI. Osztály – Káderek és oktatás: három részlegből: a káderek képzési és továbbképzési központjából, valamint egy, a káderek kiválasztásával,

ellenőrzésével, felkészítésével, továbbképzésével és beosztásával foglalkozó csoportból állt. Katonai jelzése UM 0279 volt.

- I. Független részleg – „Információk felhasználása – dokumentáció”: két csoportból állt, melyek az információk elemzésével, ellenőrzésével és felhasználásával, illetve a specifikus dokumentálással foglalkozott. Ebben a részlegben készültek az RSZK elnökének szánt összefoglalók és tájékoztató feljegyzések. Katonai jelzése UM 0282 volt.
- II. Független részleg – Tárgyi, pénzügyi és egészségügyi ellátás: tartalmazott egy csoportot a vagyoni, valuta- és öröklési kérdésekre, biztosította a tárgyi, pénzügyi és egészségügyi ellátást (bérek, a szükséges műszaki felszerelés, fegyverzet, lőszer, szállítóeszközök, a CIE-létesítmények őrzése, az egységhez tartozó káderek és családtagjaik egészségügyi ellátása). Katonai jelzése UM 0297 volt.
- III. Független Részleg – Operatív technika: a külföldi hírszerző munkához szükséges operatív technika létrehozásával és módosításával foglalkozott. Továbbá végrehajtotta az operatív technikai és a laboratóriumi fénykép- és filmmunkákat, kinyitotta és lezárta a diplomáciai futárpostát. Katonai jelzése UM 0301 volt.
- IV. Független Részleg – Operatív nyilvántartás: az operatív nyilvántartással és a titkársági feladatokkal foglalkozott. Katonai jelzése UM 0503 volt.²⁸

Az I–III. részlegek feladata volt titkos információkat szerezni a hozzájuk tartozó területeken a román állam számára fontos fő nemzetközi eseményekről, ugyanakkor műszaki-tudományos jellegű titkos dokumentációkat is a nemzetgazdaság számára.

Az I., II. és IV. részlegek specifikus eszközökkel és módszerekkel küldtek ki hivatásos állományúakat és ügynököket műveletre, és telepítették őket illegálisan a kijelölt térségekben és létesítményekben, fedőtörténeteket és más módszereket használva.

Ezen osztályok és részlegek mellett működtek, az előbbiektől függetlenül, a konspirált egységek is:

- UM 0101 (Európában elhelyezett illegális tisztek);
- UM 0102 (Amerikában elhelyezett tisztek);
- UM 0103 (emigráció, kisebbségek, felekezetek megfigyelése, kémelhárítása, műszaki-tudományos felszerelések), ez a három egység valójában a volt DGIE illegális egységének, az U brigádnak voltak az utódai;
- UM 0107 (ICE Dunărea Külkereskedelmi vállalat);
- UM 0107/AVS (Titkos valutabeszerezés);
- UM 0517 (megyei C.T. telefonlehallgatás);²⁹
- UM 0525 (Rejtjelzés). 1989 decemberében az egységet Gheorghe Radu vezérőrnagy vezette, akit 1984-ben neveztek ki ennek az egységnek az élére. Az egységben 412 tiszt, 15 mérnök-tiszt, 32 tiszthelyettes, 16 polgári alkalmazott dolgozott.³⁰
- UM 0544/R (felszámolások).³¹

A régi DIE-vel ellentétben a CIE-ben a korábbi részlegek elnevezését is megváltoztatták, így a szolgálatot részlegre, az irodát pedig kollektívára keresztelték.

A CIE élén álló, de a külföldön küldetésben tartózkodó káderek felügyeletére és ellenőrzésére a belügyminiszter 1117/1978. 09. 25. sz. utasításával létrehozták az UM 0195 – CIE Ellenőrzési és Különleges Vizsgálati Részlege (S.C. 195) nevű egységet, melynek elsősorban az volt a feladata, hogy a román hírszerző apparátuson belül megakadályozza az árulásokat.³² 1989 decemberében Ioan Moț vezérőrnagy volt ennek az egységnek a parancsnoka. 1979. augusztus 21-én léptették elő tábornokká, miután

tagja volt a Pacepa tábornok Egyesült Államokba szökését kivizsgáló bizottságnak. Ebben az egységben 386 tiszt, 5 távközlésre és operatív technikára szakosodott tiszt, 42 tiszthelyettes és 18 polgári alkalmazott dolgozott.

Pleșiță mandátuma

Nicolae Doicaru leváltása és Ion Mihai Pacepa tábornok szökése után két olyan szereplő fordult meg a DIE/CIE élén, akiknek semmi közük nem volt ezen egység tevékenységéhez: Alexandru Dănescu altábornagy (1978. március 8. – 1978. október 14.) és Romus Dima, aki a Belügyminisztérium államtitkára és a CIE vezetője volt (1978. október 15. – 1980. szeptember 1.). Ez előbbi addig az BM-en belül, a miniszter helyetteseként az adminisztratív részleggel és a termelési egységekkel foglalkozott, a második pedig pártaktivista volt, aki a propagandáért volt felelős fővárosi szinten. Így hát amikor a Nicolae Pleșițăt, a Securitate – belügyekért felelős – karriertisztjét nevezték ki a CIE élére, a román kémiszolgálat káderei megkönnyebbülten sóhajtottak fel, rátermett és felelősségteljes vezetésben reménykedtek. De a valóság rácsúszott elvárásaikra, Pleșiță ugyanis mindezt nem tudta megtestesíteni az egyre nehezebb bel- és külpolitikai környezetben, melyben a CIE-nek tevékenykednie kellett.

A belügyminiszter helyetteseként és a CIE vezetőjeként Nicolae Pleșiță igazgatósága (1980. április 22. – 1984. december 1.) a román kémiszolgálat életében bukásokkal és dezertálásokkal teli időszak volt. Ezt Pleșiță kémtevékenységgel kapcsolatos szakmai hiányosságai és vezetési stílusa rovására írták: mindenben meg akart felelni főnökeinek, Postelnicunak vagy éppen Ceaușescunak. Utóbbi téren tökéletes a kontinuitás a DIE korábbi vezetőségének magatartásával. Ezáltal megsértették a hírszerző szolgálat és a politikai vezetés közötti kapcsolat egyik arany szabályát: Alexandre de Marenches gróf, aki a 80-as években volt a francia kémiszolgálat főnöke, minden adandó alkalommal arra figyelmeztette elnökét, hogy „nem szolgálhat és nem tetszhet egyszerre”.³³ Márpedig Nicolae Pleșiță mindkettővel próbálkozott, ami végül a bukásához vezetett.

Pleșiță fő érdeme, mint fentebb már rámutattam, továbbra is az volt, hogy részben újra talpra állította a román kémiszolgálatot intézményi szempontból és a CIE szakképzett állománnyal történő ellátását illetően is.

De tevékenységének árnyoldalai mellett nem lehet elmenni. Egyetlen idegen nyelvet sem ismerve (ami jelentős hátrány ezen a területen) és a Securitate főnökei által az 50-es években alkalmazottak erőszakos munkamódszer hívéként Pleșiță nemcsak az általa vezetett intézményről, hanem a bukaresti rezsimről külföldön kialakult képen is jelentős mértékben rontott.

A CIE-nek számos kudarca volt a „Pleșiță-korszakban”. 1980 novemberében Románia bécsi nagykövetségének egyik rejtjelezője, Florian Rotaru megszökött a nagykövetség titkos dokumentumainak egy jelentős részével, és az NSZK-ban kért menedéket. Később a dokumentumokkal együtt átadták a CIA-nak. 1983 januárjában egy francia bíróság Traian Munteanút, számítógép-szakértő technikust két év börtönre ítélte kémkedés miatt. Hat hónappal később a 37 éves, francia állampolgárságú Mihai Manolét a francia DST letartóztatta egy dieppe-i építőcégnél folytatott ipari kémkedés vádjával. 1983 augusztusában három román diplomatát és a brüsszeli román nagykövetség egyik tisztviselőjét utasították ki Belgiumból NATO elleni kémkedés vádjával.

1984 márciusában Románia bonni nagykövetségének főrejtjelezője feladta magát a nyugatnémet hatóságoknál. Constantin Constantinescu CIE-tisztről van szó, aki azt állította, hogy leleplez öt román diplomatát, akik Carlost, a „Sakált” segítették néhány merényletében: Dan Mihoc (39 éves, Románia bonni nagykövetségének második titkára) Carlosszal együtt levélbombs merényleteket szervezett meg Paul Goma, Șerban Orescu és Nicolae Penescu ellen. Constantin Ciobanuról (40 éves, Románia bonni

nagykövetségének alkalmazottja) azt nyilatkozta, hogy több merényletet is kitervelt, köztük az Emil Georgescu, a Szabad Európa rádió román részlegének igazgatója ellenit.

Ion Constantinról, aki 38 évesen Románia bonni nagykövetségének harmadik titkára volt, azt állította, hogy részt vett a Szabad Európa Rádiónál elkövetett merényletben, ő szállította a robbanóanyagot Carlosnak. Ioan Luput (44 éves, Románia bonni nagykövetségének első titkára, Ceaușescu hivatalos tolmácsa) azzal vádolta, hogy részt vett egy román emigráns elrablásában, majd meggyilkolásában. Constantinescunak ezek a leleplezései, valamint a német BND információi vezettek el öt román „diplomata” NSZK-ból való kiutasításához.

Pleșiță az 1990 utáni állásfoglalásaiban „idiótaságnak” minősítette azokat a vádakat, melyek szerint a bukaresti hatóságok 1981 februárjában utasítást adtak a Szabad Európa rádió müncheni székháza elleni bombamerényletre, és állítólag finanszírozták is volna: „Idiótaság ilyesmit elhinni, tekintettel arra, hogy nekem évente 1,5 millió dolláros költségvetésem volt, míg a Szabad Európa 80 milliót kapott az amerikaiaktól.”³⁴

Egy másik problémás ügy Matei Pavel Haiducu illegális tiszt esete volt. Ő egy 50-es évekbeli MAI-tiszt fia volt, és még a Doicaru–Pacepa kettős idejében szervezték be és készítették fel arra, hogy bejusson egyes fontos franciaországi létesítményekbe. A román sajtó egyes forrásai szerint M. P. Haiducunak a CIE diszkrét támogatásával meg kellett szereznie a francia állampolgárságot, majd Dél-Afrikában kellett volna letelepednie francia üzletemberként, és ott kellett volna akcióba lépnie a CIE-től kapott utasításoknak megfelelően.

Haiducu 1982. január 13-án arra kapott utasítást, hogy Párizsban likvidálja Paul Goma és Virgil Tănase írókat. Ehhez Haiducu otthonról, a CIE-től kapott egy mérget, mely italba öntve infarktust okoz, természetes halál látszatát keltve. Megemlítjük, hogy a Párizsban 1977. november 20-án letelepedő Paul Goma folytatta az írást, és Ceaușescu-rezsim elleni interjúkat adott a Szabad Európának, a BBC-nek és az Ici Paris-nak. Virgil Tănase szintén olyan száműzött író volt, aki a kommentárjaival zavarta Ceaușescut.

Haiducu úgy döntött, hogy megszökik, 1984-ben, az események után pedig könyvet írt *J'ai refuse de tuer* (Megtagadtam a gyilkolást) címmel, mely a párizsi Plon kiadónál jelent meg. Könyvében felfedte, hogy a két száműzött román meggyilkolására vonatkozó parancs Nicolae Pleșițătól érkezett, és nem Ceaușescutól. Röviddel később Haiducu megjelent a francia tévében, és kijelentette, hogy Románia párizsi nagykövete, Dumitru Aninoiu és a sajtóattasé, Ion Badea a CIE ügynökei.³⁵

Ez komolyan megtépázza Ceaușescu imázsát, aki immár a disszidensek gyilkosaként jelent meg a nemzetközi közvélemény szemében, miként Todor Zsivkov (akinek nevét a Markov-üggyel és a „bolgár esernyővel” hozták kapcsolatba). François Mitterand indokoltnak látta lemondani a Romániába tervezett hivatalos látogatását.³⁶

A Haiducu-ügy volt Pleșiță utolsó szakmai kudarca. 1984. november 29-én leváltották és a grădișteai Securitate-iskolába helyezték át, és ott is maradt egészen 1989 decemberéig.

Aristotel Stamatoiu és a CIE vége

A CIE élén Nicolae Pleșițăt váltó Aristotel Stamatoiu más típusú tiszt volt, aki felsőfokú gazdasági végzettséggel és széles körű elhárítási tapasztalattal rendelkezett.³⁷

Az 1929. október 6-án, a Gorj megyei Scoarța községben született Stamatoiu Zsilvásárhelyen (Tg. Jiu) fejezte be a középiskolát (1949), majd kijárta a bukaresti

Gazdaságtudományi és Tervezési Intézet Kereskedelmi és Szövetkezeti Karát (1949–1952).

Az egyetem elvégzése után rövid ideig tervező a Centrocoopnál (Fogyasztási Szövetkezetek Szövetsége), hogy aztán elhárító tisztként alkalmazták a Gazdasági Elhárítási Igazgatóságon (1953–1962), 1959-ben párttag lett, és előrehaladt a katonai karrierjében: szolgálatvezető-helyettes (1962) és szolgálatvezető (1963–1967) az Elhárítási Igazgatóságon; 1967-ben átveszi a III. Igazgatóság helyettes vezetői tisztségét (1967–1973), majd a BM Elhárítási Főigazgatóságához tartozó szervezet vezetője (1973–1974). Ezt követően az igazgatóság vezetőjének helyettese lett (1974–1979) és miután előléptetik vezérőrnaggyá (1979. augusztus 21.), kinevezik a III. (Elhárítási) Igazgatóság igazgatójává (1979–1982). 1984. augusztus 23-án altábornaggyá léptetik elő, közben már az BM államtitkára és a CIE-vezető helyettese is (1982–1984). 1984 végén kinevezik a CIE élére és a belügyminiszter helyettesévé (1984. november 30. – 1990. január 6.).³⁸

A CIE-nek (UM 0544) 1989 decemberében 715 tiszt, 36 távközlésre és operatív technikára szakosodott tiszt, 197 tiszthelyettes és 111 polgári alkalmazott volt a tagja.

A román kémszolgálat tevékenységét a 80-as évek második felében az az elképzelés befolyásolta jelentősen, mely szerint a Securitate-tiszt „egy különleges területen tevékenykedő aktivista”, a hírszerző tisztek felkészítésében pedig egyre nagyobb arányt kaptak a politikai-ideológiai és a katonai anyagok. Ez rendkívüli módon befolyásolta – a szokásos augusztus 23-i előléptetések teljes hiánya miatt is – egyre lehangoltabb káderek hangulatát, jelentős elégedetlenséget váltva ki körükben. A politikai kiképzők beavatkozása a parancsnoklásba és a szakmai tevékenységbe, valamint azok a kísérletek, melyekkel a káderek jutalmazása terén befolyásolni akarták a parancsnokokat, tovább fokozták az elégedetlenséget a CIE-alkalmazottak körében.³⁹

A CIE műveletei nem korlátozódtak csak a tájékoztató, elemzési és előrejelzési funkciókra, hanem egy sor politikai rendőrségi akciót hajtottak végre a diaszpórában élő román közösségek ellen. Különös hangsúlyt helyeztek a Nyugaton végzett propagandára (személyi kultusz, az elnöki házaspár könyveinek kiadása). Az ország belpolitikai helyzetének megromlása közepette a CIE-t, mint Pleșiță mandátuma alatt, bevonták egy sor megtorló akcióba bizonyos számúzetésben lévő csoportosulások és személyek ellen, ami még jobban kompromittálta a kommunista rezsimeket, fokozva az ország nemzetközi elszigeteltségét.

Stamatoiu igazgatósága egybeesik a különleges valutabeszerzést végző AVS-egység tevékenységének fokozásával, hogy különféle közvetítési feladatokból valutában jussanak hozzá bizonyos összegekhez, amiből a Román Külkereskedelmi Banknál nyitott titkos számlákat töltötték fel. Ezek az AVS által feltöltött számlák, egyes vélemények szerint, a Securitate bizonyos gazdasági vagy más természetű külföldi akcióinak finanszírozására szolgáltak, mint például a rezsimek egyes „disszidenseinek” és az úgynevezett „kísérteteknek”, a legendásított identitású ügynököknek az elhelyezésére. Valójában ezeket a rezsimek a nagy beruházások finanszírozására használta, vagy arra, hogy minél többet visszafizessen az ország adósságából.

A korparancs eredményeként nőtt annak a CIE ernyője alatt álló egységnek a jelentősége, mely kizárólag gazdasági tevékenységet folytatott: ez a Duna Külkereskedelmi Vállalat (ICE Dunărea) volt, amelyet 1989-ben Constantin Gavril ezredes vezetett.

Az ICE Dunărea 1982-es létrehozásának ötlete – volt beosztottai állítása szerint – Stamatoiu tábornoktól származott, aki akkoriban Nicolae Pleșiță helyettese volt. Ő lett az új vállalat első vezérigazgatója is, mert rendelkezett ismeretekkel ezen a területen (a Gazdaságtudományi és Tervezési Intézet végzettjeként), de tapasztalattal is a DSS

Elhárítási Igazgatójának volt vezetőjeként, melynek szervezetében volt egy különleges részleg (Külkereskedelmi Független Szolgálat – SICE), mely a külkereskedelemben biztosította az elhárítási tevékenységet.

A CIE majdani vezetője felfigyelt arra, hogy a saját apparátus által szerzett és a Külkereskedelmi Minisztériumnak (MCE) átadott információk nem mindig vezettek eredményre, és ha fel is használták azokat, a bevételek eltűntek az állami költségvetés „fekete lyukában”. Következésképpen az ICE Dunărea feladata az volt, hogy saját számlájára végezzen exporttevékenységet, egyes esetekben pedig alku tárgyát képező díjért információkkal lássa el a külkereskedelmi vállalatokat.⁴⁰

Másrészről Pleșiță a 90-es évek végén azt állította, hogy az ICE Dunărea létrehozásának ötlete állítólag Ceaușescutól származott, akit arról tájékoztatták, hogy számos korrupciós eset fordul elő a román külkereskedelmi cégek alkalmazottai körében: *„Csináljatok egy külkereskedelmi céget, hogy példát mutassatok ezeknek, hogyan lehet kenőpénz nélkül külkereskedelmet folytatni!”* – mondta.⁴¹

E vállalat céljával kapcsolatban Pleșiță elismerte, hogy a valutaszerzés volt a feladata, azon túl, amit a külkereskedelmi cégek megszerezhettek.⁴² Az így szerzett bevételek egy külön alapba kerültek, melyet kizárólag Románia küladósságának visszafizetésére és stratégiai beruházásokra használtak fel.

Ez a CIE-nek alárendelt vállalat az MCE-nek is alá volt rendelve, melynek kereskedelmi-statisztikai jelentéseket kellett továbbítania, akárcsak a többi ilyen típusú vállalatnak. Az volt a különbség, hogy az ICE Dunărea a külügyi hírszerzési apparátus közvetlen támogatását bírta a külkereskedelemben kevésbé jellemző tevékenységek („háromszögelési műveletek [swich-ek], áruk eredetének módosítása, a külföldi partnerek hírszerzési akciókkal való rábírása a magasabb román exportárak elfogadására, bizonyos kiegészítő anyagok ingyenes megszerzése a nemzeti termelés számára, az áruk aktív és passzív tőkéletesítése”⁴³) elvégzésére.

Az ICE Dunărea nem importált semmilyen árut, ami pedig az exportot illeti, az agrár-élelmiszeripari termékek és fegyverzet kivételével bármilyen művelet engedélyezett volt számára.

De más megoldások is voltak, melyeknek a CIE közvetítésével valutabevételhez juttatták a céget:

- német etnikumúak és zsidók emigrálási engedélyei a Románia, NSZK és Izrael közötti titkos megállapodások alapján;⁴⁴
- bizonyos emigrált volt román állampolgárok örökségének átvétele, akiknek csak idehaza voltak rokonaik, az örökösök pedig lejben kapták meg a részüket;
- az egyes külföldi kereskedelmi partnerek által a román külkereskedelmi vállalatoktól kért kizárólagossági díjak egy részének visszaszerzése;
- kényes árukkal foglalkozó külföldi kereskedőkre kivetett „áthaladási díjak”;
- egyes nemzeti örökséghez tartozó javak hazahozatala.⁴⁵

Az ICE Dunărea által nyolc év alatt szerzett nagyjából 8 milliárd dollárt elsősorban Románia küladósságának visszafizetésére használták fel. A valutaszerzési számlákra gyűjtött valuta, ami sokkal kisebb mértékű volt, mint amennyit az ICE Dunărea kereskedelmi műveleteiből szereztek, szintén ugyanazt a célt szolgálta, csak egy kis részét tartották meg az BM szükségleteire.

Ami az ICE Dunărea alkalmazottait illeti, a CIE veteránjai arról biztosítanak bennünket, hogy nem voltak feltétlenül hivatásos kémek, ellenkezőleg: külkereskedelmi szakértők, közgazdászok, mérnökök és diplomás, szakmailag felkészült műszakiak.⁴⁶

Ahogy azt fentebb említettem, az ICE Dunăreában 1989-ben 115 tiszt, 10 tiszthelyettes és 12 polgári alkalmazott dolgozott. Az ezen egység tevékenységébe bevont tisztek legnagyobb része kereskedelmi fedésben dolgozott Nyugaton, a kommunista rezsim számos ügyletét irányítva.

Ezáltal egyre jobban megerősítették nemcsak a CIE, hanem az egész Securitate gazdasági (elsősorban kereskedelmi) ügyekkel foglalkozó területeit, az intézményi technológiák lemásolásával és átvételével vagy a titkosszolgálatokra jellemző „különleges technika” gyártásával mind aktívabb szerepet vállalva kereskedelmi és termelési akciókban. A Securitate a különleges operatív technikát a saját szükségleteinek fedezésére használta, vagy sikeresen kereskedett vele a szocialista tömbön belül, vagy ázsiai és afrikai országokkal.

Ezen valutaszerezési tevékenységek mértékéről Iulian Vlad, a DSS volt vezetője 1990 tavaszán azt állította: *„Sok kárt okozott a biztonsági munkának, az intézmény hírnevének és még az ország hírnevének is az az úgynevezett valutabeszerzési tevékenység, melyet elsődlegesen az UM 0544 és az UM 195 külföldi egységek, valamint a belföldi Securitate UM 0650-je végzett. Azonkívül, hogy a kérdéses összegek a legtöbbször csak egy töredékét képezték az áruk eladási árának, és az állam mindenképpen hozzájutott volna tisztességes tárgyalások útján is, a Securitate tisztjeinek mindenféle, nem kevésszer kompromittáló kombinációkba kellett bocsátkozniuk külföldiekkel, és nem lehetett biztonságosan ellenőrizni a tevékenységüket és a valutát. Ugyanilyen rossz volt az is, hogy a kérdéses egységeket jelentősen eltérítették azoktól a feladatoktól, melyekre létrehozták őket, és amelyek hasznosak voltak az ország számára. Minden kísérletem ellenére, hogy kiiktassam ezt a feladatot a Securitate tevékenységéből, vagy legalább jelentősen visszaszorítsam, nem sikerült. Ellenkezőleg, [Tudor] Postelnicu azt elsődleges feladattá változtatta, melynek végrehajtásában az egész apparátusnak részt kellett vennie.”⁴⁷*

Az 1989. végi események nyomán az államhatalom új szerve, a Nemzeti Megmentési Front Tanácsának (CFSN) határozatával 1989. december 30-án feloszlatták a Securitatét és implicit módon a CIE-t, a román hírszerzés állománya pedig ideiglenesen a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségébe került.

A CFSN 1990. február 8-i 111. sz. határozatával (a Külügyi Hírszerző Szolgálat ezen a napon emlékezik meg a megalakulásáról) a külügyi hírszerzés területén tevékenykedő autonóm közigazgatási struktúraként létrehozták a SIE-t.

A SSI-t (a királyi korszak Különleges Hírszerző Szolgálat) megöröklő kommunista hírszerzés – függetlenül attól, hogy I. Igazgatóság, DGIE, DIE, CIE volt a neve – utolsó évtizede egy csúcshintű áruházzal kezdődött. Ez az esemény az intézmény teljes tevékenységére, szervezetére, de személyzeti politikájára is rányomta a bélyegét. Az 1989. decemberi, távolról sem dicsőséges vége teljes mértékben összhangban volt az egész Securitate végével: intézményként eltűnt, a káderek többsége pedig a Honvédelmi Minisztérium szervezetében lelt menedéket, később pedig a posztdecemberi román állam valamennyi hírszerző struktúrájában.

¹ Ionel Gal tábornok az emlékirataiban ismerteti a román hírszerzés élén végrehajtott változtatások kontextusát, a hangulatot és Ion Mihai Pacepa tábornok szökésének lehetséges okát: a káderforgást és egy őt közvetlenül érintő lehetséges vizsgálatot. Lásd Gal, 2001–2002/I: 165.

² Țăranu, 2007a: 15–20.

³ Cosma, é. n.: 135–139.

⁴ Részben megtalálhatók az ACNSAS-nál. Dokumentációs Fond, 3447. sz. dosszié.

⁵ Țăranu, 2007b: 79–87.

⁶ Gal, 2001–2002/I: 201.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Grigore Răduică, a belügyminiszter első helyettese (1968–1974), a RKP KB (Román Kommunista Párt Központi Bizottsága – CC al PCR) Pártgazdasági részlegének helyettes vezetője (1974–1977).

¹⁰ Eugen Luchian, a MAI-val (Belügyminisztérium) és a MApN-val (Honvédelmi Minisztérium) foglalkozó osztályvezető a Minisztertanács Főtávkárságán (1958–1977), a Minisztertanács elnöke, Ion Gheorghe Maurer államtanácsosa. Eugen Luchian négy évet Nagyenyeden töltött, egy cellában Gheorghe Calciu Dumitreasăval, és 1985 karácsonyán engedték ki. 2007-ben hunyt el. Eugen Luchian Ion Mihai Pacepával (1990 után) folytatott levelezéséből kiderül, hogy állítólag egy (még kiadatlan) emlékirat szerzője, melyben az utóbbi szökésével kapcsolatos összefüggések is szerepelnek. A két tábornok nagyon közeli, viszonyban volt, sőt családi szálak is összefűzték őket. Eugen Luchian a *Vörös horizontok* egyetlen pozitív szereplője. Lásd Țăranu, 2010: 83–100.

¹¹ Gal, 2001–2002/I: 149.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Pelin, 1997.

¹⁵ A kémtevékenységet a DIA-n (Katonai Hírszerző Igazgatóság) keresztül folytatták és fokozták, mely kibővítette hatáskörét és engedélyt kapott a katonai attaséi létszám növelésére. Megemlítendő, hogy Pacepa szökéséig a két struktúra közötti rendkívüli rivalizálás kizárólag összeütközésekhez vezetett, és lehetőséget adott a DIA-műveletek visszaszorítására. Lásd Cosma, é. n.: 139.

¹⁶ Patrichi, 2001: 21.

¹⁷ Zărnescu, 2014: 21.

¹⁸ Pelin, 1997: 253.

¹⁹ A DIE tényleges megszüntetésére és a CIE megjelenését követő helyzetre utalva Mihai Pelin megjegyezte: „*A Batiștei utcai intézmény rossz szokásai nem tűntek el, az egyik fő célkitűzése 1989 decemberéig továbbra is a valuta utáni hajszá maradt. A valutás ügyletek pedig újra beindították a korrupciót és az árulások láncolatát melyek a kommunista rezsim utolsó pillanatáig fennmaradt.*” Uo. 253.

²⁰ Uo. 386.

²¹ Buchet, 2011: 80–87.; lásd még Banu, 2010: 118–128.

²² Uo. 122.

²³ Ami azt az állítást illeti, hogy Daniel Dăianu „saját kérésére” távozott a Külügyi Hírszerző Főigazgatóságból, Pacepa a Hotnews.ro-nak adott interjújában kijelentette: „*Amikor távoztam Romániából, ő volt a DIE-n belüli 2708 beosztottam egyike.*” www.hotnews.ro. Egy újságban (Ziua, 2007) ugyancsak Pacepa nyilatkozta: „*1978 júliusában, amikor szakítottam a DIE-vel, a szervezetnek 2780 fedett és 500 teljesen fedett tisztje volt. Más szóval Románia minden 7000. állampolgára a hírszerzés fedett tisztje volt.*” Lehetett ez a legfontosabb érve annak a tételnek, mely szerint „*a DIE volt Románia külpolitikájának, külkereskedelmi és tudományos-technikai tevékenységének centruma, ugyanúgy, ahogy a belügyekben a Securitate.*” Lásd még Banu, 2010: 125.

²⁴ Țăranu, 2008: 135–161.

²⁵ Banu, 2010: 122.

²⁶ ACNSAS, Dokumentációs Fond, 3447. dosszié 6. köt., 77–89. Lásd még Ilinca–Bejenaru, 2011: 137–157.

²⁷ ACNSAS, SIE Fond, S 271. dosszié, 1. l.

²⁸ ACNSAS, SIE Fond, S 269. dosszié, 1–5. l.

²⁹ ACNSAS, SIE Fond, S 270. dosszié, 2. l.

³⁰ Oprea, 2004: 53–56.

³¹ Deletant, 1998: 345.

³² ACNSAS, SIE Fond, S 268 dosszié, 1. l.

³³ Olteanu, 2008: 47.

³⁴ Dan, 2005; lásd még: <http://www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1223828-securistul-terorist.htm>

³⁵ Ezt az ügyet a legjobban Liviu Tofan írja le: Tofan, 2009: 345–354.

³⁶ Chiciuc, 2008.

³⁷ A CIE új vezetőjéről különbözőképpen vélekedtek a beosztottak. Egyikük, Cornel Nemetzi, aki könyvet írt a román kémiszolgálat helyzetének 80-as és 90-es évekbeli alakulásáról, úgy vélekedett, hogy: „*Stamatoiuinak bosszantó és idegesítő stílusa volt a végrehajtandó küldetések és általában véve a munkával kapcsolatos ügyek megbeszélése során. Sohasem tűrte, hogy olyan érvet hozzanak fel vele szemben, mely ellentétes lenne azzal, amit gondol vagy mond, az igazság egyedüli birtokosának tartotta magát, amiben radikálisan különbözött Pleșițătól, aki – az igazság tisztázása érdekében – akár az ellenkezést is elfogadta, és nem volt haragtartó.*” Lásd Nemetzi, 2013: 303.

³⁸ Membrii, 2004: 541.

³⁹ Dragomir, 2008: 294–305.

⁴⁰ Dumitru, 2014: 51.

⁴¹ Patrichi, 2001: 235.

⁴² Banu, 2013: 114.

⁴³ Dumitru, 2014: 52.

⁴⁴ Dobre–Banu–Banu–Stancu, 2011.

⁴⁵ Dumitru, 2014: 52.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Troncotă, 2003: 243.

Levéltári források

ACNSAS (Securitate Levéltárait Vizsgáló Országos Kollégium Levéltár)

Dokumentációs Fond

SIE Fond

Nyomtatásban megjelent források

Dobre (szerk.), 2004

Florica Dobre: *Membrii C.C. al P.C.R. 1945–1989. Dicționar.* (Az RKP KB tagjai. 1945–1989. Lexikon). CNSAS, Liviu Marius Bejenaru, Clara Cosmineanu-Mareș, Monica Grigore, Alina Ilinca, Oana Ionel, Nicoleta Ionescu-Gură, Elisabeta Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa. Bukarest, Editura Enciclopedică.

Sajtó

Chiciuc, 2008

Paula Mihailov Chiciuc: Ștefan Andrei: „În anii '80, Franța a fost cel mai mare dușman al lui Ceaușescu!” (Ștefan Andrei: „A 80-as években Franciaország volt Ceaușescu legnagyobb ellensége!”) *Jurnalul Național*, január 24.

Dan, 2005

Raluca Dan: *Securistul terorist.* (A terrorista szekus.) *Evenimentul zilei*, június 16.

Ziua 2007

Ziua, 3891. sz., március 28.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

www.hotnews.ro

(utolsó letöltés ideje 2007. szeptember 27.)

<http://www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1223828-securistul-terorist.htm>

(utolsó letöltés ideje 2007. szeptember 27.)

Hivatkozott irodalom

Banu, 2010

Florian Banu: *Înființarea Departamentului de Informații Externe – de la memorialistică la document. (A Külügyi Hírszerző Főigazgatóság létrehozása – az emlékiratoktól a dokumentumokig.) Caietele CNSAS, 1 (5).*

Banu, 2013

Florian Banu: *Capitaliștii avant la lettre. Securitatea și operațiunile valutare speciale din anii '80. (Korai kapitalisták. A Securitate és a különleges valutaműveletek a 80-as években.) Caietele CNSAS, 7–8.*

Buchet, 2011

Constantin Buchet: *România, frontul informațiilor și sfârșitul Războiului Rece (1980–1989). (România, az információk frontja és a hidegháború vége). Craiova, Sitech Kiadó.*

Cosma, é. n.

Neagu Cosma: *Cum a fost posibil? Cârțița Pacepa. (Hogyan volt lehetséges? Pacepa, a vakondok). Bukarest, Paco Kiadó.*

Deletant, 1998

Dennis Deletant: *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și dizidență în România anilor 1965–1989. (Ceaușescu és a Securitate. Kényszerítés és disszidálás az 1965–1989-es évek Romániájában.) Bukarest, Humanitas Kiadó.*

Dobre–Banu–Banu–Stancu, 2011

Florica Dobre – Florian Banu – Luminița Banu – Laura Stancu: *Acțiunea „Recuperarea”. Securitatea și emigrarea germanilor din România (1962–1989). (A „Visszaszerzés”-művelet. A Securitate és a romániai németek emigrálása.) Bukarest, Enciklopédia Kiadó.*

Dragomir, 2008

Gheorghe Dragomir: *Recviem pentru spioni. (Rekviem a kémekért.) Bukarest, Editura România în lume.*

Dumitru, 2014

Petre D. Dumitru: *Desecretizarea arhivelor I.C.E. „Dunărea”. Un fals mister. (Az ICE Dunărea-archívum titkosításának feloldása. Egy hamis rejtély.) Periscop, 3. sz.*

Ilinca–Bejenaru, 2011

Alina Ilina – Liviu Bejenaru: *Regizorii de culise. Șefii Serviciului „D” (dezinformare) din cadrul Securității. (A kulisszák mögötti irányítók. A Securitate D [dezinformáció] Szolgálatának vezetői.) Caietele CNSAS, 7–8. sz.*

Gal, 2001–2002

Ionel Gal: *Rațiune și represiune în Ministerul de Interne. 1965–1989. (Ésszerűség és megtorlás a Belügyminisztériumban.) Iași, Do-minoR Kiadó.*

Nemetzi, 2013

Cornel Nemetzi: *Ultimul curier ilegal. Memoriile unui spion român.* (Az utolsó illegális futár. Egy román kém emlékiratai.) Baia Mare, Marist Kiadó.

Olteanu, 2008

C. Olteanu: Un senior al serviciilor de informații se destăinuie. (A hírszerző szolgálatok egyik vezetőjének vallomásai.) *Periscop*, 4. sz.

Oprea, 2004

Marius Oprea: *Moștenitorii Securității.* (A Securitate örököse.) Bukarest, Humanitas Kiadó.

Țăranu, 2007a

Liviu Țăranu: I. M. Pacepa, ultimele zile în DGIE. (I. M. Pacepa, Külügyi Hírszerző Főigazgatóságnál töltött utolsó napok.) *Magazin Istoric*, XLI. évfolyam, 3. (480.) sz.

Țăranu, 2007b

Liviu Țăranu: *Un ministru de Externe controversat: Ștefan Andrei.* (Egy vitatott külügyminiszter: Ștefan Andrei.) *Cetatea Bihariei*, II. sorozat, 2. sz.

Țăranu, 2008

Liviu Țăranu: *Evoluția Direcției de Informații Externe și defecțiilor din spionajul românesc.* (A Külügyi Hírszerző Igazgatóság fejlődése és a román kémiszolgálat szökevényei.) *Caietele CNSAS*, I. évf., 1. sz.

Țăranu, 2010

Liviu Țăranu: O figură din umbra politicii românești: generalul Eugen Luchian. (A román politika árnyékos részének alakja: Eugen Luchian tábornok.) *Caietele CNSAS*, 1 (5).

Tofan, 2009

Liviu Tofan: *Cazul „Hernu” și „Afacerea Tănase-Haiducu” – conexiuni surprinzătoare.* (A Hernu- és a Tănase–Haiducu-ügy – meglepő összefüggések.) *Caietele CNSAS*, 2 (4).

Troncotă, 2003

Cristian Troncotă: *Duplicitarii. O istorie a serviciilor de informații și securitate ale regimului comunist din România. 1965–1989.* (Kétszínűek. A romániai kommunista rezsim hírszerzési és biztonsági szolgálatainak története.) Bukarest, Elion Kiadó.

Patrichi, 2001

Ochii și urechile poporului. Convorbiri cu generalul Nicolae Pleșiță. Dialoguri consemnate de Viorel Patrichi în perioada aprilie 1999–ianuarie 2001. (A nép füle és szeme. Beszélgetések Nicolae Pleșiță tábornokkal. Viorel Patrichi által 1999 áprilisa és 2001 januárja között lejegyzett párbeszéd.) Bukarest, Lumea Kiadó.

Pelin, 1997

Mihai Pelin: *Culisele spionajului românesc. D.I.E. 1955–1980.* (A román kémiszolgálat kulisszatitkai. DIE. 1955–1980.) Bukarest, Evenimentul Românesc Kiadó.

Zărnescu, 2014

Andrei Zărnescu: Arginții trădării. (Az árulás ezüstpénzei.) *Periscop*, 3. sz.

Fordította: Bandi István